

р о б е р т
Вальзер

розбійник

Майстри
світової Прози

Майстри
світової Прози

розбійник

р о б е р т
Вальзер

Майстри
світової Прози

р о б е р т
Вальзер

розбійник

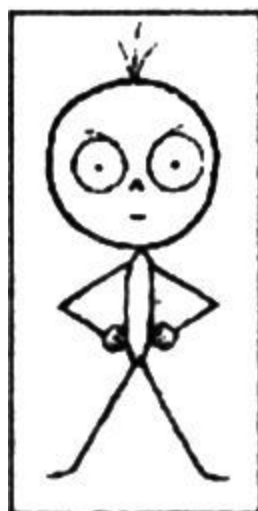
р о б е р т
Вальзер

розбійник

Майстри
світової Прози

Роберт Вальзер

Розбійник

РОЗБІЙНИК

Едіт його кохає. Але про це — потім. Мабуть, не варто було їй узагалі зв'язуватися з отим нікчемою, у якого в кишені вітер свище. Скидається на те, що вона посилає до нього своїх депутаток, так би мовити, комісіонерок. Повсюди в нього якісь свої подруги, але вони не мають до цього жодного стосунку, а вже до отих, сказати б, славнозвісних ста франків — то й поготів. Якось він був лишив у чужих руках — просто так, через свою м'яку, доброзичливу вдачу — сто тисяч марок. А коли з нього за таке сміються, то він і сам посміюється. І вже це може викликати щодо нього неабиякі сумніви. Він навіть ні з ким не товаришує. За «весь цей час», поки він крутиться тут, серед нас, йому не пощастило — і то на його ж таки втіху — здобути в чоловічому товаристві ні крихти поваги. От уже нездарисько, ще одного такого просто годі собі й уявити! А його чемність, оті його манери багатьом давно вже «дратують нерви». І ця бідолашна Едіт його ще й кохає. А він тим часом, позаяк стало дуже тепло, ще й бігає проти ночі, о пів на десяту, купатися. Про мене, нехай собі бігає, тільки ж нехай і не ремствує. А скільки ж зусиль змарновано, щоб навести його на розум! Невже ж отой перуанець, чи хто він там такий, гадає, що впорається з цим і сам? «Чого тобі?» Так звертаються до нього дівки з простолюду, і цей телепень царя небесного — та він-бо на телепня й схожий! — просто у захваті від такої манери цікавитись, чого він бажає. І тут, і там до нього давно вже ставляться, як до заплішеного дурня, а він цьому ще й раденький. Поглядають на нього так, ніби хочуть сказати: «О, знов тут з'явилося оце чуперадло, щоб ми не нудьгували. От набрида!» А самого його ті зневажливі погляди тільки розвеселяють. Сьогодні трохи покрав дощик, а вона його, отже, кохає. Вона покохала його, так би мовити, з першого погляду й від щирого серця, але він у це не повірив. А тепер ще й ота вдовиця^[1], що загинула через нього. Ми, певна річ, ще повернемося до тієї досить порядної жінки, яка тримала на одній з наших вулиць крамницю. У нашому місті так мило поєднуються всі його частини, що воно нагадує таке собі велике обійстя. І про це ми також поведемо іще мову докладніше. Тільки широко я не розводитимусь. Будьте певні, зайвого

я вам не розповідатиму. Я ж бо автор шляхетний, хоч гадати так, з мого боку, мабуть, досить безглуздо. Либонь, щось нешляхетне тут усе ж і прохопиться. Одне слово, з тією сотнею франків нічого аж такого й не сталось. І опускаються ж люди до такої банальности, як оцей невиправний веселун, котрий від дівчат у гарненьких фартушках, щойно він трапиться їм на очі, мусить вислуховувати: «О, ще й цей! Ще його бракувало!» Звісно, після таких реплік йому доводиться навіть самого себе трохи лякати, хоч він одразу про них і забуває. Лише такий нікчема, як він, здатний щоразу викидати з голови стільки приємних, важливих і корисних речей. А коли в тебе порожні кишені — це ж бо і є ознака нікчемности. Якось сидить він на лавці у лісі. Стривайте, коли ж це було? Жінки з вищих кіл ставляться до нього поблажливо. Може, гадають, що в нього рішуча вдача? А ще через те, що директори подають йому руку. Дуже дивно, чи не так? Подавати руку цьому розбійнику?

На вулицях байдужі оті перехожі, яким на все просто начхати, дратують усіх водіїв. Одразу додаю ще й ось що: є тут один такий типчик, який мене зовсім не слухається. Гаразд, хай той упертюх робить, що хоче, про мене. Найкраще про нього забути, та й край. Але ж та посередність ще й засягла в Едіт успіху. Принаймні на ньому завжди один із тих вишуканих капелюхів, котрі надають їхнім власникам сучасного вигляду. Я — людина також посередня і тішуся цим, а ось той розбійник на лавці у лісі посередністю зовсім не був, а то не бурмотів би собі під ніс: «Колись я, будучи торговим службовцем і патріотом, на уяву багатим, біг вулицями одного ясного міста. Якщо пам'ять моя іще не потьмарилась, то я за дорученням своєї господині відносив кудись скляний абажур чи щось таке. Я тоді доглядав за якимсь старим дідом, і одній молоденькій дівчині розповів, ким я був доти, як потрапив до його оточення. А тепер ось сиджу, не знаю, за що мені взятись, і за це — й то цілком справедливо — покладаю провину на закордон. Я там раз у раз обіцяв показати свої таланти й щомісяця одержував за це платню. Але потім, замість поринути, скажімо, в культуру, в духовність і в т. ін., я з головою поринув просто в розваги. І ось одного дня мій благодійник^[2] дав мені зрозуміти, що перспектива й далі підтримувати мене коштами видається йому вельми туманною. Ця заява так мене вразила, що я мало не втратив мову. І сів до свого

вишуканого столу, тобто на канапу. Господиня, в якої я мешкав, застала мене у сльозах. «Не бери в голову, — сказала вона. — Якщо ти щовечора розважатимеш мене цікавою розповіддю, то я дозволю тобі безплатно смажити в мене на кухні смачненькі відбивні котлети. Не всім природа дарує щастя приносити людям користь. Ти — виняток». Ці слова я сприйняв як обіцянку існувати і далі, б'ючи байдики. А сюди уже потім мене доправила залізниця, щоб я тут жахався обличчя Едіт. Біль мій за неї — мов та опорна балка, на якій, знову ж таки, розгойдуються всілякі забави й утіхи». Так розмовляв він сам із собою у затінку під деревами, а потім наздогнав кількома стрибками якогось нещасного п'яничку, що саме ховав до кишені пляшку горілки.

— Гей, ти, ану стривай! — крикнув розбійник. — Зізнавайся, яку таємницю ти ховаєш оце від людей і від світу?

П'яничка застиг, наче стовп, хоч і не без усмішки на губах. Вони зміряли один одного поглядами, а тоді той нещасний похитав головою і рушив далі, тихо ронячи всілякі висловлювання про дух свого часу. Усі ці висловлювання розбійник ретельно визбирував. Згодом настала вже ніч, і наш знавець передмість Понтальє попростував додому, а як прийшов, то був уже майже сонний. Щодо самого Понтельє, то розбійник вивчав його за однією відомою книжкою^[3]. З-поміж іншого є в місті фортеця, де колись із приємністю, хоч і недовго, мешкав один знаний письменник^[4], а також один генерал-негр^[5]. І, перш ніж забратися до свого гніздечка, тобто в постіль, наш герой, що так часто й багато читав по-французькому, мовив:

— Давно вже я мав би віддати їй того браслета назад.

Цікаво, кого це він мав на увазі? Дивна розмова з самим собою — розмова, до якої ми, майже з певністю можна сказати, ще повернемось. Черевики свої він завжди чистив сам — зранку об одинадцятій. О пів на дванадцяті збігав сходами вниз. На обід зазвичай були спагеті, ну звісно, спагеті, і він наминав їх щораз залюбки. Іноді це дивувало навіть його самого — те, що спагеті ніколи йому не приїдалися й завжди смакували. Учора я зрізав з куща собі дубчика. Уявляєте, в неділю письменник гуляє собі на природі, обзаводиться дубчиком, з ним у руці видається собі просто велетом, купує канапку із шинкою і, жуючи її і ковтаючи, не вважає за недоречне спитати у кельнерки — такої неймовірно стрункої, що порівняти її можна лише з тим дубчиком:

— А чи не бажаєте, панночко, оцим моїм дубчиком ляснути мені по долоні?

Вона спантеличено відступає від нього. Досі у неї ніхто про таке не просив. Я прийшов у це місто й торкнувся своїм ціпочком якогось студента. У кав'ярні за круглим столом для завсідників сидів цілий гурт студентів. Той, котрого я торкнувся, звів на мене очі, так ніби вздрів якусь дивовижу, та й решта студентів дивились на мене так само. Здавалось, раптово, зненацька вони зрозуміли багато, багато чого такого, чого доти не розуміли. Ох, та що я кажу, подив вони намагалися вдати вже хоч би задля чемности, а ось герой оцього мого роману, або той, хто героєм ще має стати, натягує аж до самого носа ковдру і про щось міркує. Така вже у нього звичка — постійно про щось міркувати, просто так мізкувати, гадати, хоч за це ніхто йому нічого й не платить. Яку суму, скільки тих франків він одержав від свого дядька, який все життя прожив у Батавії? Про ті гроші ми нічого достоту не знаємо. Зрештою, це ж бо завжди так мило, коли чогонебудь не знаєш. Наш Петрукіо^[6] іноді замість обіду звичайного, тобто цілком повноцінного, як виняток з'їдав просто шматок пирога із сиром, а до нього замовляв філіжанку кави. Про все це я вам розповісти не міг би, якби йому не помагав отой дядько з Батавії. Саме завдяки дядькові й далі тривало його таке своєрідне існування, і саме завдяки цьому його існуванню, небуденному й усе ж водночас і буденному, я й пишу цю сповнену роздумів книжку, з якої навчитися геть нічого не можна. Є ж бо люди, котрим так хочеться знайти в кожній книжці опору собі у житті. Але для цього гатунку вельми шанованих мною людей я, на превеликий мій жаль, не пишу. Шкода, кажете? Звісно. О найхолодніша із холодних, найсерйозніша із серйозних, найчесніша із чесних, найбільш обивательська із обивательських, наймиліша із милих, найспокійніша з-поміж усіх спокійних пригод, ти наразі тихо-мирно собі спочивай. Це ж яким треба бути дурнем, щоб задовольнятись мансардою замість голосно крикнути: «Ви повинні надати мені хороми!» А йому це ну просто невтямки.

Не знаю, чи маю я право сказати, як той граф Вронський^[7] з роману росіянина Федора Достоєвського «Принижені і зневажені», що мені конче потрібні зв'язки і гроші. Можливо, невдовзі я подам до

однієї з місцевих газет шлюбне оголошення. Ох, як цей телепень одного вечора, доївши свою вечерю, що зазвичай складалася з курки й салату, жбурнув чайові перед її таким милим, таким чарівливим образом! Ви вже, друзі, либонь, здогадалися, що я кажу про розбійника і про його Едіт, яка час від часу наймалася кельнеркою в отому найфешенебельнішому ресторані. Та сам анцихрист не поведився б із предметом свого захоплення так грубо, безцеремонно й зневажливо! Ви навіть не уявляєте, скільки всього такого я міг би вам розповісти. Мені не завадило б, тобто потрібно було б, мабуть, завести собі щирого друга, хоч загалом дружба видається мені ношею надто важкою, ба навіть і непосильною. Щодо цього можна було б поміркувати окремо, але мені щось підказує волю словам не давати. Сьогодні я спостерігав у природі чудові завихрення, і їхній рокіт, їхня могутність викликала у мене захват. Та годі про це, гаразд. Боюся, я нагнав уже на читача смертельну нудьгу. І де тепер всі оті «прекрасні ідеї», як, скажімо, ідея з квартируванням розбійника в жінки з великим волом? Чоловік тої жінки був залізничником, а мешкала пара під самісіньким дахом. На нижньому поверсі містилася нотна крамниця, а в лісі, вище за містом, влаштувала собі пристановище якась волоцюжка, вуста чиї аж ніяк не розливали пахощів, хоч він ті вуста мужньо, однак, виціловував, — це я кажу про того самого, котрий від жінки із волем вирушив просто до Мюнхена, щоб там, коли пощастить, відбутись як геній. При місяці він перетнув Боденське озеро. Щодо тієї поїздки до Мюнхена й отих властивих жінок, то все це — уже в минулому. Принаймні у Мюнхені він придбав собі лайкові рукавички. Відтоді таких він ніколи уже не носив. Англійський сад навів на нього досить рахманний настрій. Він звик радше до заростів, аніж до підстрижених газонів. А щоб у людному місці десь гуляло собі таке воло, то нині навряд чи й побачиш. Щодо цього настали досить видимі зміни. Дуже давно колись я на прогулянці з батьком і матір'ю вздрів жебрака, що сидів на землі. Величезна рука з капелюхом тяглася до перехожих, чекаючи на подачку. Не рука, а справжнісінька синьо-багряна брила. Нині з такими ручиськами, що відразу впадають у вічі, навряд чи хто й зважився б з'явитись на люди. Тим часом пішла ж бо вперед і медична наука, тож таким наростам, як оте воло, й велетенським рукам уже запобігають у зародку. Ота жінка із волем побажала нашому шукачеві пригод усіляких успіхів у кар'єрі. На очі їй аж навернулися сльози. Від'їздить

випадкова людина — а така материнська турбота! З її боку це хтозна-як мило, чи не так? А тепер я, як отой граф із роману знаменитого росіянина, спробую знайти собі щось по змозі приємніше, щоб мій розбійничок попросив у своєї коханої прощення за те, що при ній, привселюдно голосно вигукнув: «Хвала комунізму!» Сповнити цей обов'язок, який він і сам визнає, я йому навіть поможу й піду разом із ним, адже він страждає на сором'язливість. Багатьом з тих, хто на вигляд рішучий, тієї рішучості якраз і бракує; багатьом з тих, хто на вигляд погордливий, якраз гордощів і бракує, а багатьом слабкодушким бракує якраз сили духу, щоб усвідомити свою слабкодушність. Отож слабаки нерідко видають себе за силачів, роздратовані — за життєрадісних, принижені — за гордовитих, марнославні — за скромних, як, скажімо, і я, хто завжди зазирає до дзеркала лише з марнославства, тоді як саме дзеркало видається мені безсоромним, просто зухвалим. Можливо, я навіть звернуся письмово до котроїсь із представниць жіноцтва й запевню її найперше у тому, що сповнений добрих намірів. А може, ще краще узагалі нікого ні в чому не запевняти. А то ще складеться враження, нібито я про самого себе поганої думки. На столі в мене — стосик часописів. Хіба ж може той, кого ці часописи назвали почесним своїм передплатником, бути людиною невисоких чеснот? Частенько до мене надходять цілі гори листів, і це — промовисте свідчення того, що про мене повсюди зацікавлено думають. Якщо коли-небудь мені випаде зробити візит до людей, які варті візиту, то я поведуся там дуже люб'язно, поважливо й узагалі так, немовби сховав одну свою руку в кишеню, тобто немовби почувуюся трішки незручно. Бо здаватися трішки безпомічним — це навіть досить приємно, тобто, я хочу сказати, у цьому є нотки краси. Бідний розбійнику, я про тебе весь час забуваю. Тобто, я хочу сказати, він їсть залюбки манну кашу, а того, хто підсмажить йому смачненьку картопельку, він просто обожнює. Я, звісно, зводжу на нього наклеп, однак такому, як він, до цього, либонь, байдужісінько. А тепер про оту вже покійну вдовицю. Навпроти мене стоїть будинок, і фасад його — це просто поема. Французькі війська, коли 1798 року ввійшли до нашого міста, вже могли бачити цей величний будинок, якщо взагалі мали час і бажання звернути на нього увагу.

Але як же це безвідповідально — бути таким забудьком, як оце я! Адже одного разу, у листопаді, в сіреним гайку розбійник побачив убрану в усе брунатне пані Анрі Руссо, — це після того, як він побував у друкарні й годинку погомонів з її власником. Розбійник, глибоко вражений, так і завмер перед жінкою. У голові майнув спогад про те, як він кілька років тому серед ночі у залізничнім вагоні хутко, ніби в ритмі швидкого потяга, промовив до однієї своєї супутниці: «Я їду в Мілан». І ту ж мить він згадав тепер про шоколадні облатки, що їх продають у бакалійних крамницях. Діти їх люблять, і добродій розбійник також час від часу ласував ними й досі, так ніби любов до шоколаду і т. ін. — це характерна і неодмінна риса взагалі всіх розбійників. «Та не бреш!» — розтулила чарівні уста свої пані в брунатному. А чарівні уста ці таки приваблюють погляд, еге ж? «Ти кожного, хто хоче зробити із тебе що-небудь путяще, — провадила пані, — завжди намагаєшся переконати, що тобі для життя, для душевного спокою бракує чогось дуже присутнього і необхідного. Невже ж тобі справді бракує чогось аж такого важливого? Ні. Ти його маєш. Лишень не звертаєш на нього уваги, не хочеш себе ним обтяжити. Досі ти все життя своє не хотів помічати того, що маєш». «Я не маю нічого такого, — відказав я, — чим залюбки не скористався б». — «Ба ні, одне таки маєш, але ти — страшенно пасивний. За тобою вже тягнеться довгий хвіст — або, коли хочеш, дуже солідний шлейф, — сотень докорів і звинувачень: і несправедливих, і вмотивованих. Тільки ж ти навіть нічого не відчуваєш». — «Вельмишановна, люба пані Анрі Руссо, ви помиляєтесь, я — лише те, чим я є, я маю лиш те, що маю, і про те, що я маю, а чого я не маю, найкраще відомо, напевно, мені самому. Либонь, під якийсь випадковий настрій я міг би стати й ковбоєм, але для ковбоя я надто легенький». Тоді жінка сказала: «Ти надто ледачий, тобі навіть ліньки подумати, що міг би, можливо, собою і своїми обдарованнями когось ошчасливити». Але він заперечив це твердження: «Ні, про це мені не ліньки подумати, тільки ж не маю такого я знадоба, щоб ним дарувати щастя». І рушив далі. Одначе гайок, як здалося йому, обурился на нього за те, що він не повірив запевненням жінки в брунатному одязі. «До ладу приведе усе віра, — похмуро промовила жінка. — То ви — упертюх, одне слово?» — «Чом вам так хочеться, щоб я мав те, чого в мене, як я добре і сам відчуваю, немає?» — «Таж ви ніколи його й не

втрачали». — «Ні, в жодному разі. Те, чого я ніколи не мав, ніколи не могло мене, звісно, й покинути. Не міг я його і продати чи кому-небудь подарувати, і немає у мене нічого такого, чим би я знехтував. Повірте усе ж таки: я намагався щомога скористатись з усіх своїх обдаровань». — «Я вам не повірю ніколи, ні в чому!» Вона знову і знову верталася до цих делікатних речей. Просто їй забрело в голову, нібито він заперечує якісь свої здібності, й жодні вмовляння не могли її переконати, що вона помиляється, коли гадає, нібито він махнув на себе рукою, безпутно марнує свої дорогоцінні шанси й живцем закопує себе у могилу. «Я — гувернантка з готелю», — сказала вона на звивині стежки. Деревя заусміхалися на таке щире зізнання. Розбійник почервонів, мов розквітла троянда, а його співрозмовниця зашарілася, мов жінка-суддя, але ж і судді, як ухвалюють свій рішенець і намагаються не припуститись помилки, часом стають на фальшивий шлях. «Невже ти — одна з тих мізерних душиць, у котрих аж на серці холоне, щойно вони подумують, що якийсь там Богом забутий закутень не потрібний суспільству? Шкода, що меркантильність набула вже такого широкого розмаху. Як бачиш, сам я собою цілком задоволений. Невже навіть це викликає у тебе незадоволення?» — «Твоя невибагливість — ніщо інше, як викрутас, і причина його — усілякі життєві негоди. А я заявляю тобі просто в очі: ти нещасливий. Ти постійно лишень намагаєшся здаватись щасливим». — «І ці намагання такі мені милі, що від них я і справді щасливий». — «Ти знехтував своїми обов'язками як член суспільства». Та, що це казала, мала чорні-чорнющі очі, не дивно, що й слова її були такі чорні й нещадні. «Ви хто — лікарка?», — спитав той, що намагався втекти. Мов якась дівчинка, втікав наш розбійник від жінки в брунатному. Це було в листопаді. Все довкола лежало холодне, застигле. Про теплу кімнату шкода було й гадки, отож цей ласун, цей шанувальник шоколадних облаток пустивсь навітки від захисниці загальних гараздів, яка думала, втім, переважно про себе. «Якось я був на великому концерті Бетговена. Вхідна плата була така крихітна, що її можна було порівняти з монументальністю якоїсь споруди. А поруч зі мною у залі сиділа графиня». — «То було лиш однісінький раз». — «Так, але в моїй пам'яті спогад про той один раз має право, з твоєї ласкавої згоди, зостатись назавжди». — «Ти — ворог людської спільноти. Де твоя ніжність, скільки я маю на неї чекати? В ім'я

цивілізації ти повинен незаперечно повірити, що ти — мовби для мене створений. Я бачу, ти маєш достатньо чеснот, щоб узяти дружину. Спи́на у тебе, як здається мені, міцна. І плечі широкі». Він заперечив, стиха промовивши: «Плечі у мене ніжніші від будь-чого, що природа створила в людині». — «Ти — Геркулес!». — «Це тільки здається». Отак утікач, убраний розбійником, і розгулював поміж людьми. За паском у нього стримів кинджал. Сині широкі штани полиняли. Уздовж худорлявої постаті звисав довгий шалик. Капелюх і чуприна — познака самої безстрашності. Сорочка в мереживах. Щоправда, плащ уже трохи потріпаний, хоч і підбитий усе ж таки хутром. Колір цієї частини вбрання у розбійника був, мабуть, зелений, хоч і не надто зелений. Саме він, цей зелений, мав виділятись виразно на засніженім тлі. В очах прозирала блакить. Щось біляве чаїлося в цих блакитних очах, немовби виказуючи глибокий родинний зв'язок із щоками. І припущення це було суцєю правдою. Пістолет у руці насміхався зі свого власника. Зброя здавалася просто прикрасою. Поглянеш на цього розбійника — наче робота аквареліста. «То пощади ж мене!» — благально звернувся розбійник до своєї нападниці. А ця у книгарні придбала «Жіночі шляхи» Дори Шлаттер^[8] і старанно їх проштудіювала. Вона кохала розбійника, але він не міг позбутись Едіт. Ця дівчина завжди стояла у нього перед очима й була невимовно йому дорога. А тепер — до Ратенау^[9].

Яка велика різниця поміж нашим хлопчиною і отим Рінальдіні^[10], що колись розколов череп, либонь, не одній сотні добропорядних міських громадян, позбавив багатства стількох мироїдів і пустив його нажиток убогому люду! Певно, то був ідеаліст. А цей наш, тутешній, під награвання мадярських музик лише позбавив душевного спокою однієї вродливої дівчини, що сиділа побіля вікна, здається, в кав'ярні «Віденська», — позбавив безжальним промінням своїх безневинних очей і передав їй на відстані свої розбуялі думки. О, він був мастак, наслухаючи музику, прибирати невимовно нещасного вигляду, а позаяк для чутливих натур це мистецтво становило смертельну загрозу, то наглядати за нашим хлопчиною, коли вимагали обставини, приставляли дитячого вихователя, який мав ходити за ним просто назирці, аж поки ловив його на гарячому. Отож цього разу такий охоронець, а чи то захисник, звернувся до Орландо: «Релігія

немічна, хіба не так?» — і всміхнувся, не чекаючи відповіді. Чимало недоліків мав наш розбійник. Та про це, будьте певні, — згодом. А поки що прогуляймося разом із ним на Гуртен — так називається сусідня гора в тих околицях. Там, нагорі, де свіже повітря, якщо побажаєте, можна буде, либонь, поговорити і про політику. Мова ще піде, звичайно, і про принцес його мрій. Не забудемо і про покійну вдовицю разом з її майном. Бачите, ми намагаємось охопити все-все, що довкола діється. Дехто може подумати, що це — ой який стомливий клопіт, та насправді воно навпаки. Коли намагаєшся до всього уважно прислухатись, це немов додає свіжих сил. А неувага завжди присипляє. Ранок, десята година, він спускається з ясно-зелених лугів, знову входить до міста і дізнається з афіші про вбивство Ратенау. І що ж робить цей дивний, цей чудовий такий вітрогон? Він плеще в долоні — замісто того, щоб після такої жахливої звістки від переляку й жалоби звалитися з ніг. А тепер нехай спробує хтось пояснити нам, навіщо він плескав ото у долоні. Цей вияв чуттів за допомогою плескання якось пов'язаний, мабуть, із ложечкою, що нею розмішують каву. До речі, шкода, що тепер мені заськи потикатися до буфету другого класу й то через те, що я дав старшому кельнеру почепити на вішалку свого брилика, — така собі світська манера, що її вельми несхвально сприйняла уся зала. О, це божественно свіже повітря на вершині гори, ці дихальні вправи у ялиновім лісі, а крім того, ще й оця особлива втіха: прочитати, що таку значну постать здолали кілька постатей малозначущих. Хіба ж Фрідріх Ніцше не стверджує, що спостереження, співпереживання трагедії приносить нам радощі вищого, урочого рівня і навіть збагачує саме життя? А на додачу розбійник ще й вигукнув: «Браво!» — і подався до кав'ярні. Як пояснити оте його грубе «Браво!»? Міцненький горішок, та все ж таки спробуймо його розколоти. Річ у тім, що розбійник, перш ніж надумав піднятися на Гуртен — о боже точности, дай мені сили відтворити усе до останньої крапки над «і»! — облизав кавову ложечку отої вдовиці, уявивши себе її пажем. Було це у неї на кухні. Там панувала глибока, розкішна самотність, літня самотність, а розбійник, здається, напередодні побачив у вітрині якоїсь книгарні репродукцію із полотна Фрагонара «Le baiser dérobé»^[11]. Либонь, та картина його й надихнула. Справді ж бо, важко знайти ще одне таке неповторне і витончене полотно, як оце. І ось, отже, на кухні, окрім розбійника, — ні одної

душі. Біля зливника у філіжанці стояла, замріявшись, ложечка, якою вдовиця користувалася, коли пила каву. «Вона брала цю ложечку до своїх вуст. Вуста в неї — просто чарівні, неначе з картини. Усе інше у неї стократ не таке чарівне, як саме вуста, і невже я вагатимусь, невже не поціную оте найчарівніше, що вона має, — не поціную вже тим, що зараз цю ложечку немов поцілую?» Он яких форм прибирали його літературні розмисли. Так ніби він виголошував глибокодумний есей і від нього діставав, певна річ, насолоду. Хто ж бо не радий виявляти у себе глибокий і гострий розум?! А якось розбійник нагодився до цієї вдовиці, коли вона саме збиралась помити собі ноги. До цього миття ми ще, звичайно, повернемося. Вже бодай задля слави нашого любого, чудового нашого міста, а разом і з любови до істини. Бо пора вже нарешті розкласти усе по поличках. Ох, якби лишень міг я приступити до цієї картини з миттям ніг просто зараз! На жаль, доведеться цей опис наразі відкласти. Принаймні, обцілувавши ту ложечку, розбійник на radoщах, мабуть, аж підстрибнув. Які б очі вдовиця зробила, якби застала його цієї хвилини! Таке годі собі й уявити. У вже згаданій кухні, до речі, незмінно панувала дивовижна півтемрява, така собі поетична півсутінь, ніч без кінця, щось таке, що омолоджує, і, либонь, саме тут, а не десь інде, розбійник обернувся на юнака, і, либонь, саме тут і цієї хвилини здійснив видатне досягнення у царині еротики, — він, хто в цьому предметі загалом був слабенький, принаймні пас задніх, — а тоді підстрибом подався на свою гору, ні про що інше не думаючи, окрім тієї ложечки. А в цей час у країні спускав дух духовний герой свого часу, ставши жертвою саме людей вельми пристойних помислів. Лиш оте плескання нам іще й досі зостається загадкою. А оте «Браво!» ми спишемо на рахунок його безсоромности, яка бачить усе у рожевому світлі. Вочевидь тут ідеться про якусь осяйну нерозважливість. А може, у смерті міністра він побачив красу, а тому — і провість майбутнього? Навряд чи знайдеться цьому яке-небудь підтвердження. Адже було б досить кумедно шукати щось спільне між особистою річчю вдовиці і такою надзвичайно важливою подією дня, гідною увійти в історію. З одного боку, кавова ложечка і потаємна, солодка знемога пажа, а з другого — ота звістка в газеті, що потрясла весь цивілізований світ. А на додачу ще й такий факт: Ратенау й розбійник були особисто знайомі. Їхнє знайомство припадає на час, коли той, хто став згодом міністром, таким ще не був. Наш

розбійничок, такий схильний закохуватись, відвідав тоді одну бранденбурзьку замиську резиденцію цього сина багатого фабриканта. А зустрілись вони цілком випадково в Берліні серед неспинного потоку людей і машин на Потсдамерплац. І тоді та відома особа запросила ту другу особу, аж такої уваги їй не варту, до себе в гостину, і наслідки цього запрошення не забарилися. Це ж було зрозуміло, по суті, само собою. Пополудні в чайній вітальні, оббитій килимами китайськими, відбулось чаювання. У цій дивовижній кімнаті, де атмосфера панувала не лише німецька, а й чужоземна, з'явився старезний слуга, що викликав майже побожну шанобливість, і відразу неначе слухняно розчинився в повітрі, — тихо, мов тінь, так ніби в ньому жива була тільки готовність служити, так ніби він був просто втіленням, гідного поцінування, обставин. Перекусивши, вони вийшли до парку. Під час прогулянки мова заходила про острови, про письменників тощо, а тепер ось — така страшна звістка, і наш розбійник кинув: «Який чудовий кінець кар'єри!» Принагідно подумав він, звісно, і про щось інше. Але після цього повідомлення, що так вразило і приголомшило розбійника, його заціпеніння виражало насамперед, можна навіть сказати, захват, бо в повідомленні було щось дуже радісне, щось давньогрецьке, ніби зненацька ожили стародавні міфи. Уже тоді, у Берліні, одного дня розбійник повівся просто-таки як дівчисько. Сталося це в одному чоловічому товаристві. Тієї хвилини розбійник був дуже, дуже на когось ображений. Тепер ту свою образу він пригадує з легенькою усмішкою, що промовляє нам про певну його врівноваженість. Він усе більшою й більшою мірою примиряється з власною сутністю. У вже згаданому товаристві він дозволив собі одну каверзу, надто сміливу сміливість, надто спритну спритність, чи як ви ще зволите, щоб я це назвав. Аж надто поквапна поквапність його підвела, тобто непрямо вказала на його стан. Двоє чи троє панів там, уздрівши розбійника, мабуть, досить необережно, у кожному разі не вельми шляхетно, навіть спогорда всміхнулися. Ті погордливі усмішки скропили розбійників носик, наче вода з водограю, — він зробився геть мокрий. Але від такого зрошення розбійник, на щастя, не вмер. А було б непогано, якби той, кого лишень спробують поставити на місце, тут-таки і помирав. А тепер, з вашого дозволу, про одну молоду служницю, про поцілунок у коліно, а також про книжку, що її повернули в одному шале.

Схоже на те, що у вині наш розбійник тямить не згірше, аніж Санчо Панса, батько й мати якого були виноградарі. Вино у собі ніби приховує право на перевагу. Коли я попиваю вино, то приходжу до розуміння минулих віків і кажу собі, що суть кожного із них також становила сучасність і він намагався пристосуватись до неї. Вино нас навчає пізнавати стан своєї душі. Ми все це цінуємо й водночас не цінуємо. У вині відчувається ритм. Коли дружиш з вином, то дружиш також і з жінками й обстоюєш те, що їм любе! Взаємини між чоловіком і жінкою, навіть дуже заплутані, розквітають тобі з винного келиха, мов розкішні троянди. Треба визнати право за всіма тими піснями, що складені на честь вина. Недавнечко в одному домі мені сказали: «“Чоботу” таке не подобає». Відтоді я дивлюсь на той дім лише здалеку, з осторогою і з дивним якимсь відчуттям. «Чоботом» називають простого солдата. Річ у тім, що у війську я був також лише простим солдатом. Ця обставина завдає мені, звісно, неймовірної шкоди. Бо нині, коли всі поставали такими тьмуцями, придивляються до всього на світі, то чом би і не звернути увагу окремо й на військове звання? Я аж ніяк не маю нічого проти. Біля дому, чий поріг переступати мені, себто «чоботу», зась, є парк, куди вже заходив і мій розбійник, щоб відпочити, розвіятись після своїх розбоїв. Яюсь чуприна спала йому там на плечі дивовижними кучерями, як ото у малого Ісусика в храмі. Кучму розбійника, бувало, куйовдили пальчики жалісних кельнерок. Щодо тієї чуприни — а він мив її часто й старанно — без перебільшення можна сказати, що вона водоспадом лилася в безодню за його спиною. О, це спадання в ущелини священної втоми! Навіть якщо ці слова зрозумілі не дуже, звучать вони все ж таки, мабуть, чарівно. У парку розбійник скаржився на втрату скарг, а також, до речі, вправлявся у чемності, яка, на його думку, полягала у тому, щоб надавати губам «елегантного» вигляду. Їв він завжди, намагаючись не розтуляти рота. «Коли зуби, — казав він, — перетирають їжу, виглядати вони не повинні». До речі, усі виявляли про нього турботу, нерідко, можливо, й аж надто велику. Але ж коли ми що-небудь робимо аж надто догідливо, то це свідчить лише про любов. У вже згаданім парку наш розбійник сидів, обвитий ліанами, обпурханий звуками, наче метеликами, й обплетений пустотливим плетивом свого кохання до найвродливішої з усіх хазяйських доньок, яка коли-небудь спускалася із піднебесся батьківського догляду в

буденне життя, щоб своєю чарівністю смертельно уразити серце розбійника. Вона обернула його на трупа. Одначе який це був труп, який небачено живий труп! Вечорами, перед тим, як лягти спати, він опускався навколішки на підлозі в отій своїй сяк-так збитій мансарді й молився Всевишньому за неї й за себе, а рано-вранці, незмірно щасливий, осипав її словами подяки і сотнями тисяч (чи, краще сказати, без ліку) лестоців. А ночами місяць на небі був свідком палкого його кохання. Дозволь нам, о дивоглядіє, звертатись до тебе на ім'я Ванда, хоч, за збігом, так самісінько звати й служницю, яку я, до речі, давно вже не бачив. Здається, вона вийшла заміж. А розбійник, також на одній з наших прогулянок, зазнайомився з таким собі інтерхлопцем, що мав одну ваду: раз у раз чи то кліпав, чи то моргав очима. Нас такі вади зворушують. Розбійник спитав тоді в хлопця: «Можна, я стану твоєю служницею? Я був би такий щасливий!» У відповідь хлопець суворо завважив, що не треба втрачати здорового глузду. І коли він рішуче попростував собі далі, розбійник так само рішуче подався за ним, а коли хлопець знову сідав, розбійник також сідав поруч. Цей хлопець уже потинявся по світу і, крім вельми гарненького личка, на якому ряхтіли зеленкуваті очиці, мав коротенькі штанці, що з-під них виглядали колінця. І раптом ця наша служниця в подібі розбійника поцілувала хлопчину в коліно. Тут нам здається доречним сказати про хлопця таке: а була в цьому провина його чи її не було? Я в цьому не певний. Від другої години пополудні до сьомої вечора розбійник був покірним слугою того незнайомого хлопця. Повз них походжали туди-сюди люди. Обидва і не збирались ні від кого ховатися. Коли те прислужницьке запобігання розбійника і владні манери хлопця помічала котрась сестра-жалібниця, вона морщила лобика, а її губки складалися в порозумілій, а тому поблажливій усмішці. А з тим поверненням книжки справа стояла так: одна сива як голуб жіночка, що в душі почувалася ще зовсім юною, дала почитати розбійнику книжку. Чому мені раптом спали на думку так багато жіночих пальт? Чиї вони, звідки? Проблиски спогадів на мить спалахують і знову гаснуть. А тут іще й те, що наш розбійник іноді здавався собі чимось на кшталт Фабріче дель Донго^[12]. Казна-що, чи не так? Одначе не поспішайте. Дайте подумати. Ну ось, дещо я вже пригадую. А до книжки, про яку тут ішлося, ми принагідно іще, мабуть, повернемося, згодом. Головне, книжка підказує, в який бік і

яким шляхом нам рухатись. Потім розбійник провів хлопця туди, де той мешкав, і віддано, мов справжня служниця, чекав під будинком доти, доки хлопець вечеряв. І ось на балконі з'явилася його японська накидка. Серед іншого хлопець розповів йому, яка в дядька професія. Бо саме у дядька із тіткою тимчасово і мешкав той хлопець. Я хочу сказати, що йдеться ж бо про цілком безневинні речі. Добре, що ми вже принаймні, сказати б, розібралися з тим поверненням книжки. Та й ота роль служниці наразі вже не повинна завдавати нам стільки клопоту. Назвімо розбійника сином кантонського канцлера. Він пішов рано із рідного дому, недовго, уривцем служив то в одному, то в іншому місці, туманно пригадував поважний свій рід і по-справжньому так себе й не усвідомив. Уже у чотири роки він під наглядом своєї матері грав по нотах сонати. Вона, мабуть, дуже його любила. Він ще й досі святобливо зберігає у пам'яті її світлий образ. Неподалік від тих місць, де в дитинстві він грався й робив усілякі вправи, протікала, клеочучи й пінячись, річка, ця вічно юна, й зелена, й блакитна і вічно давня стихія. О, а якось увечері він, наблукавшись в околицях, став гостем священика — невдовзі по тому, як в одному селі попід пагорбом одна вдячна читачка потисла йому руку за те, що він виявив вірність самому собі. Донька священика заходила перед ним розкладати світлини. А тим часом дружина священика, розглядаючи доньку й признаючись собі у симпатії до цього розбійника попри його трохи дивакуваті манери, мріяла про наповнену змістом ідилію. Чому саме тепер із забуття випливають ці спогади? Але тут уже знову на пам'ять спливають нові обставини.

У цьому місті на кладовищах лежало двоє братів розбійника. Він частенько про них, звісно, згадував, тобто ми аж так твердо у цьому не впевнені, а хочемо лише сказати, що на нього із цього приводу час від часу наринали похмурі роздуми. Декому може видатись, нібито я тут висловлююся надто сухо. Щодо цього я ладен сприйняти будь-яку критику. Просто наш любий розбійничок від самого малечку, тобто ще від батьківського дому, не звик, либонь, ні з сього ні з того пускати сльозу. У його вихованні на всілякі дрібниці загалом ніхто не зважав. Сім'я в них була багатодітна. А отой вище згаданий натяк на ніжність, з якою малим його нібито вчили грати на піаніно, ми зробили скоріше під настрій, правди у тому натяку нема ані крихти. Надалі давати будь-

які свідчення щодо його походження ми взагалі відмовляємось і за таку свою великодушність заздалегідь самі собі вдячні. Женевський провулок і Португалія... Як мені пов'язати такі протилежні речі водно? На які ж величезні труднощі я себе тут наражаю! Відколи я сів за письменницький стіл, то ще ніколи не брався писати так відважно й безстрашно. Ці перші слова, що їх я уже переніс на папір, і ті, які перенесу ще услід за ними... О, ті знамена, що з ними дух мореплавців, гнаний європейською жадобою знань, приставав до берегів Португалії! То було у п'ятнадцятому сторіччі, за часів, коли ще тіль-тіль відкривали морський шлях до Ост-Індії. Доти туди діставались лише суходолом, дуже довго й долаючи труднощі. І ось пролягли шляхи, завдяки яким наш ринок стократ збагатився. У наших міщанських домівках тепер запахло корицею. Нашу загальну любов помалу завоювала кава. Наша цивілізація вбралася у тканини від цивілізацій півкулі другої. Наші вітрильні судна заширяли у відкритих морях. Звісно, розбійник, чоловік загалом досить чесний, час від часу подумував, як би йому влаштувати своє, особисте життя, тобто як би, сказати б, пристосуватися до міщанських порядків та звичаїв. А поки що дурманний гармидер провулку Женевського він переніс у самісіньке по-вечірньому гамірне казино. На щастя, він зробив це, як і належить, граційно і вишукано. Його поведінка, нескромна і безцеремонна, де в кого й справді викликала відвертий захват. Але ми за його помилки і хиби незмінно виносим йому свій холодний присуд. Ми, так би мовити, тримаємо його у шорах, бо це потрібно, як нам видається, йому ж таки. Можливо, отому батавійському дядькові взагалі і не варто було цього розбійника так обдаровувати. Що він робив якось опівдні в Аркадії, тобто під арками тюремної вежі? Адже в нашому місті на вулицях часом трапляються, як їх називають, галереї, або хідники під аркадами. І ось бачить розбійник, як вона, вихиляючись, простує в його ж таки бік. Хто? Ванда. На ній синя спідничка, а позаду дріботить із дзвіночком болонка. Він підбігає до Ванди, хапає її за руку й шепоче:

— О, моя владарко!

Вона, звісно, питає, чого він від неї хоче.

— Я щохвилини, щомиті хочу бути із вами! — вигукує він, вигукує гучно й усе ж таки ніжно і з болем, немовби смертельно хворий. Точнісінько, як у передсмертній гарячці.

— Ідіть собі, — каже суворо вона. — Я рада, що ви в мене закохані... Одначе, о Боже, де ж та матуся? — І злякано навсібіч роззирається.

Ох, якими ж чарівними стають ці дівчата, коли раптом чогось лякаються!

Він називав її «бернським дівчам». Щоб ви не зрозуміли його якось не так, нам доведеться додати, що він цілих чотири місяці чи не щодня ходив услід за Вандою, не вагачись заговорити до неї. І ось це нарешті сталося. Тієї хвилини він здавався собі просто-таки португальцем, і тепер наш читач зрозуміє, чому перед цим ми згадали про пурпурові знамена. Його трепетну душу пригамувала лише пристойність, ця душа вже була, ніби море у штиль, і він з допомогою молодика, що торгував килимами, вирушив відкривати нові континенти. Той шляхетний торговець розповів йому, як дівчину звати, де вона мешкає і хто її батько-мати. В уяві розбійника постав цілий світ. Тоді про Едіт він ще нічого не знав. Потроху ми починаємо розповідати усе до ладу. Перед очима мандрівників (так пишуть нерідко в газетах) із чагарів дрімучого лісу виростають — о диво! — величезні будівлі. Так у серці розбійника виростала чарівна будівля його внутрішнього життя. На радощах він ледве не вмер. Траплялися дні, коли він аж пританцьовував. Ванда скидалась на молоденьку школярку. Відтепер він щовечора приходив на чати під вікна її рідного дому. Не забував час від часу згадати і про Женевський провулок. А під містком там річка несла свої синювато-зеленуваті води, і йому інший раз видавалося, що вже ціле місто переймається його юним коханням, народженим у чагарях його вдачі. Раз чи двічі він бачив її із ціпочком у ніжній руці. Ту ручку він вивчив так добре, як лишень можна собі уявити, цебто старанно-старанно, майже святобливо. Очі у Ванди були, мов дві чорні тернини. Той чоловік зі Сходу, який пояснив йому що й до чого, порадив забути про неї. А розбійник подумав, що молодик просто заздрить. Той, хто закоханий, водночас і дурний, і хитрий, одначе відверто казати про це, гадається нам, непристойно. Тож я лише констатуватиму факти, тобто скорюся потоку самої розповіді. Розбійник частенько одержував листи від людей, які його цінували, а тому нагадували, що він і далі, мовляв, має сповняти обов'язок свого такого потрібного суспільного статусу. «Куди ж бо поділися ваші розбійницькі подвиги, що були колись в усіх на вустах і викликали

такий неймовірний захват?» — писалося в тих листах. Коли він читав ці слова, йому увижалося, ніби до нього звертаються черевомовці, — з такої глибокої глибочини, з такої високої височини, з такої далекої далечини ті голоси долинали. До знайомства із Вандою він нагарбав своїми розбоями силу-силенну вражень від краєвидів. Дивна, атож, дуже дивна професія. До речі, він і людську прихильність гарбав розбоями. Про це ми іще поговоримо. Якось один представник інтелігентних, освічених кіл запросив його на вечерю. Подавали там білу квасолю. Саме такі, не дорожчі, страви споживають у Товаристві на підтримку культури.

— Давненько тебе ми не бачили. Де тебе завше носить? Ти нас уникаєш. Сподіваюсь, не вмисне. А колись-бо усім нам було дуже приємно з тобою...

Так казав член Товариства, а той, котрий членом не був, запитав у відповідь:

— Це кому ж «усім нам»? Про кого ти кажеш? А втім, я вже тебе зрозумів. Одначе у вас посуваються справи й без мене цілковито природним чином. Мені головне — терпіти красу.

По цих словах — а з них член Товариства, що проповідувало здорову поживу для розуму, мало не розсміявся — розбійник відкинув поли свого піджака, і його співрозмовник, уздрівши таке, чого й не сподівався уздріти, аж пополотнів. А з другого боку, історія ця йому видалась навіть цікавою. Потому той член Товариства показав гостеві, який ще не втратив цікавості до літератури, численні свої опубліковані опуси. Було їх понад три сотні.

— Сьогодні й минуле одне з одним, звичайно, пов'язані, — промовив розбійник. — Одначе я прошу тебе: не переоцінюй заслуг того, чим я був, у тому, чим я став. Це ж бо так просто. Усім аж-аж-аж як кортить дорікнути людині, що вона, мовляв, геть опустила руки. Ти сам щойно побачив те, що я тобі чесно продемонстрував.

Член буркнув щось незрозуміле. Нерідко ми навіть не хочемо нічого про себе чути.

Так просиділи вдвох вони до самої півночі. Здавалось, успішний той член Товариства, який харчувався бобовими, не мав бажання почути того, що почув. Він зачитав уголос кілька уривків із Біблії. Схоже, релігійні питання неабияк його хвилювали. Але малі діти терплять свої болячки безневинно, тож ми, поки ще можна, маємо

також поводитись трохи пристойніше, угамуватися, спокійно сприймати реальність і знайти спільну мову з самими собою. А коли той інтелігентик не схотів визнати: так, він саме те і побачив, що йому показали, то що це було з його боку — якась професійна звичка чи його особиста вигода? Чи не заздрив він нишком розбійникові, що тому випала така гарна доля?

— Адже повсюди, хоч би де ти з'явився, особа твоя привертає до себе увагу.

— Усім людям кортить мені допомагати, — відказав наш розбійник, — і кожне шкодує, що цього не може зробити.

— Це через те, що в тебе дитяче обличчя.

Але що ж наш розбійник показав тому членові Товариства? Про це ми не маємо навіть здогадки, для нас це — загадка. Та якою ж по-індіанському гарною видавалася ніч чоловікові, що оце повертався додому! Сріблясті дерева нечутно співали свою пісню дружби. Вулиці й вулички скидались на довгасті коробочки. Будинки стояли, немов іграшкові. І тут йому трапивсь один молодик, фермер; цей повертався від своєї коханої дівчини, яка гордувала ним, бо кохання простого фермера здавалося їй не досить чарівним. Фермер не міг знайти собі ради. Не раз він казав їй, що ладен упасти до ніг її, та це не дуже йому помагало. Падати кому-небудь до ніг — це більшу дає насолоду тим, хто падає, а не тим, до чиїх ніг падають. Останніми днями кохана цього пана фермера, на жаль, тільки й знала, що над ним насміхатися. Тими її насмішками він був уже ситий по саму зав'язку. А холодна відмова — це вам не пишний бенкет. Пан фермер дійшов уже навіть до того, що був ладний цілувати носачи черевичків королеви своєї долі. Про все це, а також про дещо іще він відверто зізнався розбійнику, а той, зі свого боку, відверто зізнався панові фермеру, що вважає за свій обов'язок відрадити того від бунту. Адже саме бунт наvertsався тепер на думку панові фермеру, бо примхи його повелительки вже почали йому набридати.

— Вона, безперечно, варта того, щоб ви її й далі кохали, — просто сказав наш розбійник, а тоді ще й додав: — Адже якби ви надумали прикидатися американцем, то вам довелось би піти на надто великі жертви. Це діло важке: здаватись байдужим до того, кому ти насправді відданий. Коли вона каже, що ви їй наскучили, то хай собі каже. Навіщо вам так понад міру приндитись!

Ніщо інше, аніж життєрадісність, спонукало нещасного фермера накликати докір у тому, боцімто він перейшов на бік більшовизму, хоч насправді він був наївний, як простий селянин. Обидва побажали один одному на добраніч. Власниця ложечки, або вдовиця, скуштувала важкого, дуже важкого шлюбу. А можна, я розповів вам про це докладніше? Другого вечора він, стомлений, стояв під будинком Ванди. У неї зібралися подруги. «Вона розважається», — подумав він радісно. Дівчата під музику танцювали. Розбійник підійшов до паркану і звівся навшпильки, щоб краще бачити. І раптом фіранка на вікні опустилася. Він іще трохи постояв, а тоді попростував до курзали. Колись він послав був одній співачці перлове намисто. Послати що-небудь Ванді він чи то не важився, чи то йому просто таке їй не спадало на думку. До тієї коштовности, якою розбійник ушанував був співачку, він додав іще кілька рядків і дістав на них вельми прихильну відповідь.

Отож десь років два тому, десь між п'ятою й шостою вечора, він справляв посиденьки в одному із наших вар'єте і з цієї нагоди викинув майже півсотні франків. Ви, либонь, знаєте, що до таких закладів ходять не задля того, щоб там показати себе скупердягою. Буває, до вас підсідає артисточка, помітивши з вашого вигляду, що її виступ вам приніс насолоду. Звісно, підсідає вона не заради того, щоб нудьгувати, їй не заради того, щоб помирати зі спраги чи з голоду, ні, вона сподівається, що ви здогадаєтесь і замовите пляшку вина. А шоколад — його можна придбати в буфеті — ці співачки поглинають зазвичай з дивовижною пристрасстю. Потім артисточка підслесливо звернеться до вас із проханням купити їй ще й сигаретки — за те, що вона так захоплено й зичливо на вас поглядає. Гаразд, ви її забаганку вволите, і це, певна річ, вам обійдеться вже в певну суму. А довкола ж вирує й співає життя. Зала напхана напхом — службовці і хіміки, селяни й військові... Антрепренер — той, як завше, закликає і публіку, і навіть артистів не гаяти часу, а розважатися. Якщо в нього лисина, то вона тільки сприяє виконанню його службових обов'язків. Приклад завжди заразливий, і позаяк вас бачать із дамою, яка щойно зійшла із підмостків, то їй решту артисточок, її колежанок, сповнює така сама довіра до вас, і невдовзі ви вже опиняєтесь у колі компліментів та усмішок і почуваєтесь, немов осереддя, ба навіть душа всього

товариства, — честь, тісно пов'язана з вашим-таки гаманцем, якого тут так поцінують і якого ви все частіше й частіше дістаєте з кишені. Співала співачка чудово. Уже те, як вона вибігла на підмостки, сповнило серце розбійника чарівною небайдужістю. На шляхетнім його розбишацьким обличчі сяяла усмішка. У ньому спалахував і складав вірші дух згоди з усім на світі. Кожен порух співачки викликав у розбійника захоплене «Так!» Усі епітети в нього набували найвищого степеня. Довкола в усьому запульсував електричний струм. У душі, мов маяк, світилася втіха. Те, що співачці довелося просити розбійника вгамувати свій запал, підказує нам, що він мимоволі її обійняв. Він був саме втілення безпосередности. Гребінця, що стримів у її косах, він обожнював, як щось святе. Колір її пофарбованих кіс він назвав просто казковим. Коли ви сидите отак у вар'єте й тішитесь повинню сміху, що рине, немовби із рогу достатку, а до вас несподівано підходить квіткарка і пропонує купити за два чи п'ять франків букета, то вам просто несила стриматись і знову не потягтися рукою до гаманця. Цей сахається, але мусить-таки розплатитися. О, як невимовно радіють жінки, коли бачать, що їх уважають вродливими. Часто робити це чоловіки забувають. Якщо вам забракне готівки, щоб сплатити рахунок, то залиште натомість, скажімо, золоті свої запонки або годинника, адже другого дня ви їх зможете викупити, байдуже, яка буде для цього погода — непевна чи навіть гарна. Ті, котрі люблять ходити до міського театру, поглядають на тих, котрі люблять ходити до вар'єте, звісно, звисока, навіть зневажливо і з присмаком заздрощів, як і загалом будь-який стан у суспільстві зазвичай ледве терпить поряд з собою будь-який інший стан — просто з любови і толерантности. Так було вже за Шілера, й так буде завжди. Один чоловік, який також страждає на гордощі, колись обізвав мене безсоромним нахабою. Власні вади ми легко переносимо на співгромадян, які, втім, не задля цього на світі існують. Треба все ж таки вміти вживатися із сусідами й ближніми. Часом на вулиці чи десь у кав'ярні зі мною не привітаються люди, по яких я відразу бачу, що в душі вони переді мною схиляються. Та визнати це такі люди, на жаль, не хочуть. На жаль? Та ні, я навіть безмежно радий, коли життя мені ніхто не обтяжує тим, що виявляє свої знаки поваги. Коли я десь сяду посидіти, до мене одразу підсідають то ті, хто сподівається на жваву розмову, то ті, кого більше приваблює моя зріла статечність, поважність, мій спокій. Схоже, те

саме було і з розбійником, про якого тепер ми вже маємо змогу сказати, що він підбирав і поїдав хлібні крихти, які на столі після себе лишала вдовиця. Час від часу лишала вона на столі і надкушене яблуко, й він слухняно його доїдав. Та нащо ж надавати цьому милому хлопцеві такий просто спотворений образ? А втім, невже його образ ми і справді спотворюємо? У жодному разі. Адже вітчизняній, тобто швейцарській, спільноті, цьому об'єднанню інтелектуальних акцій і актів, біографія цього розбійника й далі лишалась загадкою. Йому вочевидь було більш до вподоби вчитися десь на горищі колоти дрова, ніж виводити літери, складати до купи слова і речення. За те, що він нарізував і нарубував дров, удовиця щоразу пригощала його підвечірком або перекускою — пляшкою пива і лівером — ще й неодмінно кидала: «*Vous êtes charmant*». У дівочтві, розповідала вона йому, її називали «дурненькою». Коли вони вдвох розмовляли, то виходило так, що вона урочисто сиділа у позі світської дами, а він нерухомо і рівно, як свічка, стояв перед нею у позі прислужника. Якось він спробував був перед її видом у рококошному стилі всістися й сам, та вона заявила: «Це — непристойно». Він умить схаменувся і визнав, що вона має рацію, він, мовляв, бачить це й сам. Не раз він читав їй свою пишномовну прозу, тобто прозу урівноважену і добре виважену. Вдовиця господарювала у власнім салоні мод, де покупці цілий день одягали й скидали оті капелюхи, себто жіночі капелюшки, і розбійник щодня забігав до крамниці — поглянути, що вона робить і, може, що-небудь їй розповісти. Вона мала такі невеличкі, гарненькі, привабливі, ніжні, граційні, чарівні і милі ніжки, якими у свої, либонь, двадцять вступила у безрадінний шлюб (ми тут про нього вже згадували) і на честь яких він, наш розбійник, складав цілі оди. Якось увечері, о десятій годині, наприкінці однієї із їхніх дискусій — предметом її була Орлеанська Діва — він зізнався вдовиці, що не раз рано-вранці чинив з її ложечкою від вечірньої кави. На його зізнання жінка відповіла йому німим мовчанням, сповненим докору; вона прибрала позу, яку за давніх часів прибирали, мабуть, королеви, повернувшись до нього спиною, що демонструвала, здалося йому, обурення, і, не відгукнувшись на його побажання доброї ночі, рушила в тишу і доброзвичайність своїх покоїв. Якою чарівною здалася вона йому тієї хвилини! Можна сказати, вона була мов намальована. Коли жінка простувала отак коридором, обурена і водночас усе ж таки,

безперечно, трішечки втішена, — коли вона отак простувала, в її постаті було щось від образу на мідній гравюрі. Які ж гарні бувають жінки, коли їм признаються у ніжних своїх почуттях! Але в цьому розділі на розбійника, безсумнівно, очікує ганебна невдача. Певна річ, ми цьому типові щиро й бажаємо цієї ганьби, адже він так любить соромитись! Любить, але, щоправда, не надто. Лише трішечки-трішечки. Зізнавшись тоді про ту кавову ложечку, в душі він од власної мужности аж затремтів. О, та він — просто лев! А ось вона була заміжжю за чоловіком, яких на білому світі тисячі і з яким котрась інша запевне жила б щасливісінько, лиш саме вона, ця вдовиця, жила нещасливо, недарма ж її прозивали «дурненькою». Вона навіть тихесенько, десь у душі, пишалась тією «дурненькою», що в ній жила. Це так вона думала сама про себе, справді трішки дурненьку. Адже дурість дуже часто буває пов'язана в жінки з чарівністю, авжеж, можна навіть сказати, саме у крихті дурости й чаїться та крихта чарівности. Отак було й з нею, вдовицею. «Я була тоді дуже нещасна», — якось сказала вона тому, хто так полюбляв облизати кавову ложечку й кому тим часом вона вже пробачила цю школярську старанність, вдаючи, мовби нічого про неї й не знає. Була нещасна? А чи може дурненька взагалі бути нещасною? Цей добросердий, цей м'якосердий такий чоловік — ідеться таки ж про розбійника — згодом ще довго про це розмірковував. Невже довкола і справді самі конфлікти та подружні романи? «Чом подружнє життя у людей так часто не ладиться?» — питав він себе. «Чому ви були зі своїм чоловіком нещасні?» — поцікавився якось він. Одначе вона ухилилась від цього прямого запитання і сказала: «Я не хочу про це вам розповідати. Ви, мабуть, нічого не зрозумієте, а мене згадка про те, що довелось зазнати у шлюбі, може лише відштовхнути від самої себе. А себе треба любити завжди». — «Ви були злі у шлюбі?» — «Не будьте таким цікавим». — «Щодо цього я швидше допитливий, аніж цікавий». — «Чому ж ви тоді подумали, що я могла бути злою жінкою?» — «Звичайно, ви завше були доброю жінкою, але злою людина часом стає саме тому, що вона надто добра». Вдовиця примовкла, і обличчя її позначилось чимось таким, що витає навколо одного з жіночих портретів Дюрера, — якимсь ніби страхом нічної птахи, що летить у пільмі через моря-океани й сама до себе жалібно схлипує. Про той шлюб він не чув більше жодного слова. Дурненькі жінки, як ніхто інший, — великі

майстрині тримати язик за зубами, вони вміють повестись тактовно й дістати від цього втіху. Немов через власну упертість, через бажання понасміхатися вони виявляють такт і шматок за шматочком, непохитно, але у пристойній манері поглинають свій біль від розчарувань, що випадають на їхню долю. А надто властиво це так званим «дурненьким». Може, їм такі милі власні страждання? Вельми люблять дурненькі й помріяти, і біда того шлюбу могла дуже просто полягати лишень у тому, що чоловік не відповідав її мріям, був не такий милий, Галантний, веселий, сповнений лицарства, набожний, шанобливий, дотепний, розумний, добрий, відважний, непохитний у переконаннях, цікавий в розмовах, поважний, довірливий і водночас недовірливий, — одне слово, не такий, яким вона уявляла свого обранця на все життя. Щоб сталась велика біда, часом потрібно не так і багато. А тепер ось сидить ця дурненька зі слідами колишньої вроди перед шматком ковбаси на тарілочці, з'їдає від того шматка лиш ледь-ледь чи, може, й увесь, залишаючи тільки ковбасну шкірку, яку потім підхоплює паж, бо йому, бач, здається, що це смішно, а також щоб і самому трохи поклеїти дурня, а в двір зазирає сонце, і нерідко стоїть така тиша — як на морському дні, немовби будинки з усім, що в них діється, позастигали у вічно чистій, чудесно прозорій воді, видимі, але незвідані, перемінливі, але незмінні. А після всього розбійник ішов красти історії — він щоразу вичитував їх із таких невеличких книжечок для простолюду, а потім із тих оповідок, що прочитав, складав уже власні — складав і сміявся. Можливо, усередині в дурненької дримала якась чоловіча половина, і тому жінка терпіла свого чоловіка, лише спустошуючи власну душу? На щастя, тепер жінка мала бодай оту милу служницю. До господині приїздило багато гостей із Парижа. З ними упоратись їй було не завжди легко. Влітку вона ходила в усьому білому, а про Ріхарда Вагнера скромно казала, що вона його, як їй здається, не розуміє. Щоб розуміти Вагнера, треба, мовляв, знати музику. А якось вона заявила своєму розбійнику, що він — просто йолоп. Ми свого ляпаса ще дочекаємось. Де і як — ви одразу дізнаєтесь. А капелюшок Едіт поки що нехай собі весело зеленіє.

Одній учительці в очі сказали у місті, що ніяка вона не вчителька й навіть не тямить, що таке по-справжньому вчителювати. Після цього вона так занепала духом, що поклала собі: «Переберуся в село», і там,

у мирі та спокої — позаяк їй там випало мати до діла з людьми, що дали їй достатньо часу опанувати свою, може, трохи химерну вдачу, — з неї вийшла таки непогана вчителька. «Любі мої співгромадяни, не заперечуйте одне в одному чеснот надто покvapно. Не розводьте про перешкоди і труднощі просто заради забави, а зважайте на них насправді. Якби всі ви саме так і чинили, то на світі у стократ стало б більше шанованих, а тому радісних і заповзятливих громадян і громадянок. Покvapність потрібна, коли прислуговуєш, а виносити людям присуд належить не поспішаючи — так само, як і наказувати та керувати. Керувати потрібно якомога ретельніше. До речі, керувати і віддавати накази — це штуки різні. Гайки закручувати слід обережно, так само, як їх і скручувати». Але, о Боже рідненький, до кав'ярні жіночої мені тепер заськи, раз і назавжди заськи. Я поясню вам потім чому. А поки що наш розбійник із гімназійним учителем, який цілих три місяці прожив у безрадiснiм шлюбі, а по завершенню цього чверть року зваживсь-таки на розлучення, бо дружина на його особливiсть недостатньо звертала уваги чи й взагалі не звертала уваги, — отож наш розбійник вирушив прогулятися залитими сонцем лугами.

— Якої ви думки про цього професора Глоррайха, що, здається, так неймовірно цікавиться вами?

— Так чи так, — відповів наш розбійник, — а мене його пес — як згадаю про це, мене й досі ще переповнює радість — все ж укусив за литку, коли я прийшов на перемовини до його вілли; її там, мов коштовну перлину, зусібіч обрамляють озера і гори.

— Сподіваюся, він до вас ставиться доброзичливо?

— Пане гімназійний учителю, — промовив розбійник, — той пан професор доброзичливо ставиться насамперед, звісно, до себе самого. Ми такі всі до одного. Якби, до прикладу, ви ставились до себе не доброзичливо, то вам би не пощастило втекти від колишньої своєї дружини. Вам було себе хтозна-як шкода, коли ви мусили животіти у тому принизливiм стані. У вас — і це цілком виправдано і зрозуміло — прокинулося співчуття до себе. Тож і професор Глоррайх до себе ставиться також співчутливо і поблажливо. І я теж, поки правлю оце балачки із вами, намагаюся не завдавати собі жодної шкоди, бо неухильно і неймовірно твердо вірю у себе.

Гімназійний учитель звів пильний погляд на пишномовного свого співбесідника і проказав:

— Усе ж таки наша прогулянка світла й прекрасна, просто, як у самого Гьольдерліна.

З цим розбійник погодивсь, а тоді ще додав:

— Переваги ідуть паралельним курсом. Ми можемо тихенько-любенько жити у гарному гуморі. Слава цього вашого пана професора мене непомалу тішить, я хочу сказати, що для нас, тих, хто живе, надзвичайно важливо навчитись позбуватися застарілого відчуття страху, бо з ним переваги інших людей ми сприймаємо як перешкоди на шляху нашого власного розвитку, хоч насправді це в жодному разі не так. Високі чесноти того чи того мого співгромадянина скоріш відкривають, аніж закривають шляхи і моїм власним досягненням. А крім того, як нам відомо, ані недоліки, ані переваги ніколи не бувають постійні, ба більше, час від часу то в тому, то в тому вони перестають виявлятися. Шкідливе здебільш заявляє про себе у міру того, як починає згасати корисне. Цим я хочу сказати, що будь-яку користь не важко обернути на шкоду і що будь-яка шкода може дати парость користі. Тим-то чиясь перевага — це ще не мій недолік, бо першість цієї людини недовговічна. Немає такої першости, що мала б непроминушу цінність. Цінності змінюють одна одну. Сьогодні в усіх на устах одне якесь звершення, завтра вже буде інше. Нашим високим прагненням стає перепорою наша власна вразливість. Наші почуття, з багатьох поглядів, — нам вороги, але конкуренти — не вороги нам. Наші так звані противники — лише тоді противники, коли в нас прокидається страх перед їхньою цінністю, яку також потрібно щоразу оновлювати, знову і знову підтверджувати, щоб вона не втрачалась.

Гімназійний учитель іще раз зміряв свого супутника допитливим поглядом. На той час наш розбійник мешкав у комірчині, з якої на білий світ він визирав крізь люк у стилі «а ля Фредеріцій^[13] перед битвою при Росбаху». Колись йому дали почитати і оцінити історію Фрідріха Великого, написану Куглером, і тепер він любив сам із собою погратися у Фредеріція. Ну й нехай, не біда.

Ох, як тиснуть на мене усі ці враження! На нього вони, либонь, тиснуть теж. А тут іще ці принциповості, розбіжності в поглядах. А потім — ще й ота таємничість, що повиває придбання плетеників. Плетеники, палички, крученики, гірочки — це назви тістечок. Як приємно пройтися у затінку попід деревами! «По шинках знає

вештатись сама шантрапа, елемент неплатоспроможний», — почув наш розбійник — і то саме в шинку — від уже захмелілого, а отже, либонь, і шантрапуватого типа. Ті слова пролунали, немовби іронія, справжнісінький глум. У них сум'ятливий оратор шукав ніби вихід із власної скрути. Той, хто не має бажання попрацювати, ладний залюбки і категорично звинуватити в цьому будь-кого іншого — ніби щоб скинути з себе провину, щоб отак легковажно перед самим собою виправдати свою легковажність. Розбійник згадав, як мав колись намір при Едіт — на очах, отже, в тої, яку він кохав, себто в залі, де вона була кельнерка, — писати роман, на який вже віддавна від нього чекали друзі. Яка романтична мрія, що, звичайно ж, зазнала краху! А тепер ще й оті адміністратори у ресторанах: то чемно із ним вітаються, а то обертаються до нього спиною — залежно від того, що їх більше влаштовує. Він-бо частенько навідувався там до дівчат, котрі ходили під тими адміністраторами і вбачали в них велике начальство. Він вдавав перед тими дівчатами таке собі мудре, велике цабе і цим здобував прихильність у їхніх директорів. Та коли намагався здобувати прихильність також і в дівчат, викликати у них симпатію, то директорські пики прибирали кислую, мов квашенина, і неприхильного, як холодна відмова, вигляду. Якось підніс він одній молодичці валізу туди, куди вона і попросила, й за цю послугу жіноча рука в рукавичці простягла йому франка. Учинена ласка прийшла до вподоби не тільки тій жінці, а і йому самому. Гарні манери роблять нас гарними й не лише всередині, а й зовні. Доброзичливість у поведінці надає нашому виду чогось такого, що люди сприймають як привабливі риси. Щотижня він приймав душ, водяні цівочки спонукали його пританцьовувати, і тоді він удавав негренья. Але про цей душ, мабуть, згодом. А наразі я дозволю собі пояснити, чому мені заськи вже заходити в жіночу кав'ярню. Одна молодичка із Ааргау під звуки звабливої музики піднесла мені на тарелі там юного Ѓоте. Та позаяк він у такому непринадному вигляді не надихнув мене, то я від дарунку відмовився. Юний Ѓоте у вигляді маріонетки, як лялька? Ні, красно дякую! Але цей казус ще якийсь забувся б, якби там одного чудового дня не з'явилась одна з найвродливіших молоденьких жінок, що тільки траплялись мені у житті: бразилійка, з якою я — вона ж бо підсіла до мого столика — зайшов у розмову. Незнайомка сказала мені, що має п'ять сотень негрів. Я не повірив ні в існування тих негрів, ні в те, що

вони її беззаперечно слухають, тож вона обізвала мене мужлаєм і то досить гучно, так, що все вельмишановне зібрання — цілий розкішний букет вродливиць — те слово почуло. Все, мені був гаплик. Вигнання з тих кіл, де панують елегантність і шик — ось наслідок моїх напівнедолутих-напівчванькуватих знань про Гьоте, що змальовують цього поета таким собі дрібним підлабузником, ні на що, крім навсібіч роздавати чемненькі поклони, не здатним, а також моєї закопиленогубої впертості, з якою я сприймав Африку. Тепер я свій кухоль пива випиваю у нижньому місті й почувуюся тут непогано. А втім, верхнім містом я, попри все, проходжуся також щодня. І на зухвалі ті вигуки вслід мені від перехожих я не зважаю. Я ж бо й сам досить часто бував зухвалим і з власного досвіду знаю, що за такими словами, в яких стільки сміливості й ризику, не стоїть жодна думка, взагалі геть нічого. Отож до розбійника підходять тепер оті герцогині від великих фінансів — нібито щоб поцікавитись, як його справи, — а він їх стрічає спокійно-спокійно, хоч того разу стояв у край спантеличений, мов школяр, якого відчитують. Та, хоч воно і цікаво, вже годі про це, а то ще утратите своє зацікавлення. Першого року життя-буття в нашому місті — а розбійник полюбив його так, як доти не любив жодне інше, — він тимчасово наймався писарювати у канцелярії одного із відділів адміністрації, себто в архіві, де мав переважно складати списки. Час від часу він мав помагати всіляким комісіям, а щонеділі виривався, мов пташка із клітки, за місто, і пурхав собі над полями-лісами, виглядаючи пригірка, щоб відпочити. «Оце дивина — найняти розбійника простісіньким писарем!» — казав, усміхаючись, шеф. Із цим своїм шефом розбійник, як траплялась нагода, провадив розмови про людську вдачу. Того разу розбійник відповідав доволі похмуро — либонь, через те, що його дратувало отак годинами мовчки стояти або сидіти за своїм бюрком, — але шеф заспокоїв його, висловивши переконання, що старанних і небайдужих людей на світі не менше, аніж корисливих, а також таких, котрим чужі загальні прагнення і поривання. На той час наш розбійник квартирував у родині Штальдерів, що складалася з матері і двох її доньок; ті дівчата не раз заводили з ним пересварку, бо вважали, що сваритись — це вельми дотепно. І в цих юних міщаночок розбійник буцімто мав би учитися добрих манер — як поводитись, як міркувати і т. ін. Одначе повірити в те, чого його вчили, він до кінця не міг. То вірив, а то знову

не вірив. Дівчата обзивали його то скупердягою, то, навпаки, марнотратником. То він поводивсь, мовляв, надто зухвало, то, знову ж таки, аж надто вже скромно. Та найбільше йому дорікали за схильність до точности. Коли в їхньому колі він починав непокоїтись, то вони аж раділи. Виходило, отже, що добра ті дівчата йому не бажали, о ні. З їхнього боку було це негарно. Вас, мабуть, дивує, що ми тут беремо під захист розбійника. Про цю сімейку ми згодом іще поговоримо — певна річ, цілком шанобливо, як і належить. На той час наш розбійник був чоловік мовчазний і спокійний, а тим двом дівулям кортіло, аби він щовечора по чотири години із ними лише теревені розводив. Щоб їм догодити, він ішов і на це. Та коли покидав їх і повертався до себе в кімнату — аби щось почитати, — то це їм було не до шмиги. Тоді він обертався для них занудою й нуддю, одне слово, чоловіком вульгарним і неприємним, таким, що навіює тільки страшенну нудьгу. Тож розбійник по-справжньому їм і не вірив, хоч цих сестричок, звичайно, і цінував, бо вважав обох досить освіченими. Гаразд, цінувати то цінував, але щоб закохатися в котрись — крий Боже, такого він наміру зовсім не мав. А сестричкам саме цього і хотілося. Одна перед ним демонструвала оголені плечі, друга, ставши на стіл, навіть дозволяла йому зазирнути — певна річ, лише краєчком ока — до чарівного царства свого негліже. А коли він згадав при них, буцімто знав одну кельнерку, яку узяв заміж полковник, обидві зайшлися сміхом, та таким неприродним, натужним, немовби відчули образу за власне міщанське походження, що його і любили, і одночасно ну геть не любили. А старша частенько заводила мову про Єремію Готгельфа^[14], в якому просто не чула душі, так ніби того їй призначили святим заступником або ніби сама вона надумала стати однією з його героїнь. Колись їхня родина, розповідала вона, перебралась була до Цюриха, але ж на тамтешніх вулицях готгельфських персонажів не стрінеш, і всі троє поклали повернутися знов у Бернський кантон; щоправда, у ньому тих персонажів, на жаль, також уже не знайшлося, хоч як пильно й прискіпливо дівчата їх і виглядали. Я, як казав уже, маю намір придивитись до цієї родини пильніше, бо вона цього варта. На розбійника надто старша сестра справила враження досить-таки працелюбної, хоч водночас і такої ж незрілої. Хай там як незалежно намагалась вона триматися, а здавалась йому, одначе, залежною, і хай якою неординарною виставляла себе, а мала вигляд таки ординарний.

Гадаю, найкраще сказати отак: він її поважав, але ніщо в ній його не приваблювало. То хіба ж, як на це зважити, він був не цілком безневинний розбійник? Обличчя її промовляло йому: або ти покохаєш мене, або я піду до матусі й поскаржусь, і тоді ти в очах її постанеш негідником. Але матуся, яка іноді чула його пересварки із донькою, якось до нього промовила м'яко:

— Якби ж то вони не були отакі самовпевнені, нетерплячі, рішучі й настирливі!

Так відгукнулася жінка про двох своїх доньок, які прагнули будь-що домогтися свого, так мовби прихильности, ніжности та ще й якої — безмежної! — засягають завдяки розуму, чи якоїсь майстерности, а чи, може, і хитрощам. Обидві сестриці Штальдер мали багато знайомих, серед них і кравчинь, як, скажімо, горянка Еммі. «Хто, як не ви, завилює тут перед усіма спідницями й не проминає жодного шинку». І хто ж це сказав? Одна із сестричок? А яким же буркотливим голосом! Та якби вона бодай разочок спробувала чимось його приворожити, то він би назавжди лишився їй відданим, а так він піднявся до мансарди вже відомої нам удовиці і зав'язав оте дивне знайомство. А якось, до речі, з однією із тих сестер Штальдер він повівсь надзвичайно грубо. Ми ще окремо повернемося до того випадку із недвозначним наміром «цього разу змалювати розбійника» таким, який він є, з усіма його вадами. Щоб узяти й зім'яти панночці капелюшка! Це просто нечувано! Та ще й серед людної вулиці. Вона трохи не знепритомніла. І ми її розуміємо. Це просто жахливо. А з другого боку, він саме вертався після ще однієї задушевної бесіди із редактором, який так настійливо ним зацікавився. Цей визнав костюм на розбійнику не лише бездоганим, а й таким, що цілковито відповідає його характерним рисам. Та чи не з'явиться знову та Ванда? І чи не навідувавсь він у той час до Будинку мистецтв? І хіба не омиває Ааре все наше місто так само ніжно, як ото чоловік піклується своєю коханою?

А тим часом кожна з дівчаток уявляє собі, нібито він закоханий саме у неї, — так сказала, натякаючи на залицяння, їхня мудріша матінка Штальдерка і засміялася — майже з вереском, а по суті, трагічно, немовби глузуючи і водночас шкодуючи «всіх цих нещасних дурненьких дівчаток», цих збитих з пуття... Якось розбійник, до речі,

освідчився одній симпатичній чорнявці, що сиділа за касою, — освідчився, тільки готовність на ній одружитися висловив якось досить недбало, тож вона сприйняла її як несерйозну й тому відхилила. А тепер ось його переслідували. Невже через ті пропозиції руки і серця, які він робив так недбало? Чи через безглуздість його досить серйозних намірів? Чи, може, через трагічність його комізму? Або через те, що в нього такий безвиразний ніс? Чи тому, що в цьому носі він, замість того, щоб скористатися носовою хустинкою, так часто колупався голими пальцями? Чи заслужив він на те, щоб його переслідували? Чи знав він про те взагалі, що його переслідують? Так, він знав, відчував, здогадувався. Цей здогад зникав і знов повертався, вмирав, щоб потім чарівно воскреснути знов. А може, його переслідували саме за те, що він курих сигарети одна за одною? Якось розбійник побачив у супі, який подали йому, волосину служниці, і йому навіть не спало на думку проковтнути її, волосину, ніби щось істівне. Чи не за таку ось провину йому намагалися труїти вже й без цього нелегке життя? Ох бідолаха він, бідолаха. Іноді котрась з дівчат брала близько до серця його велику і нещасливу долю, адже він навіть іздалеку мав пригнічений вигляд. Його очі на людях спалахували, палахкотіли, наче вогники, роздмухані вітром, наче тиша, розтривожена подмухом вітру. Його очі були, мов ті хортенята, що крутять хвостами. Гарно сказано, правда ж? А Ванду я поки що стримаю. Як вона б'ється руками й ногами, як нетерпляче вовтузиться у непогамовнім бажанні почути й про себе. Ми маємо намір поведися з нею по всій справедливості. Ніхто, та ніхто ж і не знав, хто вона і як її звати, ту, почуттям до якої запалився розбійник. Та наразі залишмо це так, як воно є, без пояснень. Здавалося, знати про неї кортіло усім, одначе ніхто ні про що не довідувався. Це тримало усіх у страшній напрузі! У такій, що часом складалося враження, нібито щось ось зараз урветься, але те «щось» трималося, не уривалося, бо міцніше було за те, що намагалось його розірвати. «Виводимо воші на голові за одну, за однісіньку ніч!» «Юнака, що має намір присвятити життя своє праці на рідній землі, чекає житло і уроки з усього, чого лиш юнак побажає навчитись, у домі того і того...» «Рідке мило, олія оливкова» і т. ін. Ось які оголошення потрапляли на очі розбійнику, коли він читав газети. Чи не було з його боку аморальним, по суті, вже те, що він приохотивсь читати такі оголошення? А крім того, у місті одна

знаменитість через нього пішла на той світ, відкрутивши, немов ненароком, немов з неухважности, газовий кран, — просто впала й віддала Богу душу. Дехто стверджує, буцімто десь — чи то тут, чи то там — живуть п'ятеро хлопців, котрі називають розбійника своїм татусем. Та годі цих жартів. Чи розбійника переслідують не через таку його популярність? Схоже на правду. Хоч це — ще й не вичерпна відповідь на всі запитання. «Тебе переслідують», — сказала одна вельми поважна особа цьому найбезневиннішому з-поміж усіх безневинних, причетних до великих завдань і звершень нашої цивілізації. Він лише мовчки вислухав ці дивні слова. Вони пролунали, ніби якесь застереження із самої безодні. «Облиш, — тільки й кинув розбійник у відповідь, — я знаю про це вже давно, але ж, як ти бачиш, не надаю цьому значення, ані найменшого. Мене переслідують? Аж геть особливого в цьому нічого немає. Я волію дивитись на це, як на справу цілком другорядну, на таку, яка навіть не заслуговує, щоб на неї звертали увагу, щоб її взагалі помічали. Це — одна з тих серйозних справ, що їх серйозно ніхто не сприймає. Хоч самолюбство вони іноді трішечки й тішать». На тому ця тема, здається, і вичерпалась. Неймовірна якась легковажність! А крім того — всі оці аж надто чутливі й вразливі жінки, що просто тремтять за ним. А тим часом він брав у лейтенанта, котрий на жодній війні не бував, уроки з уміння не втрачати ніколи самовладання. А крім того — одна із хазяйчиних доньок, кажуть, мала неабиякий клопіт, бо марно була пройнялася до нього довірою і поклала на нього надії. На додачу до всього ще й це. А крім того — іще одне. Час від часу розбійник намагався привчити одну економку, щоб вона врешті затишила: він любить, коли вона йому каже, до прикладу: «Вийди з кімнати» чи: «А ходи-но сюди». Такі й інші подробиці нібито просочилися поміж людей і набули вже широкого розголосу, тож від репутації — такої чудової — цього розбійника не зосталося й сліду. Це правда, нагрішив він багато, таки дуже багато, цей молодик. І його помилки й провини перелічили ми ще зовсім не всі. Та й чи вдасться нам це коли-небудь зробити? Кількох коротеньких фрагментів з реєстру гріхів його й прогріхів вам буде, либонь, достатньо. Увагу однієї служниці розбійник звернув на те, до чого призводить людська зарозумілість, бо через неї його тепер цілком справедливо, мовляв, і переслідують. У чому це виявляється? Його намагаються зробити безвольним, невдоволеним, нервовим і

роздратованим — одне слово, йому намагаються прищепити мораль. Чи їм пощастить — це ще, звичайно, велике запитання, бо він голову й далі тримає доволі високо, хоч особливої впертости й не виявляє. І собою, як здається йому, не пишається. Просто навчивсь не втрачати самовладання. Ось і все. Уже згаданий тут лейтенант з цього приводу заслуговує на відверте визнання. Якраз щодо цього сумніви не виникають, ні на хвилинку. Та все ж я поволеньки і обережно підходжу до розмови про досить-таки дивовижні речі. По-суті, мені навіть кортить заборонити собі взагалі про це говорити, але ж треба, таки треба сказати. Тож нумо нарешті розповідати — вже хоч би через те, що йдеться, либонь, про щось вельми смішне. В економки тієї всі руки були в ластовинні. Якось вона, ставлячи їжу на стіл перед ним, обійняла його тими руками, що на них оксамитова шкіра всіялася ластовинням. Та шкіра була водночас і тепла, і прохолодна, витерта насухо і водночас волога. І завдяки цій своїй шкірі служниця — або ж хатня робітниця — домоглась неймовірних успіхів. Маємо конче звернути увагу на те, або, інакше кажучи, неодмінно наголосити на тому, що, до прикладу, та жіночка із Померанії взяла із письмового столу, або секретера, розбійника портретик Едіт і отими своїми руками, що оксамитова шкіра, порвала його на клаптики — порвала йому на очах, щоб він усвідомив, на які вона претендує права. Вона просто хотіла завдати йому образи і спокійнісінько це й зробила, бо знала, що він украй добродушний, тобто вона його вивчила і вже давно збагнула, що йому до вподоби, коли з ним поводяться отак зухвало і самовпевнено, адже він відкривав їй цю частину єства свого надзвичайно старанно. У ролі, сказати б, наставника він постарався на славу. І ось той портретик Едіт — намальований він олівцем — опинився на натертій до блиску підлозі. Розбійник визбирав клаптики й ліг на канапу, а служниця — та лише скоса позирала на нього своїми зеленуватими очима. Чутка про це стала надбанням публіки і справила несприятливе враження, хоч той випадок усе ще не мав нічого спільного з купюрою на сотню франків, про яку ми згадали на початку цієї історії. Через ту сотню франків, яка вже віддавна набрала такого широкого розголосу, його теж переслідували і то, певна річ, із цілковитим правом. Одну таємницю ми можемо все ж відкрити: колись батько Едіт був, так би мовити, головою ученою. Але на цей час він уже переселився до підземного царства, себто перестав бути дієвим

членом наземного царства. За життя він навчав свою чарівливу доню латини. Гадаю, не помилюсь, як скажу, що вона розмовляє всіма трьома нашими державними мовами. Якщо бути точнішим, то цих мов — чотири, але четверту не вважають цілком повноцінною, бо вона — своєрідні рештки від мови, яка відмирає і яку можна почути вже лише в кількох долинах у горах. Однак як же вигідно відрізняється наша ненька-вітчизна від сусідніх країн! Про це ми докладніше поведемо ще мову згодом. Тут відразу на пам'ять спливає пам'ятник одному пілотові, що першим на своїм апараті здійснив переліт через Альпи^[15]. Розбійник щоразу розчулювався, коли випадково де-небудь знаходив загублену шпильку до кіс чи щось таке. А Ванда з Едіт познайомилися того дня, до якого тут нам із вами ще ген-ген як далеко; але про ту зустріч я таки розповім, неодмінно. Власне, краще сказати не «розповім», а «ту зустріч змалюю». А тепер — до тієї, яка впала в око і з якою розбійник заговорив одного вечора; вона тоді саме стояла, прихилившись до колони, а зустрівся розбійник із нею вже другого ранку, коли весняна погода всміхалася і весь світ розмальовувала у блакитні тони. Ці двоє походжали то туди, то сюди на узліссі. Була саме неділя. Ні, не треба було — ніколи й нізащо — цьому нашому підопічному довірятись такій особі, яку світ відштовхнув, від якої він відвернувся і замкнувся. У тому, що розбійник зробив так, — його велика помилка, і коли бачиш бідаху у таким товаристві, то просто щемить у серці. І все ж ми беремо на себе відповідальність за нього у такий спосіб, про який можна сказати цілком відверто. На вранішнім леготі шепотілося листячко. Там, де ці двоє гуляли, походжали і інші люди. Пропаща душа показала йому, коли вони сіли на лавочку, свої черевички, хоч самі вони на увагу таку не дуже і заслуговували.

— Колись я була красуня, — проказала вона.

— Виходить, тепер ти красунею сама себе вже не вважаєш, — відповів він.

Його заперечення вона пропустила повз вуха.

— Я — родом з багатого дому. Батько мав фабрику. Зваж на це.

— Я ж бо до тебе не зовсім такий неуважний, — сказав він.

Сказав сухо і мило. А втім, вона геть не звертала уваги на те, що він казав.

— А тепер я зосталась ні з чим, — зітхнула вона й повела далі: — Молоденькою я вийшла заміж за одного солдата, дуже вродливого

хлопця.

— То з вас, отже, була дуже гарненька пара.

Вона знову пустила повз вуха його зауваження, кинуте похапцем, і провадила далі:

— Та він, як перегодом виявилось, мало на що був здатний. Засинав на ходу. А в мені клекотав темперамент.

— І ти насміхалася з нього.

На це відповіла вона так:

— Він скидався на дерево із золотим листячком.

— Схоже, те дерево було, як на тебе, не досить зелене. Я тебе розумію.

Та, що оце розповідала, облизнула свої губенята й повела далі:

— Він злився на себе за те, що не міг мене задовольнити, а на мене він злився за те, що не міг мною натішитись. Я з усіх сил намагалася вдати, нібито ним задоволена. Та мої намагання, знов-таки, лише викликали у нього злість.

— Він тебе бачив наскрізь.

Вона втупилася перед себе, потому дістала з торбинки пуделко із пензликом та люстерком і припудрила вже не зовсім привабливі щоки; тоді оглянула в тому люстерку своє відображення й визнала, що подружнє життя із красенем зайшло в глухий кут, відкривши широкий шлях для смутку і туги. Нарешті поцікавилася в розбійника:

— Тільки зізнайся: ти — із поліції?

— Крий Боже, — сказав наш розбійник і підвівсь, щоб піти.

З лісу долинули звуки арфи, так ніби в кущах янголятка грали благочестиву музику, а з боку міста надходили, гуляючи, все нові і нові люди.

— Завтра вранці прийдеш сюди знову, чуєш! — промовила — сливе наказала — вона.

На прощання розбійник, якого вона, здавалося, вже почала цінувати, вшанував її шляхетним поклоном і з приводу нього в душі, певна річ, легенько всміхнувся. Таке власне галантне поводження з цією пропашою його неабияк потішило. Того самого дня, о четвертій пополудні, він уперше побачив Ванду. Дивитись на неї не можна було без того, щоб її не обожнювати. Едіт на той час уже працювала в отій невеличкій залі, та розбійник про неї ще нічого не знав. Задля справедливости маємо тут додати: на якесь офіційне запрошення

розбійник виступав десь зі звітом про минуле своє життя, і всі там прислухалися до його надзвичайно глибоких думок і міркувань нібито з неабияким зацікавленням. Можливо, вже саме той вечір і власний виступ йому певною мірою і розтривожили душу, і в ній до життя пробудилося щось таке, що доти дрімало. Бо він довгий час, можна сказати, був мертвий. Друзі співчували йому і співчували собі через те, що мушили співчувати йому. І ось у розбійнику, отже, щось пробудилося, так ніби десь усередині в нього настав ранній ранок. До речі, він тоді десь також у скверіку пристав був до гри в покотьоло. Та не варто, звичайно, тому покотьолу надавати аж такого великого значення. А ще у той час — атож, саме в той час — якось він супроводжував одну дівчину до театру. Давали анітрохи не менше, аніж «Фіделіо» самого Бетговена, цю диво-оперу, річ, як відомо, надзвичайно прекрасну від першого акорду і до останнього. Та мені і не треба про це вам казати, ви й самі добре знаєте. Краще скажу про одну прекумедну штуку. Щойно розбійник уздрів, як увійшла Ванда — так начебто перед її невеличкими юними ніжками стелилися білі хмаринки, щоб ступати було їй м'якенько і легко, — він миттю, тобто силою думки надав їй повноважень (хоч такі повноваження, мабуть, вельми сумнівні) російської імператриці й, поки чоло його пестила кав'ярняна музика, уявив собі, як Ванда уже проїздить у розкішній кареті, запряженій шісткою чи й двома шістками коней, проїздить петербурзькими вулицями повз цілі натовпи, зачудування яких переростає у тріумфальний захват. Ні, не зовсім дарма йому згодом сказали: «Та ти з'їхав із глузду, мій любий!» У звуках скрипок він чує суціль революції. Та облишмо про це. У кому живе дух енергії й дії, тому якраз і не гріх часом з'їхати з глузду. А загалом таки можна, либонь, повірити, що його переслідували, позаяк так виходило мовби само собою, позаяк це було дуже просто. Річ у тім, що розбійника ніколи не бачили серед людей, у товаристві, він завше був сам, як билиночка в полі. Його переслідували, щоб він навчився жити. Він був такий відкритий, такий незахищений! Він нагадував того листочка, що його хлопчик збиває дубчиком з гілочки, бо листочок своїм окремішнім виглядом просто привертає до себе увагу. Отже, розбійник мовби сам набивався, щоб його переслідували. А потім усе це йому навіть стало подобатись. Ширше про це — у наступному розділі. «У дітей світлі голови», — якось почув він на вулиці. У своєму становищі,

бувши під наглядом, він видавався собі чоловіком цікавим. Його самолюбство тішило те, що йому випала честь бути немов під контролем, під чиєюсь опікою. А без цього він би давно вже, либонь, набрид сам собі. Те, що його, як це називалося, «переслідували», він розумів як воскресення затонулого світу, тобто його власного світу, що, гадав він, потребував відродження. Тепер його хоч розуміли, про це свідчило вже бодай те, що на нього звертали увагу, з ним морочились. Йому це було, певна річ, приємно. Водночас помічав він, що серйозно про нього не дбає ніхто в цілому світі. Просто йому час від часу хтось трішечки переходив дорогу, та й це, як-не-як, вже було, либонь, дещо, либонь, навіть багато, адже перешкоди надають нам пожвавлення, руху, підносять наш дух. Він сказав собі, що слід пильнувати. Отже, той, хто мав би утратити будь-який спокій, став навдивовижу спокійним. Та він поклав собі все ж таки не поспішати. «Ніколи ви не нервуєте», — якось сказала йому одна дівчина, так ніби хотіла трохи його пострікнути. Мовляв, ні з ким він не водить компанії. Переважно оце йому й ставили завше на карб. А як він щоразу вагався, коли треба було щось купити — скажімо, гребінця чи валізу! Він і далі щоразу брав із собою в дорогу оту безглузду, розмальовану жіночу валізку, яку колись подарувала йому одна жінка. Розбійнику ніколи тоді не доводилось латати штани самому. Який непоправний прогріх! А крім того, історія з тією пропащою... Таке пам'ятають. Ні, таке не забувається. Йому все було б можна пробачити, тільки не це.

— Ідіот! — прошипіла вона на нього.

Як же вона через нього в душі, безсумнівно, страждала — та, що оце кинула таке грубе, таке образливе слово! Він саме проходив близьенько повз невеличкий газетний кіоск, проходив повз ту обурену, котра була у натовпі такому пістрявому, що аж нагадував якесь букетище квітів. До цієї обставини ми ще згодом повернемося, ще проллємо на неї світло. На цих сторінках читачам ще багато чого видаватиметься досить-таки таємничим, на це ми, сказати б, і сподіваємось, бо якби вам відкрити і пояснити все-все відразу, то на вас ці рядки навіяли б позіхи. Чи не тому вона й кинула те образливе слово, що він повсякчас був такий невибагливий, такий задоволений самим собою і не намагався брати приступом ані жінок, ані чогось іншого, чого б зажадала душа? Що ніколи ні перед ким не виставлявся і, здається, навіть не вважав за потрібне «щось із себе вдавати»? О, якою прекрасною злістю зблиснули очі на тому обличчі, з чиїх губенят у його бік злетіло знущальне слівце! Та злість, така м'яка і солодка, здалася йому ну просто чарівною. Чи не тому таким гнівом вибухала на нього ця «квіточка Сходу», що він завше так щасливо і радісно, немов гімназист, проходив під нашими аркадами і галереями? Річ у тім, що вже сама прогулянка крізь людські юрби розважала його й робила надзвичайно щасливим. У хвилини такі він, здавалось, не думав ні про що інше, крім — лише зрідка і мимохідь — про малюнки Бердслі або ще про що-небудь із широкої галузі мистецтва й освіти. Річ у тім, що він постійно про що-небудь думав. Його голова клопоталася завше чимось таким, що було десь далеко-далеко. Ті, хто був ближчий до нього й це бачив по ньому, його поведінка, як ви, мабуть, і самі розумієте, просто в душі ображалися. Близьке, далеке, а тепер знов ця Голодна вежа з поеми Данте, яку називають «Божественною комедією», а ми й досі ще не розібралися із зауваженням, яке йому кинула ота поважна особа: «Тебе переслідують, любий мій». Щоправда, розбійник про ці слова забув... так і кортить сказати «забув одразу», але нас, нас вони все ж турбують. Дитина, та й годі! Чи не через оцю дитячу наївність його й переслідували? Чи не тому, що вона когось не влаштовувала? Цілком можливо. А крім того, не слід забувати й ось про що: у «той час» він приїхав до нашого міста, безперечно, вже хворим, сповненим якоїсь дивної неврівноваженості і тривоги. Його діймали, сказати б, якість внутрішні голоси. Чому він до нас приїхав — щоб оклигати і стати радісним, усім задоволеним

співгромадянином? Адже тоді він страждав від нападів, які полягали в тому, що йому нібито «все» спротивило. Потому іще досить надовго у ньому поселилася страшна недовіра. Підозра, що його переслідують. Загалом його й справді таки переслідували, та він помаленьку, потрохи... знову навчився сміятись. Бо досить довгенько він уже навіть не міг усміхнутись. То що — тепер він натомість сміється аж надто багато? Мабуть, що ні. Страждань, якщо можна так висловитись, завдавали йому і дві доньки тієї Штальдерки. Та коли ці сестрички й завдавали йому страждань, то, знову ж таки, безперечно, лише через те, що їм завдавало страждань, зі свого боку, самé життя. Ми мучимо всі одне одного, бо всіх нас щось мучить. Адже людина зазвичай починає помщатись тоді, коли їй на душі стає зле. Тож людина помщається не стільки зі злости, скільки через якусь біду, а в житті так виходить, що від біди з нас ніхто не застрахований. Сподіваюся, висловлююсь я зрозуміло. Уже й обох доньок Штальдерки з нашим розбійником усе частіше змагали позіхи. Йому видавалося, що дівки позіхають зумисне; так воно, може, й було, і спершу ті позіхи його драгували, та згодом йому до них стало уже байдужісінько. А якось на вулиці один чоловік, з вигляду досить пристойний, ні з сього ні з того позіхнув йому просто в обличчя, і наш розбійник узяв та й укинув у ту роззявлену в позіху пащу свого недокурка. Уявляєте, як витріщив очі той чоловік у відповідь на таку витівку — з його рота зробили... попільничку! Цей вчинок можна назвати: «Помста розбійника». На щастя, ця помста була безневинна. Йому позіхнули в обличчя, і це була спроба у такий спосіб збити його з пантелику і приголомшити. Такі спроби вселити у нього невпевненість, відчуття роздвоєння особистости, внутрішнього розладу траплялися часто. Його намагалися роздратувати, тобто довести до несамовитости, щоб він розпаливсь і заходився стрибати, скакати. Одначе розбійник щоразу розгадував такі потаємні замисли. А ще на початку його часто ой як виводили з себе оті мастаки по-розмахувати, пожестикуювати руками. Тепер ні, вже давно не виводять. Йдеться про тих, хто перед носом у нього різко махав рукою, так ніби зневажливо виносив чомусь свій остаточний присуд. Разів кілька ті зневажливі жести страшенно його розлючували. Адже першої миті йому видавалося, що той присуд виносять саме йому, розбійнику. Все залежало, звісно, від сприйняття на око. Позіхи, присуд, що ще? А ще — отой жалобний креп, його час

від часу пов'язують собі на рукава люди, в яких хтось помер і які в такий спосіб дають усьому світові знати про свою скорботу. Але ж як ті пов'язки на рукавах драгували розбійника! І що ж, вони драгують його і досі? Ні! Можливо, лише трішечки-трішечки, та й то оце «трішечки» сходять уже нанівець. А загалом такі знаки страждань уже не завдають йому аж надто великих страждань. Але ж як вона кинула оте «Ідіот!»! Не кинула, а просто накинулася із тим словом на нього. Немовби зумисне чигала на нього під тим кіоском, щоб накрити його тим словом, як мокрим рядном. Вона трохи повненька. Трохи аж надто повненька. Шкода, звісно. І тримається не досить рівненько. Та яке ніжне обличчя! Вона повсякчас ходила із Вандою, а розбійник у своєму невтомному коханні до Ванди не мав собі рівні. І все ж таки одного чудового дня він просто, без церемоній узяв та й перекинувсь до іншої. Щодо цього у нього зайшла з однією панною тривала розмова, зміст якої ми згодом іще перекажемо, бо вона нам здається надзвичайно важливою. А наразі розбійник душею і тілом, з усіма бебехами і печінками ходив, отже, «під» Вандою, був під її владою, і якось увечері промовив у себе в кімнаті: «О вежі голоду, сховайте мене на віки-вічні, а ви, гамаки, колихайте її у собі без кінця-краю, щоб їй завше було так хороше, як мені тепер зле, бо такого солодкого несмаку, яким вона є, на всенській землі — від південного полюса і до північного — не знайти, і цей чарівливий взірєць невігластва і не зовсім добросовісного виховання я люблю до нестями, до пекельних глибин безумства». Так промовляв він, викликаючи у собі захват і водночас над собою глузуючи, бо вона чи й уміла, либонь, написати листа, тоді як він сам був, можна навіть сказати, нотар. «Любчику мій солодесенький, ти ж бо, дурненький, на мені просто схибнутий», — сказала вона йому у ресторані, де вони стрілися. Він звів очі до неба, себто до стелі, й у душі засміявся. Та яке змерзле обличчя було в неї одного зимового ранку! Вона поминула його, не підводячи погляду. А якось, коли він привітався до неї, вона обернулася до подруги і запитала: «Ти його знаєш?» Подруга відповіла: «Ні». Одначе те «ні» пролунало якось безглуздо, нещиро, у ньому приносило збентеження. Розбійника знали обидві і то дуже добре, просто цієї хвилини їм зручніше було його не впізнати. А іншим разом вона все благала його: «Ну ж бо, ходімо із нами, порозважаємось!» Тепер уже він зробив вигляд, немовби її не знає. «Дай йому ляпаса», — підказала подруга.

Одначе підказка пролунала нещиро. У ній відчувалась якась нерішучість. Одного разу там було повно людей — я кажу про залу, де послухати співака зійшлась різношерста публіка. Охочих понаходило стільки, що яблуку ніде було упасти. Розбійничок улаштувавсь досить зручно. Згодом з'явилася Ванда із батьком і матір'ю. Усі троє почали навсібіч роззиратися, шукаючи вільних місць, але не знаходили жодного. Ванді трапивсь на очі розбійничок, але цей і не ворухнувся, щоб, скажімо, устати і ввічливо так запитати, чи не зробить вона йому ласку і не займе його місце. От зануда! Ванда вже аж тремтіла від гніву й інших таких почуттів через оце приниження. Тож вона рушила геть і так штовхонула двійчасті двері, що аж загойдалися стулки. «Я вже кохаю іншу, ту, з котрою ще навіть не познайомився», — пролунало в душі у розбійника. «То знайомся!» — прогримів голос з душі самого світу. Одна актриса писала йому листи. О душі тих, що полягли у битвах, простіть йому, тому, хто оббігав крамниці і вибирав краватки, в яких він хотів покрасуватися перед своєю Вандочкою, що називала його дитинкою, ще не здогадуючись, на що ця дитинка здатна. Одного разу Ванда, убравшись у все зелене й рожеве, мала просто чарівний вигляд, та май ти й чарівний вигляд, а такий ось розбійник ощасливиться цим усе ж тільки на свій манір. Чарівне завжди очаровує, на те воно й створене, воно ощаслиблює, одначе кохання й чарівне далекі одне від одного, як небо й земля. Кохання — це щось зовсім інше. Та невже ж наш розбійник не відчував перед собою ніяких суспільних завдань? Схоже, наразі ще ні. Зрештою, ніщо його і не квапило. Невже вона — злюка, ця Ванда? З цим запитанням до нього звернувся з вікна якийсь хлопчик. І розбійник у відповідь сказав дивну фразу: «Не така вона й зла, тим-то я не такий уже з нею і добрий. О, коли б непоказна якась жінка стала для мене усім на світі! Чи я взагалі коли-небудь цілими днями і тижнями милуватимусь непоказною жінкою?» Розбійник саме гортав театральну програмку, й у цю хвилину Ванда довірливо мовила: «Йди вже до мене». Коли Ванда звернулась до нього з цим любим йому запрошенням, вона була у брунатній сукні, та в ньому тепер прокидалося зовсім інше «Іди вже до мене» — таке, яке він і сам мав промовити, наче благання, бо доки ж іще йому нерозважливо марнувати дорогий такий час? Може, найнятись домашнім учителем? Губи у Ванди були трохи повні. Мабуть, через оті її трохи припухлі вуста він і втратив до неї повагу.

Він, хто дуже часто кидався бігти за нею, хто кидався бігти назустріч їй, хто на бігу раптом спинявся й, завмерши, з нетерпінням очікував її наступного поруху, — він згодом сказав собі: «Вона за мною бігає». А коли Ванда ще й дійшла віку, коли носять уже довгі спідниці, то перестала йому подобатись. У ній не зосталось нічого чарівного, дзвінкогоголосого, граційного і добропристойного. Завела вона й нову зачіску — тепер локони спадали їй аж на самісінькі плечі — і стала скидатись на принца в чужій одежі, на прибудька з якогось казкового краю — десь із Кавказу чи з Персії. Але ж на той час він уже познайомився з іншою. А двом дівчатам поклонятися однаково щиро — це неможливо. Він написав: «До другої я пішов геть розгублений, бо через Ванду щось мене раз у раз кудись гнало, і мені було навіть не втямки, що та друга тепер у моїй долі означатиме багато більше. Де тепер Ванда? Чи не мучить мене каяття через неї? Аж ніяк». До речі, йому, крім Едіт, до вподоби була і та Юлія. Однак перейдімо нарешті усе ж до Едіт.

Навіть якщо мені все ж таки і пощастить дописати цю скромну книжку, то хіба це зашкодить письменникові-лауреату Дюбі із Дюбендорфа, п'єси якого йдуть у театрах з таким величезним успіхом і повним аншлагом? Хіба ми з ним — не колеги на спільній ниві наших прагнень і домагань? І, на щастя, дечого ми таки домагаємось. Скільки ж доводиться матері клопотатись про рідних дітей! І як же добре, що дітям ці клопоти навіть не сняться вві сні! Похід до театру, на якусь оперу, колись, у свій час і в своєму місці, спливе в пам'яті рожевою мрією. Якщо не помиляюся, рожевий колір на загальному тлі виділявся своєю ніжністю і був вельми приємний для ока. Чи слушно, по людському чинили оті дві жорстокі сестриці Штальдерки, коли таку добру, таку простодушну людину, як наш розбійник, на ніч залишали в отому незатишному ліжку? Воно було дуже тверде, наче дошка, а погляди і переконання розбійника — і про це всім відомо — м'які, мов макарони із маслом. Як же нам шкода цього нещасного мрійника, невільника жіночих очей і талій, хоч зовсім без хитрощів там, либонь, все ж не обходилося теж. Не треба було отим хваленим-недохваленим штальдерським донькам класти йому на комод хустинку із вишитими словами про те, що розважливі люди завжди тримають голову високо, тобто ніколи не занепадають духом. Ох, а як часто ж розбійник, попри

все, таки занепадав духом! Хіба ж він через це нерідко ледве не падав із ніг? «Ранок мудріший від вечора» — нагадує нам цей чудовий повчальний вислів, що трапляється десь на околицю хустинки чи скатерки. Чи не видно вже з цього, що в лоні сімейки Штальдерів наш розбійник опинився просто-таки в облозі? До поняття «облога» ми при нагоді іще повернемося. А щодо того, що розбійника просто взяли в оточення, — жодного сумніву. Лише задля того, щоб його обеззброїти, тобто позбавити гумору, цього Божого дару, люди, які не завжди могли таким даром самі похвалитись, питали: «Що сталося з вашим гумором? Куди він подівся?» Заскочений так, він мусив докласти зусиль, щоб не втратити віри у себе і зберегти самовладання. Хвалити Бога, розбійник, попри всі заклики, не обертався на обивателя чи товстошкірого адвоката, а намагався сміливо — просто уже інстинктивно сміливо — зустрічати наступний ранок, що мав бути мудрішим від вечора. І йому це вдавалося. Чи потрібно, скажімо, різника закликати своє діло робити в різницькій, пекаря — у пекарні, коваля — в кузні, слюсаря — у слюсарні, а життєлюба — любити життя, побожного — бути побожним, хлопчика — пустувати, як хлопчик? Такі заклики — стежка, на якій ремісника позбавляють утіхи від його ремесла, а зраділого — насолоди від радощів. Хіба варто увагу юнаків і юнок умисне привертати до юности? Чи є в цьому потреба? А гуморист — невже він цілісінький день має бути у доброму і лише в доброму гуморі? Адже так він обернеться на безнадійного дурня. О, як часто розбійник опісля заставав оту панну Штальдер із міною без жодного сліду від гумору! Але він не чіпав її, він не підходив до неї, щоб дорікнути їй за похмурий, зухвалий вигляд, і навіть не просив її трохи підвести голову. На жаль, у нас надто багато хто намагається вдати із себе наставника. Чи не пора вже вказати на оцю пристрасть у наших загалом вельми достойних людей — пристрасть до зайвого моралізаторства? Якщо це правда, то через таку характерну рису слід було б хнюпити голову аж до землі, адже необґрунтоване і недоречне моралізаторство може завдати великої шкоди, що, певна річ, не раз уже і траплялося. Та ба, кожен народ має ж бо власну вдачу. З цим треба покірно миритися, й так ми і робимо. Якщо я скажу кому-небудь: «Ти — дурень», то після цього він устругне яку-небудь дурницю, і в цьому можна не мати сумніву, як і в тому, що двічі по два — чотири. Хіба я, приміром, дресирую яку-

небудь тварину не через те, що не виходжу за рамки переконання: тварина — це всього-на-всього дурненька тварина? Дресування полягає у тому, що я добросовісно клопочуся про дурненьку тварину, працюю над нею, а заразом і над собою. Коли хтось освічений намагається просвітити когось неосвіченого, то одночасно він прагне удосконалити й самого себе. Штальдерка насміхалась над нашим розбійником, бо той, мовляв, усе вчиться і вчиться. Та її насміхання — то були тільки хитрощі, просто маневр, їй найкраще було б, якби наш розбійник хутенько одружився на одній з її доньок, а ще ліпше — одразу на двох, і щоб потім якнайдалі забрався від неї — з яким оптимізмом і на самісінький Штокгорн, на цю гору на Бернським нагір'ї, вершина якої нагадує ріг^[16]. Звідти розбійник щодня рановранці щодуху дудів би у ріг свого занапащеного життя, а одна з доньок Штальдерки чи й укупі обидві тільки те і робили б, що малювали, та вірші складали, та співали пісень, та на чомусь там бринькали, та веселилися і танцювали, й це було б справжнє швейцарське обійстя, а панночка Штальдер стала б такою собі штауффахеркою^[17] з манерами емансипованої мадами. Але насправді вона була просто панночка на взірець отої Елізоньки, яка любить поторохтити про виховання; таку нам змальовує не хто інший, як сам Готгельф у своєму «Наймиті Улі». Вона там тільки те й робить, що намагається виховувати, вишколювати, витончувати й виправляти Улі, і в покару за таку свою недоумкуватість дістає недоумка чоловіка. Розбійник наш іноді теж бував таким самим лагідним і прямолінійним телям, як Улі. Як і цей, розбійник також був схильний вважати чи не кожного дурного собацюру кмітливим, а чи не кожного злого — лагідним, і тому кожен базіка, я б навіть сказав, кожен неприторенний негідник важився зухвало насміхатись із нього. Але Фріц — я кажу про отого молодика, що живе на тамтешній горі, у собі він невпевнений і тільки те й робить, що ваксує свої черевики, — Фріц не такий. Брат його, вчитель, почувается трохи самотньо. Атож, ще трапляються люди, котрі постійно ростуть і не вміють за мить, так, щоб ви не встигли і оком змигнути, дати лад своєму внутрішньому і зовнішньому життю, люди ж бо — не простенькі булочки, що їх за хвилин п'ять випікають, а тоді продають і з'їдають. Хвалити Бога, є ще на світі такі, що сумніваються, а також такі, котрі поспішати не квапляться. Можна подумати, нібито кожен, хто за все поспіль

хапається, хто під себе гребе, чогось вимагає — нам просто взірець, а для країни, його батьківщини, — зразковий громадянин. Таж ні, якраз навпаки! А невмілі — насправді уміліші за притьма умілих, а непотрібні — нерідко багато потрібніші, аніж ті, котрі потрібні. А втім, не кожній людині потрібно отак відразу чи зопалу виявляти готовність бути для чогось потрібною. Хай і в наші часи живуть і розквітають серед людей сякі-такі розкоші, а суспільство, що викорінює будь-який затишок, будь-який спокій, хай попаде чортові в зуби. І ось перед нашим розбійником знову раптом з'являється ота вкрай спустошена і пропаща. З такою слід мати себе на бачності. А то мій читач через свою сором'язливість іще зайдеться кашлем або й, чого доброго, навіть обурено сплюне й від мене втече. А при розбійнику хто лишень не сякав собі носа! І чому так багато людей, коли він проходив повз них, діставали хустинки й починали ретельно прочищати носи, так ніби гучним тим сяканням хотіли йому сказати: «А мені тебе шкода»? До цього сякання і до плювання, цебто до цієї приманки, щоб привернути увагу, ми ще повернемося — спокійно, без поспіху. Часу в нас буде ще, без жодного сумніву, вдосталь. Сестричкам Штальдер я присвятив-бо вже стільки уваги, що це аж зворушує. Але щойно згадав я про оту милу жіночку, що саме приклала до губ мізинчика, немовби хотіла сказати розбійнику: «Поводься належно й спокійно, як скеля в годину прибою». Згодом ця мила-премила жіночка ніколи вже не прикладатиме до губ свого пальчика, так ніби в цьому «більш не буде потреби». Саме цій приязній жіночці розбійник, як десь зустрів її, сотні разів зазиравав глибоко в очі, немов сподіваючись прочитати у них для себе надію, обіцянку радощів тощо. Для нас ця мила жіночка не має якогось великого значення, ні. А втім, з певністю ми цього, звісно, не знаємо. Сам я, принаймні, вважаю, що вона все ж таки приязна й добра. Одначе за певних обставин люди й добрі, буває, виявляють не лише добрі наміри. Не все ще вирішує людська доброта. Аби лишень нам ці носи та ціпочки дали зрештою коли-небудь спокій! Я ось строчу тут, строчу, немов канцелярський писака, а все не дійду до тієї дуелі, що її наш розбійник, коли повертався з прогулянки, влаштував серед вулиці з якимсь чоловіком. Високо в небі любесенько сяло сонечко. Ану геть звідси, носяри, ми вже дійшли і до револьвера, якого, втім, ніколи, мабуть, і не було зовсім. Просто якимсь револьвером розбійнику, певно, тільки погрожували. Він-бо не поступився дорогою

жінці, що йшла поруч із чоловіком і була, схоже, його дружиною. Господи, як же той кинувся на захист дружини! От якби так чинили геть усі чоловіки! Любо було дивитися, як він напавсь на розбійника з криком: «Я покажу тобі, що таке чемність!» Але відваги розбійникові не позичати. І ось вони сходяться в герці. Ось наш розбійник уже дістав по руці ціпочком. У відповідь на цей удар він так наскакує на супротивника, що бідна дружина аж на весь голос скрикує: «О Господи, Віллі!» Крик розтинає повітря, як справжнє волення на пробі. Тут-таки, посеред вулиці, ціпочка виринають із рук цього поборника добрих манер. «Іди геть, а то вистрелю!» — кричить, а чи просто вигукує пан такий і такий. Такий чи такий, але на людей він справляє враження чоловіка поважного, відданого рідній дружині. А наш розбійник, як на те, револьверів страшенно боїться. Одне слово, через цю свою слабкість, а також тому, що він хоч-не-хоч усвідомив свою помилку, розбійник із місця сутички вшився. Боягузка дружина, уздрівши цей відступ, переможно всміхнулася. Її Віллі дістав перемогу! Одначе розбійник покидав бойовище, гордовито піднісши голову, так ніби ця битва сталася під Мариньяно^[18] і він після бозна-якої афери виходить сухим із води, зберігаючи власну гідність. Розбійник відчував у собі дивовижну гнучкість і пружність. Це був один із найщасливіших днів у його житті, а власну руку — ту, якій за його власну провину довелося немовби принести себе у жертву, прийнявши удар щиро обуреного, та, либонь, таки аж надто розгаряченого пана, — розбійник поцілував уже вдома. Виходить, буває і так, що люди цілують самі собі руку. Від своєї стійкої руки розбійник був просто у захваті, і йому так хотілось її приголубити, ніби вона — дитина, яка безневинно дістала покару. Адже бідна рука не винна була у тому, що розбійник повівся так непристойно. Але як же чудово, що маєш руки, і вони приймають на себе удари, призначені голові, де звила собі гніздечко і владарює пихатість. Даруйте, що я трохи зашироко виткав канву історії з тим ціпочком, вважаючи, що ця історія таки гідна уваги. Отож розбійник поглянув на руку і промовив до неї:

— Що ж, ганьба — це завше доля того, хто добрий.

І висміяв руку за те, що покара дісталася їй. Навіщо вона заступилась за нього? Навіщо поквапилась підвестися над його головою, мов щит? Тому що вона — природна його служниця? Невже

такі слуги нам потрібні для того, аби вони приймали на себе громи, і блискавиці, і зуботичини, й не знаю вже, що там іще? Невже добрі люди мають щоразу поїдати ту кашу, яку заварили нерозважливі й злі? Як жорстоко пролунав його сміх у його ж таки вухах! «Але ж ти — моя рідна, моя!» — йому спало на думку сказати й руці, і самому собі. Виходить, через те, що вона — його рідна, їй так погано й ведеться. А може, це її навіть тішить. Адже трапляються душі, котрі свою глибоко сховану втіху аж тоді помічають (і то не відразу, а по тривалому часі, відчуваючи, як втіха входить у їхню свідомість), — аж тоді, коли їм пощастить допомогти кому-небудь відвернути біду, коли вони стерплять страждання, коли задля чогось високого зазнають неласки і вип'ють до дна гірку чашу зневаги і кривди. Такі душі знаходять покріплення і насолоду, та й спрагу тамують, лише під суцільною зливою несправедливості. А тим часом рука його мала вигляд щасливий і немовби всміхалась у відповідь на безсердечність господаря. От коли б таких душ, як у цієї німої руки, та було більше і коли б їх усіх можна було пробудити, спонукати служити меті якій-небудь одній, цілісній! Скільки марнується сил, скільки тих душ у знеможі очікують свого застосування, прагнуть безчестя, життя і загину у повному власному розквіті! Але чом наш розбійник так доброзичливо і задоволено щойно ляснув по цій добрій руці? Як же ми любимо вдавати із себе великих, поблажливих! Хоч насправді — бездушні. Ніщо нас не переконує у власній порядності так, як думка про свою певну духовну обмеженість і нечулість. Можливо, ми й маємо тут цілковиту рацію. Людина, перше ніж опанувати себе, позбувається своїх почуттів. Опанувати себе — це якраз і означає вийти за рамки своїх почуттів, хоч у ці рамки, однак, щоразу ти все ж таки мусиш, та й хочеш, вернутися. Тож таке опанування себе щораз виявляється хистким і ненадійним. А слуги, ті, на долю яких випадають удари, виявляються дужчими, більшою мірою самими собою наповненими. А хто опанував себе, той утрачає спокій і виявляється геть безпорадним. А муки бувають двох видів: солодкі й гіркі. А опанувати себе — це завдання буває людині не до снаги і через те дуже болісне. А хто-небудь з великих, можливо, припав би з приємністю до моїх ніг. О, яким же розкотистим сміхом засміявся розбійник на думку про це! Дивні в нього ідеї. Він стратився глузду. Та хіба ж ті великі, скажімо, правителі, вибухають таким ось нестримним сміхом... Була собі якось одна королівська донька, що не сміялась

ніколи. Завше спокійна, байдужа. І з кам'яним поглядом. Її з юних літ привчали всякчас зберігати спокій. Коли вона зводила очі на світ і бачила, як люди сміються, зітхають, кривлять душею і т. ін., її обіймала незбагненна тривога. Вона починала саму себе просто-таки боятись. І тоді королівна звеліла оголосити на все королівство, що того, хто змусить її від душі розсміятись, вона візьме собі за чоловіка. І такий об'явився. То був ремісник, парубок, тільки з вигляду нібито трохи дурненький. Королівна, щойно побачила парубка, не стрималась і голосно засміялася. Та лише через це вона не хотіла ставати йому за дружину. Її гордість повстала вже навіть супроти думки вийти заміж за простого кравця. Але ж він їй дістався, і вона його все ж узяла. І ось ми дійшли до ручної роботи. Вона стане основою для наступного нашого розділу. Ох, як нині вранці у мене затремтіли і руки, і ноги, щойно я уявив собі, що доведеться привести до неї ремісника-неотесу. Привести... до кого?

Неквапно й поважно, немов рецензент, я пишу далі й відверто кажу тобі, люба Едіт, що коли досі слава до тебе іще й не прийшла, то вона прийде згодом, адже у салонах чужоземних столиць можна почути про тебе розкішні історії. Тож усміхнися, не роби «міні», неначе вже цілими тижнями лле, не вщухаючи, злива. Надумав оце я хоч і вельми чемненько, а все ж таки трохи звести з тобою рахунки. Нам тут не втямки, де тебе взагалі тепер носить. Чи не надто вже рідко ти виходиш на люди? Останнього разу тебе бачили в чорному капелюшку із довгими биндами, що спадали на твої такі чарівливі плечі. Лиш не занедбуй себе. Хотілося б ось що тобі сказати: ми тут до тебе ставимось досить-таки упереджено. Щодо цього з розбійником, у коханках якого ти ходиш, справа стоїть інакше. Ми ним опікуємось, і на наше прохання він до найменших подробиць розповідає про все, що поміж вами сталося, — про романтику і т. ін. Спершу він був заявив, буцімто подарував тобі якісь діаманти, і ти узяла їх, не повівши й бровою. Щоправда, він потім зізнався, що трохи збрехав нам. За це ми його, певна річ, насварили. До речі, ти, схоже, не знаєш, що в Балтійському морі є острів Рюген, і наш розбійник уздовж і впоперек зміряв той острів кроками. Він таки світу побачив і то більше, ніж ти, адже ти не дісталася навіть Парижа. Твоя головна перевага, якою ти й козиряла, і козиряєш, — у тому, що тоді, в ресторанчику, тебе називали

«перша красуня». У всіх таких закладах є свої «перші красуні». Одначе як там у тебе з манерами? Тобі можна казати про все без натяків. Нас оточують досить впливові друзі. Щось протиставити тому, що ми вже знаємо, тобі годі й думати. Розбійник запевнив нас, що виявляв тобі всіляку увагу. Ми беремо його під захист тільки такою мірою, на яку, нам здається, він заслуговує. А втім, боятись оцих наших слів тобі зовсім не варто. Від твоєї чарівності в захваті цілих півсвіту, надто того, що крутиться навколо літератури. Тобою цікавляться вже сила-силенна жінок. Усі вони одностайні у думці, що розбійник повівся з тобою негарно. Та я, наглядач його, — я іншої думки. Він кохав тебе й кохає донині і то так, як ніхто інший тебе не кохав і не кохатиме. Він передав тобі через третю особу цілий букет троянд за дванадцять франків, і ти побажала залишити квіти у себе. Дивні манери: приймати дарунки, а того, хто їх дарує, не вшанувати й одним-однісіньким поглядом. То скажи ж тепер, золотко: де ти цього навчилася? Розбійник, аби ти знала, частенько навідувався до однієї вчительки, і та щоразу, як вела з ним розмову чи як розмову із нею вів він, клала на стіл перед собою зарядженого револьвера, щоб на перший-таки непристойний випад свого співбесідника взяти і відповісти зброєю. Про це ти, здається, і гадки не маєш. Саме в той час, коли наш розбійник домагався у тебе прихильності, він домагався прихильності й ще в однієї, що, як і ти, теж ходила красунею в одному ресторанчику. Чи ти знала про це? Ми тебе просимо: не намагайся стріляти докірливим поглядом в автора цих рядків, такі намагання не тільки не мають ніякого сенсу, а навіть можуть на тебе кинути тінь провінційності. Адже тобі зовсім не хочеться постати у наших очах, що побачили світу, такою собі провінціалкою. Ми тебе просимо: не забувай про це. А та друга, чиєї прихильності також домагався розбійник, казала йому: «Ви такий гречний». Вона була жіночка вельми привітна і вдячна. Якось у іншій кав'ярні він на обід узяв курку, а до неї — червоне вино. Ми про це згадуємо лише тому, що цієї хвилини на думку не спадає нічого важливого, а перо, як відомо, воліє писати радше про щось недоречне, ніж бодай на хвилинку спинитися. Можливо, у цьому — один із секретів високого рівня письменства, себто в тому, що писання весь час потребує мотиву, спонуки. Немає нічого страшного у тому, якщо ти нас не до кінця розумієш. А та друга одного чудового дня узяла й утекла — перебралася, цебто, до іншого

міста. Щодо невірності, вірності тощо, то все це — поняття міщанські, амур з них відверто сміється. Ти, певна річ, це й сама розумієш. Такого гарненького носика, як у тебе, не було тоді в цілому місті. Сподіваємось, ти така сама чарівна і досі. А ось розумом ти не вражала ніколи. Розбійник казав нам, що робити це ти не дуже любила. У всякому разі, не докладала зусиль вочевидь. Хіба ти не знала, що він — просто дитина, а крім того, його вже давно переслідують, тому що колись він дозволив якомусь капітану-англієцю ущипнути себе за литку? Сталося це о п'ятій вечора у коридорі якогось замку, у грудні, коли рано починає смеркати. Розбійник запалював лампи й саме стояв на стільці, до того ж у фраку, бо він був слугою, хоч в ієрархії лише другим слугою. Тієї хвилини повз нього поквапно проходив отой капітан, який і дозволив собі уже згаданий дружній жест, і того самого дня обидва сиділи в кімнатці розбійника, що містилась на рівні бруківки, і було це незадовго ще перед вечерею, себто, власне, перед обідом, позаяк те, що споживали там зазвичай о восьмій вечора, називалось обідом. І тоді той англієць поставив перед розбійником делікатне запитання, а тепер ось ми теж делікатно питаємо в тебе, Едіт: чи тобі не здається усе ж таки, що ти трохи боялась розбійника? Щоправда, він, зі свого боку, і тебе трохи боявся, запевне. А з якої такої чудної причини ти протирала тоді — до речі, це було саме в той час — полотняні свої черевички серветкою? Що б то воно означало? Розкажи при нагоді. Про це наш розбійник розмірковував цілими днями, ба навіть тижнями, а відповідь так і не знаходив. Одного разу він підняв із підлоги якісь підставки чи блюдця, і ти мовила стомленим голосом: «О, мерсі». Ти взагалі полюбляла вдавати із себе стомлену — прихилилась, мов лілія, до колони, що підпирала у ресторанчику стелю, але сотня франків тобі так ніколи і не дісталася. Якби такі гроші тобі дав розбійник, ти просто перестала б його поважати, адже ті сто франків були б тоді суто літературним, об'єднавчо-письменницьким знаком. Бо якось в одному рукопису він розповів, як одній кельнерці тицьнув у ручку цілих сто франків, і потому всі кельнерки в місті тільки й чекали, мовляв, на ті поетично-ліричні його чайові. Тільки ж розбійник — не таке вже й слухняне теля, о ні. Та чому ти у відповідь на букет із троянд не вронила до нього ні слова? Це страшенно його дійняло до живого. Після того він довго не міг уже спати, а дітям ой як потрібний міцний і здоровий сон. Невже ти ніколи

не помічала, як при тобі, під самим твоїм поглядом, що його так зачаровував, усе дитинне у ньому прокидалося й тяглося до життя? Чому ти бодай уряди-годи не подавала руки йому, не брала його за руку і не казала: «Ну ж бо, вгамуйся»? Невже тобі важко було зробити простий такий крок, адже цього кроку йому було б досить, щоб лишатись цілком задоволеним тобою й собою? Щоправда, тобою він був задоволений навіть і так, а собою ось — ні. Тож доведеться тобі таки визнати, що його ти ніколи ані на крихту не розуміла. Вдягала зелений отой капелюшок і йшла до розбійника, але, щоб для нього щось значити, на більше ти жодного разу і не спромоглася, адже душу нам, зрештою, тішать не тільки зелені такі капелюшки. А загалом влаштувалася ти непогано. Розбійник узяв з тебе приклад і влаштувався так само. Нам він казав, що цінує тебе стократ вище, аніж будь-яку із колишніх своїх коханок. Мабуть, він мав би сказати про це і тобі, та на думці у тебе були лиш оті ідіотські, нікчемні літературні сто франків, і тому ти в ньому бачила боржника і гульвісу, а не людину. Хіба ж якось ти не сказала кільком чоловікам зі свого оточення: «Та він трохи якийсь загальмований»? А загалом ти вважала, що він — хлопець славний. Посоромся, адже ти не розгледіла в ньому нічого, крім крихти добропорядності! Розбійник — це щось куди своєрідніше, цінніше й багатше, аніж тільки те, що розуміють під людиною славною і добропорядною. Якось увечері він сидів у гостині у вельми впливового чоловіка, і цей чоловік у розмові, окрім усього іншого, висловила думку: «Хто повноцінно не виявляє себе у житті сексуальному, той хиріє в житті духовному». Тоді настає своєрідне, як він сказав, отупіння. А може, він висловивсь і трохи інакше. Але саме в такому сенсі. А щодо отого англійця у замку, який ще до вечері надумав швиденько перемовитися з розбійником, то чужоземець спитав: «А ви до дівчаток ходите?» Розбійник на це відповів: «Ні». — «То які ж такі втіхи ви від житті дістаєте?» Розбійник не став тому англійцю пояснювати, як розважається чи як примудряється жити без усіляких розваг, а нахилився до руки співрозмовника і поцілував її. І ось для чоловіка такого не поскупитися (просто тому, що так вигідніше!) всього-на-всього на одне слово «славний» — це все ж таки свідчить, либонь, або про недооцінку, чого сама жінка й не усвідомлює, або про нікчемну поблажливість, але не про глибоку якусь зацікавленість. Те словечко сливе як образу сприйняв і сам розбійник,

а він — чоловік розуму не пересічного, а доволі глибокого, і ми змушені признати йому цілковиту рацію. Тоді чом же його, як ми чули, переслідують, коли він просто славний собі чоловік, та й годі? Чи можеш ти це пояснити? Та ні, він, слава Богу, був не завжди такий просто «славний». Він не знав би, де очі від сорому діти, коли б не був чимось більшим. Ти зволила так охрестити розбійника, неначе бажаючи приліпити йому ярлик пекарчука, або лоточника, або когось такого. Ми вимагаємо, щоб ти належним чином відповіла перед нами за це досить міщанське висловлювання. При тобі він поведився хтозна-як скромно, і через це ти судила про нього вочевидь поверхово. До речі, сама ти поводилась, можливо, і цілком слушно. Він досить відверто зізнався нам, що багато чим саме тобі завдячує. Він, поки з тобою не познайомився, не відав, мовляв, що таке сльози, а тепер, мовляв, знає, як на серці у того, хто плаче, і душевні страждання тепер видаються йому суцим раєм. Ми довго його не могли збагнути, та сам він, гадаємо, знав, що казав, а отой щирий вираз його обличчя підстав не давав припускати сумніви. Отже, ти все ж була його янголом, хоч сама про це і не здогадувалась; та саме тому ти такою для нього й була. Яюсь ти в чомусь йому відмовила, тобто невмисне відхилила його прохання, і він узяв та й пішов. Таж потім вернувся. На це можна було б звернути уваги. Але ти йому, отже, усе ж дорога невимовно, тільки сама цього не розуміла ніколи, бо те значення, якого нам хтось надає, стає нам лише на заваді. Усі ми воліємо, щоб нас любили у міру. Усі ми не проти влаштуватися вигідно. Нікому не хочеться бути для когось святиною, бо тоді довелось б обернутись на символ. А слугувати взірцем — адже це неймовірна нудота. З цього погляду, люба Едіт, ти — велика, страшенно велика грішниця. Як на мене, із твого боку було б дуже мило це визнати, але ж ти цього, звісно, ніколи не визнаєш — уже хоч би тому, що для цього ніколи не викроїш часу. А втім, наш розбійник дістав те, чого й прагнув. Він сказав мені, що тепер на душі в нього так, ніби ти його сповнила чимось таким, чого доти в собі він так виразно не відчував. І в цьому — знов такий собі натяк на дитинну натуру. Після того, як ти відхилила його прохання, він пішов до одного письменника, в котрого дуже, ну дуже розумна дружина; вона піаністка, й коли вони втрюх — розбійник, письменник і та піаністка — сиділи і гомоніли про се і про те, жінка раптом устала, пішла у сусідню кімнату й, відразу вернувшись зі стосом книжок у

руках, радо-радісінько скрикнула: «Ось! Повний доробок творінь мого славного чоловіченька!» Письменник замислено дивився в підлогу, немовби у нього перед внутрішнім зором постала ціла навала спогадів. Розбійник узяв той повний доробок собі на коліна, погортав одну книжку й промовив: «Я такий радий!» Я теж дуже радий — і то через те, що зможу тепер перейти до наступного розділу.

О, ця атмосфера минувшини в давніх прибалтійських містечках, як, скажімо, у Рибніці^[19] з його стрункими церковними вежами й домами для шляхетних дівчат, смирення і святобливої гордості сповненими, й оті оточені горами штирійські озера, світлини яких розбійнику траплялися в модних часописах і про які він так мріяв! Якось Едіт у захваті сказала йому: «Ах, а в Маглінгені^[20], мабуть, чудово! Та й на березі Більського озера^[21] теж...» Чи треба дівчатам, а надто вродливим, виявляти аж стільки захвату? Так ніби для цього не досить представників лише чоловічої, найкращої, частини людства, адже саме вони невтомно й зворушливо піклуються про культуру! Цей натяк на той курорт Маглінген, що лежить на висоті тисячу метрів над рівнем моря, змусив розбійника згадати про Вальтера Ратенау; той якось сказав йому, що також бував у Маглінгені, одначе у нього, мовляв, склалося враження, ніби вгорі там дуже вже тихо. А щодо мене, то я у Маглінгені побачив багато офіцерів-французів у цивільній одежі. Це було незадовго до початку війни — великої нашої і ще не забутої, і всім отим юним добродіям, які там, угорі, на квітучих альпійських луках шукали — і, певно, знаходили — відпочинок, перегода довелось відгукнутися на поклик своєї вітчизни. А з Більського озера, з його синіх вод постає, наче в ідилії, доволі відомий острів святого Петра, що також зажив непоганої курортної слави. Та хоч пишу я про це й прозаїчно, саме у цьому буденному змалюванні природи, може, й таїться усе ж таки крихта поезії. До здорових людей я звертаюся із закликом: читайте усе ж таки не тільки книжки про здоров'я, знайомтеся ближче також із так званою «хвороботворною» літературою, з неї ви, може, почерпнете багато важливого, навіть повчального. Люди здорові мають постійно певною мірою наражати себе на ризик. А то навіщо ж, заради Бога й диявола, їм те здоров'я? Щоб одного чудового дня узяти й здоровими померти? Яка з біса сумна перспектива... Нині я глибше, ніж будь-коли, вже відчуваю, що в освічених колах щодо моралі й естетики панує дуже багато міщанського, я б навіть сказав, хуторянського остраху. Але ж острах — це щось нездорове. Якось розбійник, купаючись, трохи не гігнув і то в найсолодший спосіб — ледь не втопився. Щоб врятувати життя собі, йому довелось тоді мужньо запрацювати у хвилях руками й ногами і т. ін., тобто стати хоробрим борцем з водяною стихією, і зрештою він таки вибрався на твердий суходіл. Але ж не задихнувся заледве! О, як

у душі він дякував Богові! А через рік у тій самій ріці утопивсь отой парубок, що працював у молочаря. Одне слово, розбійник із власного досвіду знає, як почуватись той, кого тягнуть за ноги русалки. Того разу він пізнав на собі дику силу води і відчув на собі, як грубо уміє заявити про себе смерть. Як він боровсь за життя, як безгучно, як німо кричав, уже сливе захлинаючись у тій стихії, що наскрізь проймала його крижаним своїм холодом і обдавала кипучим окропом! О, на те таки варто було поглянути. На нього дивилися з берега, геть скам'янівши, три хлопці, а він після всього — от дурень! — ще й сміявся із себе. Але він, сміючись, і молився, він глумивсь над собою і водночас радів. А якось вночі він уявив себе танцюристом і спробував потанцювати на поруччі одного із наших мостів. Танцюльки вдалися на славу, але глядачів його витівка, хоч таки ж відчайдушна, украй розізлила. А ось перед Едіт цей відчайдух аж тремтів. Це так смішно, що й пупа ввірвати, і гигнути можна. При Едіт він читав у газеті літературні додатки, або, як казати простіше, всілякі статейки. При ній чи не кожна передовиця здавалась йому геніальною, хай там ішлося лише про студентів, що співали пісень; а часом при ній його зачаровував хлопчик у синіх штанцях... Розбійник вважав, що, крім своєї Едіт, до якої ніколи ж він не підступався та, мабуть, із власної волі ніколи б і не підступився, — ото ж він вважав, що можна, ба навіть потрібно мати й інші захоплення — так би мовити, помилуватися чимось прекрасним, піти на кумедну розвагу, щоб не впадати, сказати б, у сентиментальність, бо це, мовляв, викликало б у нього огиду, хоч насправді з ним так і було ж. З боку моралі невірність багато цінніша, аніж схильність до сентиментальності й вірності. Це мав хоч ледь-ледь розуміти і заплішений дурень. Ох і жахливо ж кричала учора чиясь неслухняна дитина! Щоб помститись, коли покарають за неслухняність, треба кричати і плакати. І вона так жахливо заходилась плачем, ота мила дитинка! Щоправда, для мами вона не була дуже мила, скоріш навпаки — вередлива і зла, бо не слухалась мами, бо не була з нею щаслива. Кожна мама вимагає від своєї дитини, щоб та була з нею щаслива і радісна. Але ж як те мале з усієї своєї дитячої сили опиралося дужій матусі! Це була мов справжнісінька битва, і мати легко, звичайно, здолала дитячий опір. Вона просто потягла те мале за собою, не питаючи, хоче воно чи ні. Оченята в дитини по самі вінця сповнили сльози розпуки, але добра матуся на це не зважала. Така

завжди хоче, щоб її було зверху. «Відпустити мене, прошу, до тата», — благало дурненьке дитя — дурненьке якраз через те, що так по-дурному просило й благало. Благання лише викликало у мами обурення, адже поміж мамою й татом, коли йдеться про виховання дитини, завжди, як відомо, доходить до своєрідних заздрощів, до своєрідних ревнощів. Звісно, жодній мамі не хочеться чути, що дитина воліє до тата, ніби бажаючи цим заявити, що з татом їй краще. З боку такої дитини це просто зухвальство — те, що вона не бажає лишатися з доброю мамою. Ох, як те дитячко ревло-надривалося, і як ображало матусю його відчайдушне ридання, тобто жалі через те, що до тата не можна, і як я сміявсь, відчуваючи, що мама ображена. У сміху моєму було щось зухвале, щось майже таке недоречне, як у дитячій риданні, — цебто примха і впертість. А мама знай кидала й кидала розлючені погляди, і тоді я не стримався й зареготав на все горло ще й з її люті в очах. «Скільки ж то клопоту, — подумав я, — має матуся з такою дитиною!» А тепер я нарешті перейду до ручної роботи і скажу з цього приводу ось що. Якщо взяти письменника, то для нього розмова — робота, а для того, хто працює руками, розмова — це баляндраси, а отже, нагода побити байдиків, як, скажімо, збіговиська служниць і прислужниць на сходах. Невже я — на цілу країну однісінький, хто здатний сприймати все мовчки, не ремствуючи? Тоді я — найдобродушніший телепень у цілій країні. Ні вже, красенько дякую. Як нема бодай крихти злости, то розуму вже й не питай. Адже на тих, хто просто добренький, та й годі, люди дивляться, як на недоумків. Ви вже даруйте мені за таке зауваження й водночас хоч назавжди образьтесь за нього, та тільки зятяйте: гордовитість не розпирає грудей так нікому, як сільському учителю, котрий не бажає лишатися сільським учителем, бо йому видається, що він народжений для чогось вищого. Одного такого я знаю, і він у мій бік вже й не дивиться, відколи покинув навчати дітей і обернувся на такого собі фанфарона, що втрачає самовладання щоразу, коли супроводжує якогось добродія з жінкою. Людина розумна прийме й вас за розумного втричі скоріше, аніж нерозумна, бо нерозумна людина — зарозуміла. Вам, панове, сідають на голову, правда ж? Буває, птиця місцева серед своїх, також місцевих, помалу відходить у тінь перед якоюсь чужою серед місцевих. А буває, місцева підводить голову серед чужих, бо вона для чужих — чужа. Тож слава й хвала відчуженню, а не зближенню; тому

слава й хвала, що ще невідоме, а не тому, що про кожного кожному давно вже відоме. Мені соромно за такі мої мудрі слова. Мені совісно за оцей свій розум. Як же негарно чиню я, що отак боронюся! Але ж захищати самого себе — це так природно, страх як природно. Так-бо роблять усі. Хто так не робить, той неодмінно викликає в усіх лише ненависть. Атож, і любов! Злими вчинками ми викликаєм до себе любов, а своєю любов'ю — ненависть. Одначе як же чудесно було однієї зимової милої днини по-хлопчачому погратися в сніжки з отим милим хлопчиком на очах у його батька й матері! Дрібниці такі не забуваються. Тої ночі він і почув про неї. Я мушу весь час пильнувати, щоб не сплутати його із собою. Адже не хочеться мати щось спільне з якимось розбійником. Він про мене ще дещо почує, отой розбишака! Коли наші теплі околиці здавались йому найлюбішими в світі? Тоді, коли він там прогулювавсь з отією вигнанкою. Тепер вам усе зрозуміло. І це з отаким я маю себе переплутати? Бракувало цього ще! З тією «подругою» він затесався між порядних людей. А якось подарував їй півфунта салямів. Вигляд та «подруга» мала жахливий і щоразу, коли його бачила, фамільярно гукала: «Ти!» Він разів двадцять, не менше, просив її так не роботи. Їй це, одначе, було не втямки. Та, про яку тут ідеться, тільки те і робила, що розповідала йому, певна річ, еротичні історії, себто плітки. Вона знала про все, що лишень можна собі уявити й про що вголос не кажуть, і про все це торочила йому, і поки ділилася тим, чого більш ніхто не повинен знати, бо тоді доведеться тримати язика за зубами, щоб не відкритися із таємницею ще комусь, він, як ніколи, впивався красою і пишністю наших околиць, і ночі були, наче світлі просторі зали, осяяні зорями ідеалізму і насолодою самопожертви, і перехожі тихенько снували туди-сюди, і з кожного з них мовби пісня лилася, й усе добре і миле, що лиш буває на світі, простувало назустріч, тихо-мирно гуляючи, й історії тої втікачки викликали в розбійника сміх, а коли ми сміємося, ми добрі і любим красу, а необхідність нас надихає, і ми стаємо покірними, немовби уже домоглися звитяги, ми звитяжні і ладні усім помагати, й ніч не така уже темна, вона — ніби коси заснулої жінки, котра з життям попрощалась, але до нього ще вернеться, котра й сама вже не знає, як вона дихає, й котра нагадує плем'я, в якому дримають ще приспані сили, воно всього про себе не знає і здатне до праці, бо ілюзій іще не втратило, і щасливе, бо надто багато від життя не очікує

й може собі дозволити розкіш душевности й щирости. А тепер до тієї графині, що чорні коси, мені вже, виходить, заськи. Чому? Можна, я про це вам скажу? Щоправда, ніяка вона, певна річ, не графиня, радше просто одна із моїх знайомих. Річ у тому, що якось я перед нею вронив одну дрібнесеньку, сливе непомітну, чарівно прекрасну і елегантну сльозинку із приводу ще однієї моєї знайомої. Шляхетне моє нахабство та перша відразу помітила. «Крутій!» — тільки й сказала вона і подивилась на мене такими очима, що краще я змовчу. Мабуть, настав уже час тут згадати про одну аморальну рису. До аморальности люди чомусь дуже схильні. А вже потім я поведу-таки цього розбійника нарешті до лікаря. Бо не сила терпіти вже, як він уникає обстеження. Якщо не знайду йому годящої пари, доведеться спровадити його знов у контору. Це вже напевно. Бідолаха. Але так йому й треба. Або він опиниться десь у селянськiм дворі. А втім, нам здається, що наразі це, звісно, — лиш порожні слова.

Либонь, разів уже з тисячу я бував, цебто, правильніше сказати, проходив під нашими арками. Потрібно щоразу все трішки уточнювати. Ми, нинішні люди, вже не терпимо розпливчастих слів і висловів. Є і такі в нас, котрі ходили цим шляхом, під арками, разів тисяч вісім. Мимоволі дивуєшся, коли про це думаєш. А того разу була пречудова неділя, розбійник ішов під розлогими грушами повз хвилясті хліба і міркував про Едіт, що утекла від нього. Звісно, вона не повинна йому звітувати, ні, аж ніяк. Але все ж таки! Одначе тепер не про це. Про це — краще згодом. Отож наш розбійник, ця добряча душа із серцем, пораненим кулею кохання до тієї золотоокої дівчини, все далі відходив від міста, де мешкала та, якій він був щиро відданий. Не без підстав її можна назвати, вдаючися до стилю минулих часів, його «немилосердною владаркою». Та вернімося все ж таки до стилю сучасного. Собаки гуляли поряд з господарями, і тихо, німотно стояли дерева, і птахи чекали на свого любого друга — на вечір, щоб порадіти в його прохолоді. А доти світитиме сонечко, що так яскраво пробилось в алею, і ми з дозволу цього розбійника скажемо, що він розглядав тепер картопляні кущі, які устелили все поле. Згодом у ньому озвався якийсь жалісний голос, аж йому довелося зітхнути. Доти такого не було з ним ніколи. Виходить, він став уже людиною кращою? Хочеться вірити, йому ж на добро. Можливо, цієї хвилини про нього подумала

мила, мерзенна красуня Едіт. Можливо, вона іронічно всміхнулася. І йому не лишалося нічого іншого, як її усмішку стерпіти, хоч від цієї жорстокої думки він мало не впав на землю. Душа його, можна сказати, пахтіла коханням, як букет, повен духмяних квітів. І аромат того, що він відчував, дурманив його. Як тихо і радісно стояли тепер перед сільськими хатами дерева, сонно хитаючи своїми округлими кронами, а дзвони своїм калатанням стрясаєли, коливали повітря, — то немовби Едіт калатала у дзвони на всіх церквах світу. О, як шматували ці звуки його й так розтроджене серце! Стежка зробилася тут кам'янистою. Несподівано із потемнілого синього неба на голову цього закоханого ринула злива. Ще хвилин п'ять — і він був уже мокрий як хлющ. Вода просто стікала по ньому струмками. Та невдовзі повернулася знову чудова погода — не погода, а мрія, можна навіть сказати, тепер іще краща, ніж була доти. Осяйна карусель запросила його прокататись, і коли він сидів уже чи, правильніше сказати, радше лежав у кріслі, оксамитом оббитому, то скидавсь на черницю, що перебрала на себе всі муки й страждання, всю красу, увесь біль і всі насолоди земного буття і тепер ось складає хорали. Дівчата і хлопці обступали цю злotosяйну споруду, що весело, вишневоцвітно крутилась і скидалася на святилище втіхи, а довкруг танцював, зеленасто всміхавсь краєвид. Розбійник дістав із грудей своє серце, поглянув на нього, сховав і пішов далі, вниз у долину, де стояв серед парку замок і водограй серед озера, а в ньому водились форелі, в яких червонуваті цятки на спинках усміхалися так, як, буває, дівча в лихоманці, і ступив він до замку й попросив показати йому оту знамениту залу, де на гладенькій підлозі ще видно криваві сліди від минулих століть. Він поцікавився, що ті сліди означають, і йому радо повідали все, що можна було зрозуміти. Той замок уславивсь як найбільший і найгарніший у цілій окрузі, і тоді наш миролюбець вирушив, отже, далі, і квіти в траві спочатку зненацька жахливо повиростали, як дерева у пралісах казкового первобутнього світу, а потому прибрали знову звичайного вигляду. Із затінку вийшло троє дівчат, вони заспівали пісню про смирення і гордощі, про іронію долі і про її мінливість, а трави їм вторили своїми трав'яними, рослинними голосами, і та милозвучна, чарівна та пісня линула до піднебесся і наростала, і її звабна мелодія, слова її надили вухо розбійника. Він підійшов до дівчат, скинув свого капелюха й подякував їм, а тоді

попростував далі; і звідусіль, шляхами всіма і дорогами надходили, гуляючи, люди, і в річці, що неквапно котила свої зеленаві води, вони купались, і їхні тіла світилися, а над старим критим місточком шугали ластівочки, а біля шинку у скверику ставили п'єсу. Якийсь час розбійник спостерігав виставу з'їв порцію шинки, перемовився кількома словами з якоюсь дівчиною і повернувся до міста, де з годину простояв перед будинком, в якому колись розмовляв з Едіт, коли вона там ще була. Ввійти він не зважився — по-перше, боявся, що вона там, а по-друге, боявся, що її там нема. З трамвая зіходили люди, інші скакали на його приступку і зникали всередині. Дехто сидів на лавці, дехто походжав собі туди і сюди. «О, де ти?» — питав розбійник. Він просто-таки закохався у це запитання і раптом згадав про смішний випадок. Якось увечері він пішов на вечірку, вдаючи з себе чи не професора, що все ще шукає таке товариство, де можна знайти собі вигідний шлюб. І цей шлюб неодмінно мав бути вельми пристойним. І ось на канапці він уздрів там досить годящу особу. Людина тонкої натури, він збагнув це відразу. Отже, ця досить годяща особа сиділа неабияк збентежена і водночас весела. Вона міркувала: «Цікаво, чи з цього нарешті що-небудь вийде?» Звісно, це запитання її воднораз і лякало. Та не тільки вона годяща була для розбійника, тепер і розбійник був годящим, підходящим для неї і вже від першої миті також почувався збентежено. Ці двоє годящих одне для одного манірилися і церемонилися, бо відчували: всі довкола вбачають у них пречудову майбутню пару. І ось їм належало познайомитись ближче; на жаль, цього вони поки що геть не бажали, тож власники шлюбних агентств, усі звідники й звідниці поглядали на них співчутливо. Надто ж усім було шкода розбійника. А він удавав, немовби нічого не розуміє. Чи ж не зухвальство?! Адже до товариства обох так люб'язно запросили з надією впорати цю милу справу якомога скоріше. Щоправда, та, котру вважали підхожою, не була надто гожою. Саме тому її й називали підхожою. А що ж той віслюк, наш розбійник, — цього не розумів чи якраз навпаки, розумів надто добре? Вона йому видалась просто-таки квадратною — та, котру всі тут так мило визнавали йому за підхожу. Либонь, вона і сама добре бачила, що для підхожої аж ніяк не підходить. Тож сиділа й розгублено поглядала в підлогу. Після того, як розбійник пішов, у товаристві казали: «Бач, на приманку не клюнув, страх як нечемно повівся із нами». Поки розбійник ще був на вечірці,

всі прикидались, що від його поведінки вони просто у захваті. А тепер заходились картати його на всі спусти й заставки. А розбійник галантно провів ту годящу додому, хоч вона й далі водно не здавалась йому підхожою. Дорогою вона щось згадала, на щастя, про Рільке, та, хоч і знала про Рільке, годящою вже йому так і не стала. Ну й нехай!

Лебеді в озері побіля замку, фасад у ренесансному стилі... Де я це бачив? Правильніше сказати, де це вже бачив розбійник? Під старими деревами стояли драбини. Ними все товариство могло вилізти в будь-яку крону і під зеленим дашком влаштувати собі чаювання. І отой ресторанчик на самотньому пагорку, гайочки оті й берези чи якісь інші дерева... І альтана на схилі, хатина й низенька кам'яна огорожа, а у вікні мов завмерла у гордовитій поставі жінка і згори вниз поглядає суворо назустріч нежданим гостям. Гордощі — нерідко останнє у нас прихилище, хоч ми й не повинні до нього втікати. Ми повинні збуватися власних гордощів, бо вони — що тюремні ґрати, ми повинні вступати в розмови із найдрібнішими світу цього і в такий спосіб шукати спасіння. Адже спасіння — воно завжди осьдечки, навдивовижу близьенько. Тільки ж не завжди ми його хочемо бачити. Ох, якби ж ми завжди, завжди бачили те, що може додати нам сили. «Ідіот!» — прошипіла вона на розбійника. Вона також страждала на гордощі й, коли прошипіла те слово, була просто до смерти гарненька. А отой Водограй добродійниць, що мальовничо красується посеред нашого міста, такого багатого взагалі на скульптуру! Одначе коли ж це сюди мимохідь зазирнув уже вдруге отой чоловік, щоб мене підбадьорити словом? Він, певно, знав, який молодий тоді був наш розбійник. І ось цей дурненький розбійник зненацька вигулькує знов, а я поруч із ним щезаю. Що ж, гаразд, а тепер — далі. А ще — отой хворий, що радо-радісінько гарував би до пізньої ночі, якби дозволяло здоров'я. Я чув, він дістав цілу купу принадних замовлень, які тепер не до снаги йому сповнити. Аж коли вже людина прикута до ліжка чи взагалі в домовині, до неї приходять весь світ із побажаннями, пошануваннями та пропозиціями і т. ін. Та ба — надто пізно! На здорових людей, бува, зляться — вони ж бо здорові! На веселих за їхню веселість, бува, зиркають зизом. І чинять так зовсім не вмисно — скоріш інстинктивно, і через це, мабуть, на душі нам стає ще сумніше і ще безнадійніше. Одначе не варто впадати тут так глибоко у

філософію. Одного чудового дня до розбійника, отже, навідавсь добродій із інтелектуальних кіл.

— Ваш слуга Юлій, — сказав він, ступаючи до комірчини, чи то пак, до покоїв розбійника, — зізнався мені, що ви при нагоді разів зо два на рік виступаєте перед людьми від культури й освіти. «О, — я подумав, — то це ж має бути особистість шляхетна і знакомита». І поклав собі якось пробитись до вас. Схоже, мені це вдалося, і тепер я, звичайно, тішуся такій рідкісній, щасливій нагоді стояти отут перед вами. З усіх поглядів ви, певна річ, у розквіті.

— Таж не стійте, сідайте зручненько просто отут, на ліжку, воно іще не розстелене, прошу, — вельми люб'язно запропонував той, хто насправді слуги зовсім не мав, а тільки вдавав, що мав. — Мій слуга Юлій саме вийшов із дому.

Добродій лиш гмикнув, але вигляд зберіг поважний, і вони повели розмову про те, які є можливості відродити моральний і професійний дух. Їхня бесіда влилася у бажане русло.

— Хоч ваша прислуга і викликає у мене неабиякі сумніви — ви вже великодушно даруйте мені за це щире зізнання, — ваші покої я полишаю із вельми приємним, переконливим враженням, що вас тут оточує і осяває така атмосфера, в якій дуже нелегко господаря застати зненацька й збентежити, — сказав на прощання добродій, а розбійник з усіма його Юліями та Августами на задньому плані подякував гостеві за задоволення від цього візиту й додав:

— Я не чекаю на повернення кращих часів, бо вони завше зі мною.

Гість кинув погляд на костюмчик розбійника і не зміг приховати лукавої усмішки, хоч вона і лишилася в межах пристойности.

І цієї хвилини на сцену виходить надзвичайно приваблива жінка із кола знайомих розбійника. У своїй юності жінка була самим утіленням мрійливості і народного норову, сяjala блиском народної вроди і первобутности — одне слово, таку стрінеш не часто. І чоловіки, і жінки — геть усі до нестями її любили. На кожному пальчику в неї було по десятку колись подарованих знаків більш чи менш скороминущих симпатій. Коли жінка проходила мимо, всі оберталися їй услід. Вона мешкала у невеличкій кімнатці й почувалась принцесою. Щодня жінка мала нагоду вечеряти, ба навіть лишатися на ніч десь у гостинах, та вона не любила з'являтися на людях зачасто і

цим зайвий раз доводила тонке своє відчуття такту й інстинкт порядности. А тоді познайомилась з одним чоловіком — дуже культурним, знаєте, і дуже освіченим, і він за оту первобутність, яка ще досить виразно у ній відчувалася, її покохав, а потім на ній одружився. Тільки ж доти вона зовсім по-іншому уявляла собі його роботу, зв'язки, повсякденне життя його. Доти не все він розповідав їй про світ, у якому весь час обертався, і тепер вона сотні разів на день відчувала відразу до стилю життя свого чоловіка, до його поглядів, його знайомств і була така розчарована, що навіть розкішне ложе, яке він замовив для неї з дотриманням найтонших смаків, викликало у неї зневагу. Вона виростала, можна сказати, серед романтики лісівничих хатин, а тепер ось круг неї все діялось так помірковано, так розважливо й зважено. Вона всьому цьому чинила, як могла, опір, але, звісно, марно, і через марні ці спроби чинити опір стомилась і знемоглася. Адже довелося вести боротьбу проти вчености і культурности. Він-бо знав так жахливо багато, а вона прагнула знати аж ніяк, ні, аж ніяк не все. О, якою багатою вона почувалась у своєму невігластві доти! А тепер сила-силенна чоловікових тонкощів і сила-силенна чоловікових знань руйнували увесь її світ, робили її просто хворою. Та помалу з усім вона звикнула, і тепер не спадає їй навіть на гадку сказати, що вона нещаслива. Насправді вона відчувається досить щасливою, хоч це і вартує їй величезних душевних зусиль. Та саме із наших знегод, добровільних відмов і зречень, з боротьби із собою виростають наші життєві утіхи. Перед цією жінкою стояло нелегке завдання: змінити один тип зв'язків і взаємин, один тип домашніх умов і обставин на цілком інші типи зв'язків і взаємин, домашніх умов і обставин, немовби пересівши з одного потяга в інший. Її вдача і спосіб мислення зазнали змін на взірєць тих, що їх відчують, перейшовши з одного вагона до іншого. Але той шлюб, що легкий, ніколи не буває таким прекрасним, як той, що тяжкий. Влучно пише один письменник: саме тяжкість у серці спричиняється до легкоти в помислах. Ця жінка у своїм середовищі стояла на ногах досить твердо тому, що завжди лишалась там трохи чужою, завжди там трішечки ніби тремтіла, ніколи не почувалася там досить затишно. Нашій певності й нашій упевненості залякати не можна, а то вони просто зламаються. Щоб відчувати цей світ і по-справжньому впевнено триматись у ньому, треба постійно трохи вагатися і виявляти

гнучкість. Хай земля під ногами у нас дибиться і провалюється, нам, щоб не збитись зі шляху до досконалости, не потрібно ні на мить забувати: ми не даємо самі собі ради і, мабуть, ніколи уже й не дамо. А тому ще одне: у власному домі, на власній землі нам розкритися повністю важче. Там, де ми залежимо від узвичаєних норм, нерідко нам легше пристосуватися до нових умов і обставин саме тому, що ми виростили не в них. Дівчина ця усвідомила, що таке рухатись, переходити і переїздити, набувати шляхетности, працювати всякчас над собою. Їй довелося навчитись доводити світові, чого вона варта. О так, у душах людських ще дримають незміряні цінності!

Багато людей нарікають на грубість тих, хто їх оточує. Але ж перші, по суті, і не вимагають від нас, щоб ми не були такі грубі. Для тих ображених головне — це поскаржитись, понарікати, висловити своє невдоволення. А як на мене, то краще вже бути незлим грубіяном, аніж отак скаржитись. Нерідко дуже грубі натури виявляються й натурами дуже тонкими. Охочі поскаржитись це відчувають, і в них прокидаються заздрощі до грубіянів: адже грубість у тих, мовляв, — лиш добра обгортка, в неї вони і ховають свій скарб, тобто м'якість. Ті, котрі мають тонку натуру, приховують власну грубість за нашаруванням отих своїх тонкощів. А в грубіянів запинало надійніше, пошите воно міцніше і носить довше, та зрештою виходить те саме, тож можна, либонь, подумати, що, коли йдеться про грубість і тонкощі, ми, як заплющити очі на виховання і середовище кожного, збіса подібні. Та, мабуть, ми щойно оце посварились, і здається мені, що в історії з грубістю й тонкощами в цьому і полягає вся суть. Розбійнику грубіяни подобались. Тонкощі провокували його на грубість, а з людьми грубими він почувавсь і поведився неймовірно чудово, вільно й природно, а отже, виходить, хтозна-як тонко. Вів мав хист до пристосування і таку собі природну потребу до компромісу. Щойно він бачив людину м'яку, як його посідало таке відчуття, що самому йому вже не варто впадати у м'якість, бо це виглядатиме як компроміс. Гадаю, я висловлюсь досить правдиво і м'яко, коли скажу, що тонкощі обертали його на воїна, а грубощі — на пастушка, або так іще: грубощі надавали йому рис дівочих, а тонкощі — рис хлопчика чи шибайголови-парубійка. А звідси впливає і схильність його до романтики, пальт, закарвашів — до того, що, як можна подумати, надає

відваги. Але що йому якось сказала — тоді була саме зима, за вікном падав сніг — одна жінка? А ось що:

— Чи не надто ви все ж таки м'які і люб'язні із цими людьми, які всі до одного, либонь, просто безсовісно користаються з вашої добропристойности, і чи вам не спадало коли-небудь на думку, що для вас у житті знайшлося б щось краще, ніж пірнати у хвилі делікатности й чемности? Схоже, вам до вподоби похлюпатись у купелі із добрих манер, та чи не спричиниться таке задоволення до розпорошення ваших сил? Зі мною ви також уже від початку повелися відверто подружньому, й це наводить на думку, що ви, певно, не маєте душевної сили вператись бажанню немовби погладити кожну людину, так ніби всі ми, зокрема, і сама я, — для вас своєрідні кішечки, які тільки й чекають, щоб їх обережно торкнулися, ніжно-ніжно погладили їхне хутро. Так ви й до мене підходите, хоч я вам, по суті, усе ж таки зовсім чужа, і подаєте мені свою руку — не як товаришу, а радше як турботливий син подає руку матері. І так самісінько чините ви з усіма. А отим діткам, в яких мами гарненькі і елегантно вбрані, а очі в тих мам, хоч вони і французенки, сині, — тим діткам ви догоджаєте, мов їхній слуга. Чи не надто ви цим захоплюєтесь, чи не втрачаєте себе нерозважно? Усі ваші амбіції мов десь діваються. Щойно котресь дитя, яке для суспільства нічого аж такого не значить, щось випустить з рук, як ви — гоп! — уже й підхопились на ноги, і забули про бесіду, яку так захоплено з кимось провадили, і підіймаєте те, що впало, так спритно, аж ми, хто спостерігає це збоку, просто дивом дивуємось. Дехто гадає, що скласти про вас певне враження, з огляду на таку поведінку, — годі й думати. Ніхто навіть не знає, хто ви насправді. Невже ви й самі дотепер не знаєте, що вам потрібно в житті і нащо ви прийшли у цей світ? А багато хто злиться на вас за те, що ви не злитесь ні на кого або, як злитесь, то принаймні зовсім недовго. Що ж у вас є такого, завдяки чому ви самого себе витримуєте? І взагалі, якщо казати відверто, ви — людина? Таке враження, що про громадянську позицію ви не маєте навіть уявлення, а солідний ваш вигляд викликає підозру, що вдача у вас авантюрна. Та якраз щодо цього ви нас усе ж таки раз у раз розчаровуєте. Дуже розумні жінки, коли про вас згадують, починають так хвилюватися, що втрачають і розум, і голову.

Чи не час уже вам заявляти помалу про себе якось виразніше? Ваш образ існує без ярлика, а ваш спосіб життя — без клейма. Коли я

побачила, як ви підскочили до отого малого дитятка — загалом випадкового, хоч, певна річ, і дуже милого, — то неабияк збентежилась, ба більше, мене узяв сором за вас, за бездумне оте ваше щастя, за вашу втіху від такого прислужництва, марнославного й геть безглуздового. Оце ваше прислужництво — це просто розумне безглуздя й безглузде вдавання розумности. І те, як ви подали мені руку — щойно, оце ось, — теж один із таких вчинків. Невже ж вам нестерпно так бути невічливим? Тоді ви повинні хоч трішечки почуватися совісно — ви, чоловік, такий освічений, яким видаєтесь. Я скажу навіть без довгих роздумів, що ви — людина творча, і ось така творча потуга підбирає з підлоги з-поміж усього, що впало й лежить там, що нетерпляче очікує, аби його підібрали, — ця творча потуга підбирає не що-небудь інше, а саме дитячу дудочку, або шоколадку, або ще яку-небудь дрібничку із тих, що зазвичай ними бавляться діти. Та вийдіть нарешті у світ! Може, вам трапиться там яка-небудь робота, адже ви не бажаєте нічого іншого, окрім працювати, адже нічого важливішого для вас і немає, це по вас уже з першого погляду бачить така досвідчена фізіономістка, як я, та ви певні й самі, що я вас таки знаю. Того ж ви так просто і подали мені руку.

Розбійник лише промовив:

— Оці ваші слова нагадали мені про щось таке, що я вже знаю, але я, бачте, поважаю людей...

— Що ви хочете цим сказати? — перебила розбійника жінка, бо якби вона не урвала його скоромовку, він би виголосив цілу промову.

А надворі тоді сипав сніг — на людей, на підводи, на коней, на овочі й фрукти, на тих, хто спішив і хто терпляче очікував, зокрема й на маленьку Ванду, — а тоді наш розбійник додав іще:

— Вельмишановна, ласкава добродійко, той, хто не дає жодної користі, либонь, вельми корисний, бо люди, які намагаються дати хоч яку-небудь користь, завдають лише шкоди, чи не так? Кожне ж бо любить подбати про те, щоб лишатись омріяним, бажаним.

— Але ж вам таке може набриднути.

— Я це стерплю. Бо коли є що терпіти, для мене спалахують зорі. Я, між іншим, умію знаходити спосіб розважитись, до цього у мене, гадаю, величезний талант. За це ви мене і засуджуєте.

— Та ні, що ви кажете! Зовсім ні, анітрохи.

— Тоді вдача у вас очевидячки добра. Люди, що вас оточують, певно, щасливі?

Жінка не відповіла нічого. Розбійник подумав, що вона — із якогось театру, але й припустив, що, можливо, він помиляється. Вигляд у неї був дуже статечний і показний.

Не пам'ятаю вже, котра була година і який панував тоді настрій, коли наш розбійник збіг із мансарди сходами вниз. Його кроки були окрилені, і на них дерев'яні східці озивалися такими собі порожнистими звуками; щоправда, ми маємо сумнів, що тут «порожності» — саме те слово, та це не завадить нам все одно сповістити, що розбійник хвилину тому подарував жінці у чорному цілий букет гвоздик, побачивши, як вона щойно зайшли до квіткарні. Великих грошей той букет не коштував, тож тепер ноги несли його ще легше. Ноги він мав чудові, й ось ці неординарні ноги несли свого власника до шкільної будівлі, де він мав намір на виборчій пункті зареєструватись як член комітету виборців і дві наступні години сповняти свій громадянський обов'язок. Виборці одне за одним, сказати б, із заклопотаним виглядом переступали поріг, укидали свої бюлетені до урни, промовляли до голови виборчкому слово-двоє і йшли собі. Чинилося все дуже легко і просто, й розбійник, звільнившись, вирушив до одного з мостів. У нас тих мостів багатенько. Потому він спитав у якогось чиновника дозволу трохи побігати і пострибати у скверику, де зазвичай відпочивала місцева публіка.

— Якщо ви не зробите нічого зайвого, такого, що виходило б за певні рамки, то чого ж, заперечень проти ваших бажань не буде, — відповів чиновник.

Тож розбійник, щоб дати роботу рукам і ногам, розім'яти їх, заходився стрибати через ті ж таки лавки з високими спинками. Під навислими зеленими кронами в очі впадав якийсь давній кам'яний герб. Далі за ним, на схилі пагорба, уздовж рівних вулиць тяглися вілли, цілий квартал. Жила тут одна багатенька жінка, про яку наш розбійник знав із чуток, немовби вона раз у раз накидається з криком на всіх своїх слуг і то тільки тому, що її чоловік на чужині десь полишив, себто розтратив до решти всю силу, не подумавши, з чим потім вернеться до своєї дружини. У цієї вродливої і добросердої

жінки через нездатність її чоловіченька залягла навколо вуст згорьована зморщечка, яка їй, утім, вельми личила. Мабуть, жінка брала сімейну трагедію надто близько до серця... Так частенько буває, що людина, коли трохи засмучена, через цей невеличкий свій смуток впадає у смуток ще глибший, немов опинилася сама у вагоні, який котиться з нею все далі і далі. Коли часом стає на душі невесело, то не треба самому вважати себе аж таким дратівливим. Не варто себе й ненавидіти, коли в тобі іноді, може, прокинеться ненависть. А дехто, на жаль, так і чинить, і це просто безглуздя. Зло в собі треба злом і вбачати, але навіть у ньому слід намагатися відкривати красу, бо, зрештою, в цьому і полягає краса, принаймні це краще і куди краще, ніж привітно-пісна ота міна для фотографій, сама собою аніскільки не варта, бо доводить лиш те, що людина нічого не відчуває. А край того кварталу вілл видніється ріденький гайок, на вигляд, утім, аж ніяк не ріденький, бо дерев там чимало й укорінялись вони досить глибоко. Отож наш розбійник підійшов до старого будинку чи, правильніше сказати, туди, де той будинок стояв хтозна-коли, бо через старість його уже знесли, і тепер про старенький будинок навіть ніщо не нагадувало. Одне слово, розбійник підійшов до того місця, де колись був будинок. Я тут вдаюся до таких манівців задля того, щоб затягти час, адже ця моя книжка має вийти грубенька, у протилежному разі я заслужу зневаги ще глибшої, аніж тепер. Тривати так далі не може. За те, що у мене романи не вилітають, немов із рукава достатку, тутешні добродії, що марнують життя, називають мене просто дурником. Один шлях виводив його на наступний, і так він добувся до управління з охорони здоров'я, де численні чиновники добросовісно й чесно водили перами задля здоров'я населення всієї країни. У колишній драгунській казармі тепер розмістився шкільний краєзнавчий музей. Вище поза цією спорудою здіймалась університетська будівля, оточена парком, що його розбивав колись розбійників дядько — той, котрий багато років провів на берегах Міссісіпі і став фахівцем із садово-паркового мистецтва. Тут, здіймаючись високо над зеленими кронами, стояла альтана, і з неї далеко врізнобіч мальовниче відкривавсь краєвид, а внизу, біля самої залізничної станції, виднілася церківця в бароковім стилі — гарненька-гарненька, висока, спокійна, шляхетна, чарівна, велична і ніжна церківця, що водночас і запрошувала, й тримала тебе на відстані. На станції в залі постійно товклася строката публіка. Один потяг

приходив, інший потяг відходив, чистильники чистили чоботи, що їх підставляли під щітку ті, котрі вважали, що чоботи час уже наваксувати, газетники продавали газети, повсюди стояли портьє. Туристи з проспектами й мапами виділялись на тлі носіїв багажу у службових кашкетах, рвучко відчинялися і зачинялися двері, подорожні замовляли і купували у касах квитки, рознощики і прибиральниці їли в буфеті суп, а наш розбійник заплатив тут одного разу за ковбаску для випадкового безробітного. Можливо, ми ще до цього повернемося. З готелями тут межувалися універсальні крамниці, далі стояла книгарня від видавництва, яке з авторами поводилось украй обережно і стримано, його шеф, зокрема, не радив їм бути аж надто настирливими і додавав: «Може, згодом воно і поліпшиться...» Зазвичай автори виявляють до видавців святоблिवу зневагу, вінегрет почуттів, який дістає цілком гідну оцінку. Далі тяглися знов-таки якісь санітарні заклади й вітрини із горами панчіх і шкарпеток, а потім — майдан перед церквою з кругленьким таким, немов черевце, фасадом, що мав справляти вражіння дуже вдалої архітектурної знахідки. Верхні вікна були трішки втоплені, а нижні виступали вперед. У цьому було щось від спокою, від надійности, затишку. Будинок нагадував такого собі елегантного, хоч і трохи товстенького чоловіка. За будинком тяглася широка алея з рядами каштанів, де можна було «погратись у принца-наступника». Так наш розбійник називав перестрибування з однієї консолі на іншу. То були камені, на яких опиралися лавки, де могли відпочити жінки, заклопотані плетенням, або стомлені літні люди, або діти, що поряд греблися в піску; на тих каменях голуби й інші птахи часом дзьобали те, що траплялось випадком чи що їм підкидала чиясь добра рука. Щось співуче було у високих церковних вікнах, бо сіяли вони всіма барвами, а з урочистої середини будівлі надвір раз у раз долинали клетітні звуки органу, а потім розбійник знов опинився перед крамницею художніх виробів і поклав собі ніколи нічого уже не читати, хоч згодом, однак, при нагоді усе ж таки дещо почитував. А опісля він знову натрапив на однорукого — на оте своєрідне, всьому місту відоме з'явище. Колись тут розбійник щиро вклонився був одній секретарочці, що проходила, легенько гойдаючи стегнами. А одна мати пожалілась йому на сина, який, мовляв, зовсім про неї не дбає, а один син розповів, як йому хочеться оточити турботою матір, що не знаходить для нього й хвилинки, і сини, всі —

взірець елегантности, перед ним дефілювали, а доньки, всі — шикарного життєвого стилю, злітали і пурхали понад життям, а тоді пригадався ще й один чоловік, з уст якого колись він почув кілька слів, дбайливо дібраних і адресованих його ж таки рідній дружині: «Ти — корова в свинарнику»; а одна літня жінка мала тільки півноса, та хіба ж у музеях не траплялися директори, у котрих помалу відпадала половина обличчя, і хіба ж у ранкових газетах і нині ще не трапляються редактори з яскравими рисами владарів? Якось розбійник зійшов був на церковну дзвіницю й попросив, щоб йому за невеличку плату показали оті величезні дзвони, чиє бемкання щонеділі долинало до нього в кімнату. А якось священик запросив його піднятися на катедру, і від цього запрошення він не відмовився.

Поля посівні зеленіють сходами, а поля битв червоніють і все ж розквітають звитяжним пурпуром, і замість мене хтось сам у себе питає, де ж і коли ця куля наздожене розбійника, ставши йому нагородою за всі його добре продумані й позбавлені сумнівів лиходійства й безпутства. А дістати цю кулю він, безперечно, має і вже хоч би тому, що йому треба пустити кров. Потім йому стане трішечки легше. Та наразі це важливе запитання ще чекає на відповідь. Якою красою і прохолодою вилискують ріпакові поля під блакиттю небес, а те, що ліс прагне незмінно лише зеленіти, — це просто чудово і промовляє про його впертість і наполегливість, хоч іноді ми і не проти, щоб він трохи змінився, став іншим, еге ж? А який зовсім новий, досі небачений колір для лісового одіння ви запропонуєте? Прошу вас, поділіться зі мною своїми думками, я залюбки їх будь-коли вислухаю. І цієї хвилини розбійник згадав, як кілька років тому читав про бунтарів, що їх, аби зробити настрашку усім, повільно четвертували. Та стаття йому трапилась у старому часопису, одному з найперших в історії, і її супроводжували малюнки з тих давніх часів. Четвертуванням можна було спокійненько собі втішатися, з насолодою попиваючи каву глясе, і з приємністю перейматися враженням, немовби спостерігаєш, як у браму що-небудь ввозять. Він пам'ятав ще ту вулицю, де стояв ресторан. Обаполи неї тяглися дерева, а неподалік у його кімнаті, себто в одному з будинків на тій-таки вулиці, лежав хворий художник. Лежав геть блідий, приготувавшись померти, але сили до нього вернулись. А на одній прогулянці пізнього вечора, що тихо і ніжно обплітав діамантово-срібними нитями крони дерев на округлому схилі, неначе у винагороду їм за їхнє невимовне терпіння і невибагливість, — щоправда, в дерев зазвичай лиш такий вигляд, немовби вони невимовно терплячі абощо, — на тій прогулянці йому мимоволі на вернула думка про те, як давно колись один імператор загинув від рук так званих сильних світу цього і як усіх осквернителів тіла і духу його величності потім скарали, а дружин тих злочинців примусили дивитися на їхні муки, щоб дружини відчували сповна, що покара завжди неминуча. Жінки, котрі мусили спостерігати за стратою тих, хто їм доти опорою був і захистом, — ті жінки були, очевидно, ще в глибшому розпачі, ще нещасніші, ще дужче згорьовані, змучені, вбиті, аніж зловмисники, а ту покару призначила їм також жінка, одна з родичок імператора. Ця історія вкарбувалася розбійнику в пам'ять ще

в шкільні його роки, і тепер він подумав: сильні світу цього нерідко здаються самі собі аж надто вже сильними, втрачають спроможність оцінити своє ж таки значення й навіть не тямлять, як триматися і щодо себе, і щодо світу довкола. Либонь, власні персони починають у них викликати захват, і раптом вони виявляють у собі кепський настрій, а позаяк, на відміну від маленьких людей, навчилися владарювати і звикли, не довго гадаючи, віддавати накази, то хутко і просто, не завдаючи собі клопоту на хвильку замислитись — елегантно, сказати б, — пускаються на лиходійство. Високе становище їм легко отьмарює розум, однак чого варті високі пости проти трону безвинности, проти ідеї божественної недоторканности і проти недосяжного п'єдесталу гуманности, на якому сидить імператор, він-бо дбає про статок щонайбіднішого наймита чи якогось поденника так само широко, як і про розквіт багатих. Імператор нікому не надає переваги, хіба лише в разі крайнього примусу і то цілковито проти власної волі. Тільки під тиском обставин. Він усім — мов той батько, і ось із таким оборонцем загального блага оті бунтарі повелись так жорстоко, тож потім і з ними повелись, відповідно, так само жорстоко. Адже отих зверхників, котрі раптом утратили смак до виконання своїх повинностей, що на них накладають їхні верхні пости, треба було покарати якнайсуворіше вже заради маленьких людей. Чоловіком освіченим мене можна назвати тоді лиш, коли я сповняю просвітні обов'язки. Тут ідеться сливе про те саме. Тих зверхників так суворо покарали тому, що вони опустилися нижче від тих, котрі вже у самому низу, покарали тому, що вони цілковито забули про лицарство, а коли лицарі чинять, як справжні злочинці, то їхні вчинки стократ злочинніші, ніж у звичайних зловмисників, чиї прогріхи легше збагнути, бо їм не поталанило із вихованням, яке і покликане відвертати таке переродження. Сильні світу цього неухильно повинні в очах всього народу піклуватися про свою велич і авторитет, про поступливість у власних поглядах і власних діяннях. Вони мають цілком усвідомлювати, що все це пов'язане, і якщо цю пов'язаність вони розірвуть, то опустяться на самісіньке дно, відступати їм буде взагалі уже нікуди, адже їхнє призначення — слугувати взірцем і то не в розпусті, не в моральнім занепаді, а в твердому дотриманні букви закону. З цієї та інших таких причин ми поділяємо гострий гнів тієї графині. Йй, певна річ, було досить нелегко повестися так суворо. Духовне життя у людей школа

наповнює враженнями, щоб вони там жили і жили, та в більшості з нас гаснуть ті світочі, що їх колись учителі намагалися запалити назавжди. Вплив шкільної науки радше впав, аніж зріс, і це — попри величезні зусилля та кошти з боку громад і держави заради того, щоб саме школи достатньою мірою забезпечити всім необхідним. Кажучи іншим ладом, справи стоять десь так: у тій інституції, яку ми називаємо школою, дух школи утратив позиції перед позиціями духу життя. Цей шкільний дух начебто вже і не важиться бути самим собою. Ніхто із навчителів уже і не хоче бути просто навчителем, кожне з них прагне лишатись людиною, яка гідна життя. Вони уникають конфронтувати з життям у сенсі шкільної науки, одначе життя через це виграє, як здається, не дуже багато, а може, навіть радше втрачає. Школи уже почали перед життям, так би мовити, запобігати. А що, як життю до такого шкільного запобігання, по суті, немає ніякого діла? Адже ми усілякі манірності-ніжності нерідко сприймаємо просто-таки з відразою. Життя не бажає безперестанно чути розмови про те, яке воно миле, та любе, та добре, чарівне, прекрасне й важливе. Отак, отже, школа життю й прислуговує, майже в усьому перед ним притьма стелиться, а життя через це, очевидно, виявляє свою непокору й упертість, відмовляється від її прислуговування з таким відчуттям, немовби ця дружня послужливість його тільки ганьбить. Життя каже нам: «Мені не потрібна ваша необдуманна поміч, краще подбайте про себе», і я гадаю, що воно має рацію. Школа повинна подбати про себе, подбати про те, щоб з усіх поглядів залишатися школою і тільки школою. Адже життя з віку-правіку має свою, споконвічну і власну мету, і пояснити її ой як непросто й нелегко. Школа не має завдання збагнути життя й залучити його до виховання. Про життєву науку життя уже якось подбає завчасу й за певних обставин саме. Коли школа слугує собі, плекає дітей лиш у власному дусі, то потім життю вони стануть куди цікавішими, і воно, очевидно, пригорне їх і відкриє їм більше життєвих скарбів. Життя ж бо, зі свого боку, бажає плекати колишніх школярів у власному дусі. А якщо діти ще в школі пройдуть виховання в життєвому дусі, то потім життю вони дуже нудні. Воно позіхає тоді і каже: «Ох, не заважайте спати. Адже ви відібрали у мене моє завдання. Діти й так уже знають усе. Що мені з ними робити? І про життя їм відомо вже більше, аніж мені самому». Тоді чиниться все своїм робом і одночасно стоїть на місці, і все — як вві сні. Життя

відкривається лише тому, хто має до нього довіру. Дітям давати знання про життя вже за шкільною партою — це не що інше, як боягузтво, і така запопадливість до добра не доводить. Чи не ліпше вернутися до безтурботности, позаяк ми звалили на свої плечі стільки турбот? «Якщо я видаюся вам таким нестерпучим, — каже життя, — то навіщо ви в мене вступаєте? Не морочте собі з цим голову. Коли вже мені не дають і посміятися з недосвідчених новоприбульців, то тепер мені до всього байдуже. Якщо не бажаєте болю, то не матимете і насолоди. Якщо ви узяли за мету мене, то вже від початку пішли не тим шляхом. На моєму шляху надто багато трапляється праведників, і всім їм кортить зі мною упоратись. А що, коли я їх попросту не помічаю? Коли не даю їм зі своїх джерел пити, а всі скарби свої від них приховую? Коли від людей я не маю ніякої втіхи, то як знайдуть утіху вони? Ось приходять усі вони в мене із власним мистецтвом життя, та мають лише мистецтво, але не мене. Мистецтво знайти могли б вони тільки в мені, та коли б і знайшли, то саме так вже нізащо б його не назвали. Мені вже не вільно робити людей нещасливими, але ж тоді як вони стануть коли-небудь щасливими? Як коли-небудь відчують, що таке щастя, якщо від нещастя воно невіддільне так само, як світло — від тіні, що одне одне зумовлюють? Люди не хочуть уже зла і добра, вони хочуть лише добра, але ж така примха — незбутня! А те, що тепер вони так чудово мене розуміють, — яка їм із того користь? Крім пихи — ніякої. Та насправді ніхто мене й не розуміє. Людям для цього ніколи не стане розуму. А як вони всі мене люблять! Яка глибоченна ця їхня любов! І який глибоченний це несмак! І щоб неодмінно скоштувати до решти усе, що в мені є. І кожне при цьому відчувається неабияк обділеним. Але як може кожне одержати те, що воно потребує? Мені любий той, хто взагалі не чекає від мене ніяких утіх, хто заклопотаний самим собою. А той, хто цінує мене дуже високо, — о, цей здається мені ні на що не придатним. І як воно так буває, що надто настирливі враз опиняються десь на задвірках? Скільки таких, що палають жаданням, не викликають жадання у мене! А ті, що шукають утіх, здебільшого повз життєві утіхи й проходять. Вони несерйозні, а тому нудні і змушені нудитися разом зі мною, бо мені з ними нудно, і через те, що вони не воліють бути серйозними, становище їхнє серйозне, а водночас і моє, а втім, ні, моє не серйозне, і від мене ніхто уму-розуму не набирається, а тим часом від мене давно

уже всі таки ж порозумнішали, та постійно про це забувають і раз у раз починають мудрувати-гадати, й шукати розгадок, і, знайшовши їх, знов забувають, і так ніколи уже й не розгадають, бо страшенно заклопотані тим, щоб узяти мене в свої руки, та всі вони — такі мої, як лишень хто-небудь може бути моїм, хоч ніхто з них про це й не здогадується». Їхньої мудрости вистачає лише на стурбованість, вони сліпо вилазять зі шкіри, щоби сподобатись, а діти тим часом уже знов підрости, і дитинство минуло, і знов двоє сходяться, щоб мати дітей, і з вихованням щастить, і освіта, і кропітка робота, немовби над тим монументом із різноманітних форм, що його ніколи не вдається завершити, й життя пізнане і непізнане, безпорадне і самовладне, мов те дитя, життя, безмежно велике і — просто цяточка, і саме цієї хвилини розбійник знову хутенько вирушає обідати, бо настав такий час. Тепер його мешкання виявляється раптом зовсім в іншому місці. Та чи не забігаємо ми наперед? То й що, навіть якщо й забігаємо? Кому це завадить? Цьому не варто надавати аж такого великого значення.

У попереднім уривку я себе виставив досить великим цабе, і в декого із читачів, мабуть, відпало бажання читати це далі, тож тепер я вгамую свій запал, припишкну і буду нижчим трави, тихішим води. Люди по-справжньому сильні свою силу демонструвати не люблять. Гарно сказано, правда ж? І ось у тій залі, де зазвичай зустрічаються друзі й знайомі, сиділи вельми порядний жонатий добродій і одна жінка. Чоловікові тому хотілось потрапити на очі розбійнику. Він і потрапив, а ось йому наш розбійник — ні. Той, кому так кортіло, щоб на нього поглянули, скрушно думав про те, що на нього не дивляться, а йому ж так хотілося, щоб його тут побачили. Річ у тім, що цей порядний жонатий добродій грав тут такого собі гульця. Грав як по нотах. Ох, як же кортіло йому, щоби ним тут помилувався його знайомий, розбійник. Одначе розбійник розмірковував тільки про те, як йому стати порядним жонатим добродієм. Він і спитав кельнерку:

— Як ви гадаєте, я ще гідний того, щоб обзавестися дружиною?

На це запитання дівчина дала таку відповідь:

— Господи Боже, а чом би і ні? Адже ви такий милий.

Ця приязна відповідь розбійника неймовірно потішила, і поки він неймовірно розкошував перспективою ще стати порядним, добродій — той, що породний, жонатий, що мав тут побачення не зі своєю, а з

іншою, — неймовірно страждав, адже розбійник обходив його увагою. Не перед ким-небудь іншим, а саме перед своїм товаришем, нашим розбійником, чоловіку хотілося тим козирнути, що він тут із іншою. Розбійник подумав би: «Його бідолашна порядна дружина сидить собі вдома сама, а він розважається тут із іншою». А ще про цього порядного, про цього жонатого розбійник подумав би: «Ох він і шельма ж!» Бо кожен, хто чесний, мріє про те, щоб його мали за шельму, адже бути чесним уміє й звичайний тюхтій. Домогтися, щоб тебе мали за чесного, — це просто ганьба, та й годі. А тут чесний, порядний жонатий добродій поведивсь на відчай душі шельмувати, і ніхто цього навіть не помічав. Бажати й собі стати порядним з боку розбійника було просто свинством. Порядний жонатий добродій завважив по своєму товаришу, що той має намір завести дружину, і страшенно розлютився на нього. Ще б так, ігнорувати його, Казанову! Що це — зухвальство чи дурість? Та коли наш розбійник роззирнувся нарешті, щоб побачити того добродія — що порядний, жонатий, що грав Казанову, — цього вже й слід процах. Очевидно, такого байдужого ставлення до своєї особи він просто не витримав. А розбійник, який наробив уже безліч підлот, узяв руку кельнерки й мовив:

— Як мило із вашого боку вважати, що з мене ще вийде жених.

— Ви такі скромні, аж дивно, — відказала вона.

Річ і тому, що людям порядним зазвичай обридає весь час бути порядними. Треба бути недобрим, щоб відчувати жагучу потребу в добрі. І треба пожити безладно, щоб схотіти нарешті дати лад у своєму житті. Упорядкованість, отже, призводить до безладу, чеснота — до прогріху, небалакучість — до велемовности, брехливість — до щирости, ця — до тої першої, і світ, і життя наших властивостей — все обертається довкола себе, чи не так, мій мосьпане? І ця невеличка історія по-своєму вплітається у нашу розповідь. Адже можливо, що той порядний жонатий добродій, згаданий вище, мав намір, з'явившись на очі розбійнику з іншою, привернути увагу товариша до того, що дружина його вже давно про розбійника схвальної думки і рада була б його навіть побачити. Але розбійник у певні хвилини схилився до ідеї про щастя десь у затишнім куточку. У ті самі хвилини, коли він замислився знов про одруження, поблизу обурена жінка стрелила у свого чоловіка, який кинув її і дітей напризволяще й пішов до іншої, а якийсь чоловік, відчувши свою непотрібність, прицілився із

револьвера в кравця і прицілився так непомильно, що куля потрапила тому простісінько в серце. Тож довелося, щоб підтримати осиротілу родину, збирати по людях гроші, а один чоловік, знову не через що інше, а через ті ж таки ревності, вбив свою любку, яка мало-помалу обернулася йому на нелюбу. Ох, диво та й годі. А була ще одна невдоволена жіночка, яка нарікала на дуже порядного свого чоловіка і навіть написала історію, де той чоловік сам лізе у зашморг, а тоді ту негарну історію жіночка ще й опублікувала. І коли та негарна історія вже вийшла друком, жінка дала її прочитати нещасному своєму ж таки чоловікові. Але він був такий делікатний і добропорядний, що йому навіть на думку не спало на неї розгніватись. Навпаки, він лише незлобиво цьомкнув її у щічку. Які все ж таки жахливо спокійні і мирні трапляються люди! А жінка зомліла. Охоче вірю. Можна лишень пошкодувати жінок, чоловіки в яких не здатні розгніватись. Та вже краще піти в сиру землю, ніж бути у шлюбі з таким чоловіком! А розбійник — о, той іноді вмів ще обуритись. Щоправда, потім щоразу він чухав за вухами, що, до речі, були досить ніжного кольору й справляли зворушливе враження. О Господи, ви вже даруйте, що я надто пізно, аж тепер про це згадую. Вона вже хотіла від нього піти, та йому стало шкода її. Чи не тому так гарно вона і співала? Чи не тоді ми поводимось аж-аж-аж як люб'язно, коли в нас визрівають запитання, на які ми не в змозі знайти досить виразну відповідь? Чи не тоді ми справляємо особливо привабливе враження, чи не тоді викликаємо найбільшу повагу, коли в нашому вигляді відбиваються і суперечності, й душевні боріння, і шляхетна пригніченість? Чи не в сум'ятті своєму ми найсправдешніші, чи не в незрозумілості нашій — найзрозуміліші, чи не в непевності нашій — щонайпевніші? Ох, як було мені шкода красуні, коли її врятували, адже на неї тепер уже не чекав порятунку, адже їй вже не варто було навіть мріяти про порятунок, адже рятівник вже ніколи до неї не з'явиться, бо вже він з'явився. Щаслива людина, якій пощастило двадцять разів у житті побувати нещасною. Чи не тільки у відчаї людина спроможна відчувати власну красу? І власну цінність? Та розмову про це я, либонь, відкладу на пізніше. А то потім мене не спините. Але я сподіваюся, що перерва не стане мені на заваді, і я з іще більшим натхненням вернуся до нашої теми.

Тож тепер він сидів у своєму новому помешканні. О, яка міна була на обличчі у нього цього першого дня! Але мало-помалу та міна, похмура, як ніч у грозу, проясніла. Він роззирнувся довкола. Потому ступив на балкон, і думки його пурхнули, мов голуби, до Едіт, а тоді перелетіли до іншої, Ванди, а потім — до його попереднього мешкання, і в душі його то линули звуки, то западала тиша.

— Я ж бо маю й канапу, — сказав він сам до себе.

І тої ж миті у двері постукали. На порозі постала його господиня й промовила:

— Отже, ви й досі не сплатили мені свій борг.

— Про що це ви? — поцікавився він. Поцікавився чемно-пречемно. Він взагалі став людиною надзвичайно порядною.

Господиню цю звали Сельмою, і голос у неї був досить різкий.

— Ви ще й питаєте, про що це я! — І вона затряслася від сміху.

Її пустотливість йому подобалась. А крім того, вигляд у неї такий хворобливий... «Колись я таки спробую її обійняти», — подумав розбійник і, ухваливши це рішення, не стримався, щоб і собі не розсміятися. Тепер і його вже стрясав украй безглуздий сміх.

— Нахаба! — кинула жінка.

Це її зауваження здалося йому надзвичайно принадним. Водночас думки-голуби знов спурхнули до пісної його Едітоньки. Було в ній щось чарівливо-пісне. І тепер він замислився про цю пісню рису в Едіт. «А що, як Едіт мені десь таки трапиться?» — промайнуло у нього. Та цієї хвилини панна Сельма сказала:

— Ви просто пройдисвіт, несосвітений пройдисвіт. Мовчіть, я бачу вас наскрізь.

Зухвалі слова її збудили в розбійнику захват. Він був якийсь особливий, цей захват, цілком незнайомий. У кімнаті металися тіні, немов ластівки, — тихі, великі й химерні.

— Можна узяти у вас молотка? — боязко вихопилося у нього.

У цьому запитанні вчувалось тремтіння. Це дуже зворушливо, коли перед якоюсь там Сельмою такого розбійника охоплює трепетна дрож. І знову обличчя її усміхнулось і то вельми зухвало. Сміялась вона загалом не зухвало, зухвало сміявся радите він. Так у них уже склалося.

— То що вам потрібно? Нагадайте іще раз.

Він повторив запитання і знов з особливою втіхою. А тоді неквапливо і чітко додав:

— Я прошу у вас молотка.

— Оця неквапливість і чіткість, з якою ви тут розмовляєте, — ви, мій наймач, а по суті, ніхто, — просто зухвальство! — на щастя, знайшла вона влучну відповідь.

У розбійника її зауваження враз породило знов небезпечно гаряче схвалення.

— Отже, мені не дають молотка, яким я мав намір убити в стіну цвяшка і прилаштувати на нього картину, — промовив розбійник так шляхетно й спокійно, як можна взагалі говорити.

— Мені зараз ніколи, — кинула Сельма.

— Я вам співчуюю й тому хочу на вас одружитись. — Ці слова блискавично й зненацька підказали розбійнику його витримка і самовладання. Слова некоректні, але він промовив їх без жодного сумніву й ладний щомить розсміятися. Його вдача формувалася десь аж в Італії, де повно піній.

Панна Сельма опустила в одне з оксамитових крісел, так ніби бажаючи натякнути цим, що намагається повернутись до тям.

— Дивний юнак, — посміхнулася вона зневажливо, а тоді навколо вуст її пролягла вже сумна і промовиста усмішка.

Ці двоє слів її пролунали притишено, немовби вона розмовляли сама із собою. На пам'ять розбійнику навернулася думка, яку колись висловив досить впливовий один чоловік: хто без радості і без готовності віддається еротичі, той виживе з розуму і помалу геть зсунеться з глузду.

— Про що ви замислились? — озвалася панна.

— Про один успіх, — відповів той, хто і далі чекав, що ще вона скаже на його пропозицію стати до шлюбу.

Але Сельма воліла за краще до цієї розмови не повертатися. Панна несла крізь життя своє тихе і горде кохання. «А загалом вона мила», — знов сказав сам собі наш розбійник, який, певно, вельми потішився б, якби хтось повірив у його розбишацтво.

— Ви дуже погано вбрані, — спурхнуло із гарних, тоненьких і ніжних, немов скрипковий смичок, Сельминих губ, що й справді були такі ніжні, як скрипкові звуки. — Я вам дам почитати роман, щоб у вас трохи розгладились зморшки на побганій вашій освіті, якщо ви

відчуваєте щире бажання удосконалюватись і будете вдячні мені за те, що я спонукаю вас думати про необхідність плекати свої переконання і погляди. Ви безхарактерний.

У відповідь на цю орацію, коротку, але добре продуману, — вона вислизнула з ротика Сельми, мов зайчик зі схованки, — розбійник перед нею вклонився. А вона, у захваті від цього поклону, такого шляхетного, лише розкотисто засміялася.

— А чому я — пройдисвіт? — скромно спитав розбійник.

— Тому що ви все життя тільки те й робите, що вдаєте із себе скромного. Ви негідник, бо насправді ви зовсім не скромний, а таким бодай трохи, а все ж неодмінно потрібно бути, — запально промовила Сельма. Свій гнів вона виливала відверто.

Як мляво світило надворі сонце! У далині, певна річ, знову виднілися гори.

— А за вигляд на чудові ці гори, — озвалася Сельма, — платити мені вам доведеться окремо. Я вам повідомлю, у скільки це вам обійдеться на місяць. Чи ви гадаєте, цей вигляд я вам подарую задарма? Не будьте таким самовпевненим!

Довкола губів у розбійника заграла відверто щаслива усмішка. Панна Сельма, як здалося йому, говорила надзвичайно дотепно. Було мало схилитися перед таким гострим розумом. Відтак Сельма знову смикнула за ниточку, що вела до клубочка з пройдисвітом, мовивши:

— Той, хто тільки те й робить, що топчеться по ніжній-преніжній душі людській і по її чутливості, хто закохується спершу в таку собі Ванду, а потім перекидається до якоїсь Едіт...

— Але звідки ви про це знаєте? — поцікавився я.

Це запитання Сельма немовби залишила перед дверима, не пустивши його через поріг. А я таким робом виконав власну обіцянку. Я обіцяв розповісти про амурні пригоди розбійника. Багато хто каже, що ми дуже забудькуваті. Не правда, ми про все пам'ятаємо. Панна Сельма бгала у пальчиках свого фартушка. Розбійник подумав: «Ось я стою і дивлюсь, як вона бгає свого фартушка, а люди десь борються з безпросвітними злиднями». Він себе мав за порядну людину, адже йому наворачнулася така незвичайна думка.

— Ви співчуваєте?! — зненацька аж скрикнула Сельма. — Невже так погано ви мене знаєте? Та за кого ви маєте дівчину із шанованої родини?

— Але ж ви — не така вже і юна, — кинув він.

— Зараз я винесу вам молотка. Ходімо зі мною, я не збираюся перти його аж сюди. Я саме згадала, що мене ще чекає робота, — додала панна Сельма.

Говорила вона наростяг, і я, зі свого боку, стверджую, що ця панна ще вас подивує. Було в ній щось досить-таки ексцентричне. А про оперу ми не забули, і про те, як хтось стояв навшпиньках, при нагоді також поговоримо. Будьте певні.

Аж дивно, які ми тепер невибагливі. Останнім часом моя поведінка осяяна сонцем самовдоволення. Це просто жахливо. Та, на жаль, так воно, схоже, і є. До всіх своїх вад я ставлюся зовсім поблажливо. Моя самооцінка таки варта уваги. Схоже на те, що двоє друзів іноді виявляються один одному вельми корисними. А колись вони один одному шкодили. Через свою бундючність я прикидаю, хто собі може нашкодити, а хто може дати користь, а також у чому і в якій мірі. Від таких розмірковувань я дістаю неабияку втіху. Глибокі турботи про інших людей обернулись у мене на своєрідний спорт. Певна річ, ні в чій особистій справі я не втручаюся. Своїх міркувань я ніколи не розголошую. Я тримаюся такого чудового правила: хто не дає мені користі, той сам собі шкодить. Думка нечувано вдала, чи не так? А ще одне правило каже: «Хто приходить до мене з повагою і щирим серцем, той зазнає уже певної шкоди». Логіка досить химерна, вам не здається? Як на мене, усе це надзвичайно цікаво чи, правильніше сказати, дивно. Мій розбійник також частенько мізкував про економіку тощо і слушно чинив. «Зараз або ніколи!» Скільки разів він казав уже сам собі ці слова! Зокрема, схоже, й там, де він мусив ставати навшпиньки, щоб зазирнути в кав'ярню і краще роздивитись Едіт. Та відколи, одначе, цей чоловік блукає отак у вулицях, відколи стає навшпиньки, силкуючись зробитися вищим, стрункішим, вагомішим і значущішим, ніж є насправді? Ох, милий мій хлопчику... Ми оце знову добряче взяли його в шори. Чи пощастить йому вибратись і з цієї історії живим і здоровим? Мовчить, не озивається поки що така нагода, немов задоволена сама собою. «Зараз або ніколи!» Є в цих словах своєрідна романтика. Можливо, вони й досить мудрі, а може, і досить безглузді. А тоді він пішов звідти далі і знову забув і про мудрі слова, й водночас про безглузді, через майдан попростував він неквапом,

хоробро навсібіч позираючи — так хоробро, що вже уявляв себе новоспеченим героєм роману, а потому спинився перед таблицею з курсом валют. Де це було, що він із отим неповторним жестом *savoir vivre*^[22] заплатив за кухоль світлого пива для якогось актора? Гадаємо все ж таки, що найкраще обмежитись тут дуже тактовним натяком, як це роблять писаки, і сподіваємось на розуміння. Ті, кому я заборгував гроші, завдали собі шкоди — були надто довірливі. І знову щось на взірець такого собі невеличкого торгового правила, хоч я кажу це, звичайно, не зовсім серйозно, але ж іноді ляпнеш що-небудь незважене, ба навіть пусте, аж глядь — а в ньому таки є якийсь глузд. Часом буває таке і з жартами. Але рухаймось далі. До панни Сельми ми зараз повернемося, тобто хвилин через десять, і то залюбки. Ця мила особа вже встигла, мабуть, причарувати тебе, читачу. Чи причарувала вона і розбійника? Йй, певно, так і здавалося. Певно, йому і самому іноді теж так здавалося. Людині не важко переконати себе в чому-небудь. Панна Сельма, принаймні, була не дурна і до певної міри дотепна. Ми її образ змалюємо так, щоб про неї сказали: ця постать у книжці — з гумором і загалом наче досить приємна. Узяти хоча б епізоди з жінками в отому товстому романі Діккенса. До речі, як роман називається? А втім, чому це я маю пам'ятати ту назву? Книжку ж бо знає весь світ, і в кожного, хто в голові має клепку, вона викликає навряд чи щось інше, крім захвату. Коли Діккенс змальовує вродливих жінок, він стає неймовірно м'яким і тоді пише з великою ніжністю і артистизмом. Ніхто так не вмів догодити жіноцтву, як Діккенс. Вочевидь він вважав це украй необхідним, та так воно, зрештою, й є. Перед тим, кому мусиш, як тобі видається, догоджати, ти зазвичай відчуваєш своєрідну провину. Крім того, ти його спонукаєш осмислити твоє догоджання, а це вже — завдання, яке вимагає кебети. Так чи так, а якось увечері в отій дзеркальній залі, де, зокрема, грають і на готівку, зустрілися Ванда й Едіт, про що я вже тут і писав. Як же спокійно вони розмовляли і який же чарівливо-засмучений вигляд мали обидві! Ні, у тій бесіді ані одна, ані друга тягар із душі не скинула, про це шкода й думати, хоч, либонь, серце собі кожна з них і розважила. А за порт'єрою, щільно запнувши її за собою, стояв наш розбійник, предмет їхньої бесіди, і слухав кожнісіньке слово, а ми, хто оце веде розповідь, стояли плече до плеча біля нього і закликали його до безсторонності, на вухо йому нашіптуючи: «Не гарячкуй, тримайсь

артистичніше!» І цей «дивний юнак», як його обізвала Сельма, нас послухався, хоч його й поривало відслонити портьеру, хоч він аж тремтів від бажання й собі взяти участь у тій неповторній розмові. Сам він у тій гральній залі на гроші ніколи не грав, але гру спостерігав із цікавістю. Дехто із друзів умовляв його прилучитись до гри. Ми тут кажемо «друзів». Одначе не треба сприймати це слово аж так буквально. Він мав там знайомих, і був з-поміж них, зокрема, американець, а також один молодий юрист. Наш розбійник не був неймовірно далекий від світу й життя, хоч і дуже близький, либонь, також не був.

— Що з вами сталося? — ще на сходах недвозначно й відверто звернулась до нього одна молодичка із трохи легковажного кола. — Я вас навіть боюся. На вигляд ви — казна-який безневинний, тільки ж у це просто важко, неможливо повірити. Що ви тепер, власне, робите? Чи не стережете скарби царя краю Артурцулатакозія? Що? Мовчите? Ваше мовчання у цьому півморюку довколо нас — досить дивне. Чи справедливо я вас вважаю людиною дивною? Фе, як ви поводитесь?! Я чула, ви дуже страждаєте й дістаєте від цього, однак, насолоду. Тож якщо з вами повестись погано, то ви проковтнете це легко, а то й залюбки. Я на вас ображаюся, що ви отак черство переді мною стовбичите і не сказали ще й досі, що про вас думати. Але ж ви уже чули: я вас боюся. Боюся й боятимусь, ви мене розумієте? І я докладатиму всіх можливих зусиль, щоби вбачати у вас небезпеку. Небезпечні ви тим, що небезпеки аж ніяк не становите. Знаєте, хто ви? Ви — баламут. А чому, може, знаєте? Тому що немає підстав за такого вас мати. І це дуже погано.

— Запевняю вас, я — надзвичайно цікава людина, — відказав наш розбійник. Відказав, як здалось, дуже просто і щиро. Він саме придбав собі у капелюшній крамниці кашкета й тепер поцікавився в жінки, яка, очевидно, страждала на брак — невеличкий, а все ж таки брак — відчуття того, що називають коректністю, — поцікавився, отже, чи личить йому той новенький кашкет.

— Так собі, — відповіла жінка, трохи закопиливши губки.

Потому саме в цьому кашкеті він і пішов туди, де вирішив стати навшпиньки. Повестися так легковажно, здалось йому, буде важливо. Другого дня він одержав листа без підпису, в якому стояло: «Добродію, чи можна тепер вас іще поважати? Після того, що ви сьогодні вчинили

в усіх на очах, — навряд. Ви повелися, як справжній школяр. Ви боягуз. Ви вдаєте із себе підлітка, і це — просто манія величі. Бо заглядати у вікна, втішатися світлом, що горить у чужому помешканні, й поїдати очима страви, якими вечеряють люди, — на це здатний лиш підліток. Так ви зрікаєтесь батька і матері й даєте поляпаса тим, хто вас навчав і виховував. Це — неподобство. Адже ваші навчителі колись вельми старанно тлумачили вам, у чому заслуги таких собі Сюллі, Вобана, Кольбера^[23]. Невже ви геть-чисто забули про Рим, геть-чисто забули про Грецію? Ви поводитесь, мов жовтороте хлопчисько. Невже у вас справді не складається досить глибокого враження, коли вам трапляються пани-добродії, що їх супроводжують пани-добродії у циліндрах? Невже від такого видовища у вашій душі не прокидаються жахливі передчуття і підозри? Чи ви забули, скільки разів вас сварили і ганили? Від цього листа вас, може, й занудить. Вас хочуть порятувати, пропонуючи вам розваги, які викликали б у вас почуття, здатні прищепити порядність. Адже порядність полягає передовсім у тому, щоб решту людей зневажати як бідолашних невдах, ба більше, як безнадійно пропавших. Але схоже на те, що ви геть не бажаєте цього збагнути. Одначе колись вам усе ж доведеться нарешті це втямити. А кашкет вам не личить. Він надає вам вульгарного вигляду. Ви привертаєте до себе увагу і неприємно вражаєте тих, у кого натура тонка і шляхетна. Кожен дядько, який має небожа, тепер на вас злиться. А тітки-протестантки через вас іноді змушені навіть хреститись і цим допускають серйозні порушення культових приписів. Хіба ж ви не давали приводу ганьбити себе, а потім самі ж хіба не сміялися з цього? Хіба ж ви не знайдете собі і оселю, і схованку у вариводи Сельми, щоб потім не знати, до чого докласти там рук, окрім поглядати з балкона на конячину молочника, та задивлятися угору на сонечко, коли воно світить на конячину внизу, та оглядати балкон, осяяний сонечком, та стежити за покрівельниками, що латають дахи, та розглядати жінку, котру розглядає ще одна жінка, бо в той першій якийсь хворобливий вигляд, та позирати на хвіртку, яку то відчиняють, то зачиняють люди, котрі входять до парку і з нього виходять, а потім на пам'ять спадає вам думка, що пора вже вертати з балкона до своєї кімнатки, яку ви через свою зарозумілість — а вона вже межує то з баламутством, то з цілковитою втратою всякої міри, — пишномовно назвали своєю "вітальнею"». Дочитавши листа, розбійник сказав собі:

«Я певен, точнісінько так воно й буде». Він відчув себе мовби під чийось крилом — адже його щойно добряче проперчили. Не кожному так поталанить.

Перше ніж повернутися до вариводи, яку наш розбійник, одначе, вважав досить милою жінкою (адже той, хто уміє варити так воду, міркував він, бодай щось у житті та вміє), ми познайомимо вас із двома товаришами розбійника зі шкільних років. Ці два пішли досить далеко. Перший став лікарем, другий навчився друкувати книжки. Згодом цей другий висунувся на якогось начальника з технічних питань. Уже будши на цьому посту, він на виставці живописних полотен познайомився з нашим розбійником і недбало до нього промовив: «Ти не дуже мені до вподоби. Сподіваюсь, колись, іншим разом ти мені більше сподобаєшся». Той, хто сказав ці слова, столувався в дуже шикарному пансіоні. То був найшикарніший, можна сказати, найаристократичніший пансіон у цілому місті, й господарювала там не молоденька вже жінка, яка довгий час жила в Англії. Одного чудового дня директор однієї із найсолідніших друкарень у цілому місті промовив до власниці пансіону:

— Гадаю, ви мені симпатичні. Ваші манери свідчать про те, що ви самостійні. Я так мрію знайти собі пару! Ви вже даруйте, що таке делікатне бажання я висловлюю вголос. Нерідко, коли ми намагаємось сказати щось делікатне, у нас це виходить трохи неделікатно. Я вже відчуваю, як тепло ества вашого переливається до мого ества. Слово «переливається» ви, може, сприймете як не зовсім доречне. В мене теж таке враження. Тож ми щодо цього одностайної думки, люба моя і безмежно шанована панно. Я шкодую, що згадав про безмежну пошану, бо у словах цих звучить якась невірогідність. Чи я, бува, не поет? Ні. Чи користуюсь повагою? Так. І як людина, що має певну вагу у суспільстві, тобто як той, хто чогось уже досяг у житті і хто всією душею вам відданий, я пропоную приступити до спільної справи і з цією метою простягти одне одному руки й поєднати їх шлюбними узами.

Він проказав ці слова урочисто, але досить щиро, і вона його бачила наскрізь. Цієї хвилини він був ніби з чистого скла, крізь яке прозирали усі його чесні наміри, вся душа його, просто-таки переповнена добропорядними помислами, і жінка упала на груди

директора однієї із найсолідніших у цілому місті друкарень, давши йому так на здогад, що пристає на його пропозицію і цим дуже щаслива. У ті дні ще й спалахнула всесвітня війна, і невдовзі пансіон почав набувати популярности серед тих чужоземців, котрі, прикриваючись пацифістськими гаслами, зметикували, що від незручностей, нав'язаних своїм громадянам країнами — учасницями тієї війни, краще втекти сюди. Пансіон, що тепер став і власністю того директора, обернувся на справжній, солідний і бездоганний заклад для багатьох освічених і миролюбних пожильців, а позаяк це були переважно заможні люди і декотрі з них іноді навіть пописували і публікували полум'яні антивоєнні статейки, то справи у пансіоні — що було цілком природно і небезпідставно — процвітали. Другий із двох тих щасливих шкільних товаришів з якимось, сказати б, зачаєним, трохи сонним завзяттям зробився дослідником душ. А оскільки з душею нерозривно пов'язані нерви, то його водночас добре знали і як невропатолога, і оскільки вразлива й слабенька нервова системи, що потребує уваги й турботи, виявляється іноді саме в жінок, то цього дослідника душ, якого здебільшого нерви й цікавили, вважали й жіночим лікарем, і саме як лікар жіночий він, ставши на стежку, по суті, давно вже протоптану, набув репутації просто блискучої, як це буває майже у кожній успішній кар'єрі, бо всі ці кар'єри тримаються, власне, на своєрідній недбалості й на безтурботності. Я чув, що той лікар умів так тонко і вишукано діткнутися серця першої-ліпшої матері, що та відразу, цілком і повністю довіряла йому всі таємниці своєї доньки, і він у простий такий спосіб досягав і грошей, і становища. Він був удатний до лестощів, мав глибокий, проникливий погляд, умів пригасити ним будь-який страх і тривогу в людях і завдяки цьому погляду, схоже, й побудував своє щастя, одружившись уже старим парубком на геть молоденькій вродливій жіночці, яка своїм образом, а також, без сумніву, й посагом великою мірою зробила життя його, вже й так досить приємне, ще заможнішим і солодшим. І тоді як ці двоє давніх друзів розбійника дісталися досить чималих суспільних висот, сам він тепер підійшов до панни Сельми і чемно спитав, чи не потребує вона його послуг — для чого-небудь і будь-яких. І знов засміявся, а панна Сельма здивовано подивилась на нього.

— Ви щось бажаєте? — перепитала вона.

Панна Сельма якраз пила каву й читала газету. Треба завважити, що вона обходилася переважно без м'яса, тобто їла лише все ріденьке й легеньке, одне слово, з кулінарного погляду, накладала на себе обмеження, продумані до найменших подробиць. А до речі, у панни Сельми жила ще й російська студентка.

Отож нині ця справа стоїть, як нам здається, так. Щодо «свого» розбійника Едіт повелася негарно. Вона припустилася кількох помилок, вартих того, щоб про них згадати. Я, зі свого боку, в цих записах уже сказав, що маю намір узяти його за руку й підвести до неї, щоб він став перед нею, мов такий собі грішник, і попросив прощення. Та чи повинен розбійник просити прощення, коли Едіт повелася з ним так негарно? У цьому і справді немає ніякого сенсу. Я, зі свого боку, опинився тепер у досить скрутному становищі, адже ця спроба примирення знов завершиться, бачу, нічим. А втім, ця непевність за певних обставин може мати й сприятливі наслідки. Бо хтозна ще, як нас зустрине Едіт, коли ми скромненько так постукаємо у її двері. А що, як спаде їй на думку хряснути в нас, себто в мене й мого розбійника, перед носом дверима й вона навіть кине: «Ушивайтеся геть!» На мене вона має зуба напевно. Чи Едіт має зуба й на нього — це мені важко сказати. Адже вона взагалі з тих людей, у яких це вже звичка: завжди мати зуба. Якийсь час нам здавалося — себто всім, хто з Едіт бачився, — що вона неабияк засмагла. Адже вона для засмаги приймала так звані сонячні ванни. А крім того, Едіт цілий місяць лежала в лікарні, й розбійник десятки разів забігав поцікавитись, як її справи, і в тій забігайлівці щоразу казали, що не вийде вона ще довгенько. Десь у той-таки час він закидав паперовими кульками її колежанку. Розбійник мав намір написати їй добру сотню листів, і щоб наступний був ще зворушливіший, ніж попередній, але потім махнув на свій намір рукою. Він — один з тих, кого можна назвати, коли він починає вагатися, справжнім титаном, позаяк такі люди дістають насолоду у тому, що позбавляють себе насолоди, адже коли пишеш листи, то дістаєш насолоду. О, як він мріяв писати листи! І раптом у тій кав'ярні розлетілася чутка: Едіт повертається! І вона справді-таки повернулась, і закрутилося все оте дивне, дуже дивне хлоп'яцтво, і якось увечері, — напевно уже й не пригадую, о котрій годині, — Едіт звабливо, мов та сирена, до нього всміхнулася. Не знаю, чи взагалі тут доречне порівняння з сиреною. Може, я навіть кажу щось неприпустиме і, коли так, то, звісно, жалкую. Та всміхнулась Едіт йому тоді задля того, щоб потім в обличчя кинути: «Слухайте, дурню, зробіть мені ласку: не плутайтеся повсякчас під ногами». Коли я цю фразу пригадую, то мені навіть важко собі уявити, що наш розбійник міг чимось Едіт образити, тож буцімто має провинно упасти перед нею

навколiшки. А дехто вiд нього саме цього просто-таки вимагає. До того трапунку причетнi i люди бiльш-менш розумнi, як самоуки, так i освiченi. Тепер самi бачите: де є товариство, там таємниць не буває. «Люба, мила Едiт, я тебе прошу: називай мене просто хамулою». То що, хай пiде вiн з цими словами до неї, а вона у цей час хай сидить на канапцi i, примiром, плете щось гачком? Сказати по щиростi, я в такiй сценi не стримався б i засмiявся б. I все ж при нагодi взяв би участь у нiй залюбки. Нi, загалом я вiд цього завдання не вiдмовляюся, в жодному разi, хоч воно видається менi такi трохи сумнiвним. Я взагалi налаштований досить-таки дипломатично i, певна рiч, можу легко узяти на себе цю мiсiю. Може статися й так, що Едiт, так би мовити, зустрiне мене гордовитим поглядом. Чи маю я право наражати себе i свого пiдопiчного на таку неповагу? А з другого боку, можливо, що Едiт неймовiрно зрадiє, хоч особисто менi не так просто у це повiрити. Адже Едiт — створiння нервовe, дуже нервовe. Такi, як вона, легкодухи страх як швидко ховаються за напускною бундючнiстю. Якщо такiй тихiй особi завадити у її мрiях, у її впертостi, вона здатна пiти на химерне зухвальство, i що ти вiд цього виграєш? А розбiйнику, на мою думку, потрiбно насамперед прагнути до якомога вищого мiсця в суспiльствi. Щодо Едiт, то, як на мене, їй не варто чекати, скажiмо, лише холодного ставлення. Але ви собi навiть не уявляєте, як було б менi смiшно, коли б я побачив розбiйника перед нею навколiшках. О, вiн умiє просити, тут вiн до певної мiри — талант. Запевняю вас, благає вiн мило-премило, та, з другого боку, дивитись, як вiн благає, страшенно кумедно. Самого мене вiд смiху скрутили б судоми, i хто менi може ручитися, що так i не станеться? Тож наразi скажу я вам ось що: докори морального плану, звичайно, ведуть до моралi, одначе при цьому виграє той, кому докоряють, а не той, хто докоряє, i переконатися в цьому не важко. Оце докоряння обертається часом на манiю, з якої i посмiятися можна, i тому, кого наставляють, на душi завжди легше, нiж тому, хто наставляє, бо цей другий, окрiм страждань, власне, нiколи нiчого не вiдчуває, тодi як той, кого звинувачують, схоже, — а власне, й не схоже, насправдi так воно й є, — просто пашить здоров'ям. Нелегко лишатись спокiйним, коли починаєш наводити критику, я хочу сказати, що критик пiдвладний настрою. А бути об'єктом критики — о, в цьому є щось таке, що бозна-як звеселяє. Хто пiдпадає пiд критику, той може почуватися

вельми потішеним, бо має підстави подумати, що ним опікуються. Та так воно, мабуть, і є. Одначе, щоб це зрозуміти, потрібно спочатку хоч трішечки вивчити глибинні процеси мислення і осягнути причинні зв'язки. Щойно хто-небудь торкнеться поважної теми — і з десятиох слухачів неодмінно знайдуться аж вісім таких, які переконані: той, хто взяв слово, вже котиться вниз, немовби на вершині людської розважності застаються доконче лиш ті, хто не втрачає веселого гумору. Хоч це, очевидно, й не зовсім так. Певна річ, веселому гумору немає ціни, але гумор веселий і гумор поважний мають завжди чергуватися, щоб гумор поважний кінчався веселим, а гумор веселий — поважним, себто щоб кожен із гуморів мав свої межі й наближався до другого. Тож якось розбійник, не в гуморі бувши, кинув Едіт один франк. Як на нас, то це — не такий уже й гріх, і ми через таку ось дрібницю не схильні чинити насильство, навіть найменше, над предметом усіх оцих розмірковувань. А тим часом уже згадана вельми поважна особа — у її товаристві розбійник колись смакував квасолькою, і тоді в їхній розмові зайшлося, як відомо, про сексуальність, — отож та особа надрукувала в такому собі альманасі статтю, де аргументувала важливість існування в людини серця. Одне слово, той сексуальний поборник очевидячки зрадив, сказати б, своє сексуальне поборництво, дійшовши в статті усіляких буцімто розпрочудесних висновків, зокрема й того, що людське серце грає важливішу роль, ніж будь-який орган чуття. Самі ми сприймаємо подібні проблеми не дуже серйозно, можна сказати, нейтрально. Але та стаття потрапила на очі розбійнику, він прочитав її в жахливо похмурій самотності, огорненій мороком, і визнав, що на нього вона таки справила враження. До речі, майже в той самий час він вирушив у невеличку подорож. Одначе на нас уже, схоже, досить довгенько чекає, либонь, бідолашна ота панна Сельма. Ніде ще не сказано, що жінок краще знають жінки, аніж чоловіки; чоловік знає жінку у романтичному плані, а жінки осягають своїх посестер у плані реалістичному, можна навіть сказати, либонь, більш зрозумілому для здорового глузду, а отже, у плані по-шкільному простому, як те, що двічі по два — чотири. Жінка для чоловіка — щось таке, як результат цього множення «п'ять», щось нелогічне, надлогічне, щось таке, чого він потребує — нерідко цілком потаємно, в душі — для своїх щонайвищих цілей. Таким «щось» і була та Едіт для розбійника, й,

можливо, саме у цьому і полягає провина його перед дівчиною. Можливо, тут ідеться про обман у міщанському сенсі слова. Як бачите, ми до розбійника досить вимогливі і коли знайдемо хоч би що-небудь, хоч би малесенький натяк на прогріх, то потягнемо зразу його до Едіт, навіть якщо доведеться волочити його за чуба, навіть якщо він кричатиме не своїм голосом пробі. Крики нітрохи йому не допоможуть. Та тягти його й не буде потреби, бо коли я покличу: «Ходімо», — він піде, бо голодна людина — постійно така сама голодна, як трохи й допитлива. А панна Сельма бачила якось Едіт, і це так само напевно, як те, що двічі по два — чотири. Сельма заступилась за Ванду, за її щастя, та, очевидно, лишень задля того, щоб розбійнику потім дорікнути за зраду. Сельмі йшлося не стільки про Ванду, до якої було їй, либонь, байдужісінько, скільки про банальну нагоду подорікати. Якось — це було на прогулянці — розбійник уявив собі, як він на прохання Едіт усе мчить кудись, мчить, а тоді від знесилення падає, а вона все це бачить і ледь-ледь усміхається — лише трішки стурбовано, і йому її усмішка видається чарівною. А ще іншим разом він уявив собі, як виїхав десь за кордон, блукає у незнайомій місцині, обходить якісь чужі вулиці, відчиняє якісь чужі двері, розмовляє з чужими людьми і згадує раптом про далеку країну, покинуту ним, і про Едіт, і про палаци кохання, що їх він святобливо позводив у мріях із щирої приязні й душевної радості, і він простував усе далі і далі, вже себе і не тямлячи, та, може, це йому навіть подобалось, хтозна, тепер йому важко сказати. Ми ще до цього повернемося і знайдемо нагоду спинитись на цьому докладніше.

Отже, за те, що якось увечері — щоб було дуже пізно, то й ні — у ресторанчику розбійник, сказати б, поспілкувався, тобто цілком мимохідь познайомився з однією гонконґкою, він і зазнав переслідувань, тобто цькувань. Хіба це — справедливо, хіба це відповідає чудовим і світлим законам коректності? О, хто-хто, а я це прекрасно знаю. Та китаянка, чи хто там була вона, мала у косах своєрідну прикрасу з пір'їн, а її груди, чи то пак бюст, викликали мрійливий настрій. Розбійник замовив для себе із нею півлітра червоного. І це все, присягаюся. Мати розбійника в шкільні свої роки робила уроки у крихітній, ледь-ледь освітленій кімнатці в далекій Валахії. Очевидно, зокрема й через це його гвалтом позбавили

останньої крихти довіри, яку він іще мав. Невже це було аж так дуже потрібно? А на додачу ще й те, що його батько в комерції успіху так і не досяг. Отож загалом через це у розбійника відібрали шикарні його еполети й відрахували біднягу в покоївки. Проти такої жорстокости всі його друзі були безпорадні. Кожен, хто називавсь його другом, опинявся за порогом суспільства. Так наш розбійник обернувся на таку собі хатню прислужницю. Здається, він бігав у фартуху, а ще нам здається, що ця мила прикраса неабияк його навіть тішила. У тому фартуху враження він справляв, хоч як дивно, просто чудове. Отож позаяк його батько мав добре серце, а грошей не мав... О Боже, нащо знов і знов про те саме! Люба Едіт їм частенько казала: «Помовчте!» Та вони були ладні на все, аби не давати ні миру, ні спокою цьому розбійничку, такому неперевершено милому. Наймилішим звертанням до нього у них було слово «негідник». А чому його так називали? Та просто тому, що в нього тоді ще не визрів путящий роман. Колись, ще зовсім юним, розбійник відповів криком на крик одного добродія — звичайно, не усно, а лише письмово, але це вже не має ніякого значення. Згодом йому передовсім дорікали за цю провину. Але того, що його батько все життя бідував, — саме цього йому і не могли пробачити. Решту йому пробачили б, та тільки не це, бо це було просто жахливо. Бути бідним у роки, коли настає зубожіння загальне, — це просто обурливо. У такі роки гіршого злочину й бути не може. А бідність батька, тобто гріх його, дається взнаки на його дітях — вже й не знаю, до якого коліна, та про мене, хай навіть до сотого. Якби батько, ця добра і щира душа, про це знав... Та поки що про це ліпше помовчати. Побалакаймо ліпше про інше. О, про отого старого голороброго пса з отого роману! Одначе яке наше діло до чужих, не своїх романів? Тут ідеться про наш власний роман, а в ньому ідеться про те, що розбійник, можливо, і справді обертався тимчасово на дівчину, на своєрідну прислужницю. Обертався, я ж кажу, тимчасово і, очевидячки, лише в душі через свій хист до пристосування, адже треба було обережненько уникати усіх переслідувань, що йому, власне, здебільш і вдавалося. Наглядаючи за дівчатами й мавпуючи їх, він вивчав — і, можна навіть сміливо сказати, небувало успішно — їхні звички, манери, міни, рухи, реакцію на ті або ті обставини. Коли із дівчат, ось до прикладу, глузують, сміються, то вони — так би мовити, ставши жертвою глузів, — самі собі навіть подобаються, їм робиться

весело. Цю й такі інші дівочі властивості він пильно собі примічав і опановував як своєрідну зброю. У думці він називав це «дівочитись» і отак весело, на відчай душі й «дівочився», все ж не втрачаючи здорового глузду. Звісно, «дівочитись» — штука не легка, я б нікому не радив до неї вдаватися, адже тут лиш пильнуй та пильнуй за собою... То чому ж він зробився розбійником? Та тому, що його батько мав добре серце, але не мав грошей. Тож довелося розбійнику, на превеликий жаль, тут і там лише власним швидким розумом наповал уражати своїх переслідувачів, і за це він покійно і повністю приймає відповідальність на себе. Річ у тім, що в розбійника надто тоненька натура, щоб мати велику совість, тож совість у нього зовсім маленька й легенька, він її майже не відчуває, а позаяк вона дуже розлога і звивиста, то анітрохи його й не мучить, і він цим, звичайно, безмежно щасливий. Ми, зі свого боку, не взялися б нізащо судити про ці переслідування, якби не одне категоричне висловлювання отого вельми поважного чоловіка, в якого одного вечора розбійник пив чай і який кинув таке: «Авжеж, любий мій, коли вже людина викликає до себе ненависть...» До зустрічі з тим інтелектуалом розбійник ще нічого такого про «все це» і не здогадувався. Той сексуал, або інтелектуал, ніби його розбуркав. Доти розбійник у собі безневинно дрімав, немовби в тепленькому ліжечку. Щодо мене, то я краще лишив би дитя таке спати, аніж щосили термосити його, робити такі зауваження, як уже згадано вище, і високоінтелектуально шепотіти йому у вушко: «Агов, уставай, уже час!» Тож довелося розбійнику, звісно, устати, й ось він стоїть. А то б ми ніколи нічого про нього взагалі не почули. О, коли пролунає такий милий голос, то кому ж стане сили не перехилитися через балюстраду, щоб краще почути і ближче побачити те, що буде далі в цій опері! А йшлося про справжнього янгола, якого тримав своїм бранцем один владний красень. Янгол, до речі, був у широких і збористих штанях, що їх носять на Сході, й у черевиках із носачами, загнутими вгору (скидалися вони на такі собі дитячі пантофельки), і невдовзі мені — до пуття вже й не знаю чому — стало шкода того повелителя, адже поводився він надзвичайно порядно, так ніби глибоко в думці усвідомлював цілковите безсилля власної сили. І здалося мені, що він знемагає від якоїсь милої серцю недуги, від меланхолії. «Невже ти не можеш мене покохати, о любя?!» Так він співав. «Невже ти чекаєш на

мою відповідь? — співала вона. — Адже ти її знаєш. Як знаєш і те, що мій рятівник уже близько, зовсім близенько, і ти проти нього безсилий, попри багатства свої, і невтоленним коханням своїм він здолає і високий твій чин, і високе твоє становище. Ти ж бо й сам відчуваєш і знаєш, яке могутнє й всевладне кохання». Співала вона знов і знов тільки це, та щораз це було щось нове, те саме співала й казала вона щораз не так само, і нарешті прийшов той коханий, і ніжно-поривно, але переможно, поривно, та стримано обійняв ту, що співала, і сам заспівав, обіймаючи. Перше ніж пригорнутись до неї, він мав заспівати, мав показати красу свого голосу, він не мав права обійняти її, не проспівавши доладно цю арію про обійми. Тож він заслухався власного співу, бо співав про кохану, що була його співом і його світом, його почуттями й душею. Адже вона була ним, адже нею був він, і якби їх обох несподівано спіткало нещастя, вони все одно зостались би разом, і якби той всевладний навіть міг би зробити її щасливішою, то наказ, написаний чорним по білому, її не втримав би під його владою, і якби їх, цих двох, спіткало тепер нещастя, то для них воно обернулося б щастям, тому що кохання — це щось куди більше, ніж щастя, це — надбання і відданість, це — незмога інакше жити, солодка принука, величезне й величне приниження, отож про ту оперу я розповів би і трохи більше, але на мене чекає вже згаданий лікар. Так воно завше буває, коли дуже багато чого наобіцяєш. Доводиться бігти, щоб наздогнати обіцяне. На самім початку, одразу по приїзді сюди, наш розбійник, до речі, опинився у парку, і там під деревами, ще зовсім голими, стояв водограй із статуями. Був саме березень. І тоді наш розбійник скидався ще на новоприбулого, в якого ще навіть не склалось уявлення про цю місцевість і власне оточення. А потім розбійник піднявся на пагорб і глядь — а там пам'ятник. То був надгробок на генеральській могилі; розбійник прочитав напис на камені й ту ж мить здивувався, що не прибіг сторож і не прогнав його геть. Ні, ніхто його не проганяв. Тоді це здалось йому вельми сприятливим збігом обставин. Так, від хитросплетіння обставин залежить багато. «За певних обставин» — це дуже важливі слова.

І ось він стояв перед лікарем, чоловіком, як здавалось йому, добродушним. Та й сам розбійник, до речі, був просто втілення добродушности. Принаймні тут, цієї хвилини, у кабінеті лікаря. У

приймальні довго чекати не довелося. Там сиділо лиш кілька чоловіків і жінок. І якась дівчина. Потому до приймальні раптом ступила медичка сестра і спитала, чи він — не той самий розбійник у своєму знаменитому шалику. Він відповів на запитання ствердно, і тоді медсестра сказала:

— Тоді наш пан лікар запрошує вас увійти.

Розбійник одразу відклав часописа, що його саме читав, сягнистими кроками хутко ввійшов до покою з високим склепінням, де перед ним сидів, отже, «пан лікар», і сказав:

— Зізнаюся без зайвих слів: час від часу я почувуюся дівчиною. — І зробив паузу, чекаючи, що відповідь лікар.

Але той лише тихо промовив:

— Кажіть далі.

І розбійник почав:

— Ви, мабуть, чекали, що я коли-небудь прийду. Спершу хотілося б вас попередити: я — чоловік досить бідний. Ваш вираз обличчя мені підказує, що великого значення для вас це не має. Отож я, щоб ви знали, вельмишановний добродію, твердо вірую в те, що я — чоловік, такий самий, як і будь-який інший, тільки вже досить частенько — тобто досі такого зі мною не траплялось ніколи, а лише останнім часом — я помічаю, що в мені не спалахує, не розгоряється, не виплескує з мене бажання агресивно до чогось прагнути, чимсь володіти. Загалом я вважаю себе чоловіком досить сміливим і чесним, діловитим, корисним. Люблю працювати, щоправда, останнім часом за роботу беруся не часто. Ваш спокій надихає мене і поглиблює довіру до вас, тож мені починає здаватися, ніби в мені причаїлася якась дитина, такий собі хлопчик. Натура у мене, либонь, дуже весела, і мені це дає підстави робити всілякі висновки. Кілька разів я відчував себе дівчиною, коли залюбки начищав черевики або коли хатня робота просто давала мені задоволення. Був час, коли я не знаходив місця, поки сам не залатаю собі дірку в костюмі. А взимку я завше сам топлю собі грубу, так мовби інакше й не може бути. Але я, певна річ, — не справжня дівчина, в жодному разі. Дайте хвилиночку, я спробую пояснити обставини, що спричинились до цього... Насамперед мені спадає тепер на думку, що запитання, чи я часом не дівчина, ніколи-ніколи, ні на мить не викликало у мене тривоги, я не втрачав через нього громадянського самовладання й не відчував жодних страждань.

Я взагалі прийшов до вас геть не для того, щоб поскаржитись на свою нещасливу долю, і хочу наголосити на цьому окремо, бо ні страждань, ані ускладнень зі статевого боку ніколи не мав. Мені завше траплялися простенькі нагоди й можливості, коли припікало, звільнитись від цієї нужди. Дивним, правильніше сказати, важливим для мене було відкриття, що зачаєна думка комусь прислужитися викликала у мене солодку знемогу. Звичайно, на стан мій впливає не тільки оця своерідність натури. Я часто питав себе, які саме стосунки, обставини чи побутові умови мають для мене найбільше значення. Але певної відповіді я не знаходив. Ворогами моїми ставали, як виявлялося, здебільш піаністи, і то віртуози, хоч я, певна річ, і не знаю, як воно так виходило. Я вже віддавна — тобто ні, не віддавна, а переважно останнім часом, так ніби саме останнім часом я вибрався, сказати б, з якихось глибин невігластва, — мушу щосили вператися своерідній спокусі кому-небудь коритися: чи то жінці, чи то чоловікові. Загалом, якщо не заглиблюватись, то здоров'я у мене чудове, нівроку. Я ще жодного разу не звертався до лікаря, окрім того випадку, коли після одної хлопчачої витівки поранив собі обличчя, та, позаяк ще ніколи не відчував бажання провадити ночі з жінками, сказав собі, що нарешті піду до лікаря, тож я знову прошу у вас трішки терпіння, поки зберуся з думками, щоб не розповідати вам зайвих подробиць, адже ви розумієте, як нелегко пояснити таке, що пояснити сливе неможливо. Я — з тих людей, котрі можуть прижитися будь-де, скажімо, у рудниковій шахті чи, навпаки, на вершині гори, у розкішних покоях чи в убогій халупі. Я — чоловік надзвичайно спокійний, хоч у декого, звісно, нерідко складається враження, нібито я — надзвичайно байдужий і ні до чого не виявляю цікавості. Мені раз у раз докоряють. Усі ці докори для мене — немовби кубельце, де я просто вилежуюсь, хоча щодо цього, либонь, і не маю рації, але я кажу собі, що треба вмотитися якомога зручніше, бо згодом на мене, можливо, чекають численні незручності, і я маю сприйняти їх гідно. У певному сенсі, шановний добродію лікарю, я здатний на все, що лишень можна собі уявити, і, мабуть, недуга моя, якщо тільки можна назвати недугою мій оцей стан, полягає в надлишку любови. У мене страшенно великі запаси любовної сили, й щоразу, виходячи з дому, я починаю в щонебудь або в кого-небудь закохуватись, і тому мене скрізь уважають таким, що не має характеру, з чого я прошу вас лише посміятись. Я

уклінно вам вдячний за те, що міна у вас, попри все, зостається поважною, і запевняю вас: коли я удома й заклопотаний справами, які вимагають від мене розумових зусиль, то про свій клопіт упень забуваю, і тоді ця любов до людей і до світу віддаляється настільки далеко, що стає аж приємно. Тож моя вдача спонукає мене виявляти любов здебільш до людей, підставляти плече їм тощо. Днями я навдивовижу послужливо допоміг якійсь жінці середнього статку донести з базару додому повну сітку молодої картоплі. Власне, зробити це жінка могла б і сама. Одначе таким я вже вдався: моя своєрідна натура, як з'ясувалося, час від часу поринає у пошуки матері, вчительки — тобто, правильніше сказати, якоїсь неприступної жінки, такої собі богині. Іноді я натрапляю на богиню відразу, а іноді проминає багато часу, поки мені пощастить створити спершу її в уяві, тобто зліпити ясний, приємний для почувань своїх образ і спізнати неземну його владу. Щоразу, щоб стати по-людськи щасливим, я мушу спочатку сплести собі яку-небудь історію, де тій чи тій жінці доводиться мати справу зі мною, а сам я в історії виступаю у ролі того, хто має коритися, слухатись, приносити жертви, бути під опікою й наглядом.

Звісно, це — ще зовсім не все, одначе на дещо таки проливає світло. Багато людей вважають, немовби мене нічого не варто узяти у шори, мало не в муштру. Але всі вони глибоко помиляються. Бо щойно хто-небудь надумає сісти мені на голову, як у мені визріває бажання позбиткуватися і посміятись, і респекту від мене тоді не чекай, а з мого почуття нібито неповноцінності постає відчуття переваги, і цього відчуття, коли вже воно проклюнулось, я навіть не намагаюсь позбутися. Оте притаманне мені хлоп'яцтво уперто не хоче терпіти зневагу, хоч і не проти, щоб його час від часу легенько наставляли на добру дорогу. Я б вам розповів про одну суперечність, а хлопчина в мені дуже часто уміє повестись невиховано, що мене, звісно, тішить, але я зі своєю багатоликою сутністю люблю одну дівчину, люблю чисто і щиро, люблю міцно і водночас ніжно, так, як і належить любити добропорядній людині, та на душі в мене спокійно-спокійно, і тому я перед дівчиною просто безвладний. Одначе цієї безвладности не визнаю я у жодному разі, тобто для мене вона жодної ролі не грає, але все ж таки справляє свій вплив і має своє, вирішальне значення,

хоч, знову ж, не вирішує анічогісінько, проте навіть така обставина не робить мене нещасним...

— Лишайтеся таким, який є, і далі живіть, як жили досі. Адже ви, як здається, чудово самі себе знаєте, чудово самі із собою ладнаєте, — сказав лікар, підводячись. Потому поговорив ще з розбійником про се і про те, завважив, що радий знайомству, і запросив час від часу заходити, а наостанку провів його до бібліотеки, запропонував вибрати книжку й узяти з собою.

Коли на прощання розбійник спитав у господаря, скільки він винен йому за увагу і клопіт, лікар лиш кинув:

— Ох, та забудьте про це!

Одначе про що розмовляли дві дівчини в отій гральній залі? Добре, що ми і про це не забули.

А я, хай там як, поведу свою розповідь про розбійника далі. Я в себе вірю. Розбійник на мене не покладається, але я не надаю аж такого великого значення тому, вірять у мене чи ні. Я сам маю вірити в себе. «Я у вас вірю», — якось сказала мені одна жінка, але я ці слова сприйняв просто як таке собі запобігання, хоч вона, мабуть, і не кривила душею. Жінка, отже, вірила в мене, це була її думка. Та чого варті думки взагалі? Думки швидко міняються, а віра — це теж своєрідна думка. Коли ми щось таке кому-небудь кажемо, то чинимо зле, бо просто не уявляємо труднощів, що очікують того, у кого ми віримо і хто має цю віру виправдувати, щоб подолати ті труднощі. Виходить, що той, у кого ми віримо, повинен, аби нас лишень не розчарувати, не мати ані спочинку, ні спокою. Задля нашої віри чи тільки тому, що ми сказали, нібито віримо в нього, він мусить за будь-яких, навіть за найскладніших обставин не піддаватись і домогатися грандіозного успіху або ж пізнавати грандіозну, невинуватну невдачу, як той, кого зрештою на хресті розіп'яли. Я відповів тоді жінці, що дуже їй вдячний, та мені було б краще, мовляв, якби вона від віри у мене люб'язно відмовилась. Чи не згубно зручна оця штука — така віра в людину? Вірячи в когось, можна втратити голову. Можна бути останнім негідником і водночас вельми святобливо вірити в когось, скажімо, відважного й чесного. Можна наїдатися досхочу шоколадом і водночас без жодного сумніву й далі вірити в когось такого, хто не має взагалі чого їсти. Віра ж бо не потребує ніяких витрат. Вірю в певну

людину і тим, що її запевняли в цій вірі, їй завдавали аніскільки не менше шкоди, аніж давали користи. «Я в тебе вірю!» Як це значуще звучить! Так ніби од віри саме того, хто вірить, навдивовижу багато залежить, так ніби в цій вірі і полягає все значення, і саме світло, і навіть сам Бог. Якщо я, задля прикладу, зламав собі ногу, то чи допоможе мені та людина, яка запевняла, що в мене вірить? Шкода й мови. Вона нічого про це і не знатиме, а про мій стан — і поготів. Про небеса і про віру в них я тут нічого не кажу. На теологічні висловлювання я права не маю. Хоча право я, може, і маю, та не маю причин. Релігія не потрапляє до кола моїх інтересів. Я веду мову про такий собі вислів, що має салонний відтінок. «Я в тебе вірю». Певна річ, будь-хто може вірити в будь-кого скільки душі заманеться, але це — не велика заслуга, і до цього додуматись — також не аж-аж яка мудрість. Припустімо, чоловік у дружини — п'яниця чи, може, щось іще гірше, а вона все одно йому каже: «Я в тебе вірю» — і не кривить душею. То я з жінки такої, либонь, посміюся, хоч водночас і побачу в ній щось дуже чудове, зворушливе. Якщо задля віри мені не доводиться зазнавати страждань, то ця віра — зовсім не те, за що видає себе. Тоді вона — просто поблажливий жест, а не те, що ми в це слово вкладаємо. Хто вірить насправді, вірить так, що мусить із собою боротись, той про це уже не розводиться, не прохопиться й словом, а лише вірить, страждає і вірить. Але це, очевидно, — така рідкісна штука, що вона аж ніяк неможлива без шляхетности в серці й не має анічогісінько спільного із собачою відданістю, бо ця — властивість природна й не потребує залучення думки. По-справжньому вірує той — я в цьому цілком переконаний, — хто тільки мовчить. Говорити про віру — це вбивати її. Але віра й тоді залишається дуже простим, дешевеньким налаштуванням душі, з яким навіть можна повернутися з вулиці. Так не досягнеш нічого, геть нічого, анічогісінько. Мовчати і вірити. Це майже те саме, що машинально виплітати шкарпетку. У цьому щось є від мрійливости, щось є від безпечности. Просто віриш, і все, зручненько вмостившись у якомусь переконаннячку, мов пташка в гніздечку, чи як ото хтось уляжеться у гамачку і гойдається, п'яніючи від солодких думок, немов від духмянощів саду. А спробуй зважитись і проти когось повстати, взяти його за барки, струсонати й сказати: «Ти ступиш на шлях саме цей і вже не звертатимеш з нього, бо цього хочу я, так, саме я, і це, авжеж, саме це — найважливіше». Можливо, із

цього що-небудь і вийде, а просто у когось вірити — у цьому немає заслуги, ані найменшої, бо тому, у кого я просто вірю, не допоможе ніхто, крім нього самого, і через це я для нього — лише порожнє місце і більш нічого, а якщо й ні, то принаймні не маю великого значення. Душі моїй стократ миліше, коли в мене не вірять, коли мене зовсім не люблять, бо це мене тільки обтяжує. Виникає таке відчуття, мовби мушиш на собі щось нести. Багатьом уже людям доводилось нести на собі тяготу кохання до себе. У них вірили, перед ними схилялися, та коли наставала година випробування віри, їх усе ж спокійненько-любенько, без жодного сумніву лишали напризволяще та ще й дивувалися дивом, що той, чиїм боргом було недоторканно і свято поклонятися цінностям, виявлявся до цього нездатним. І вона в мене вірила, а десь у той самий час чи незадовго до того інша жінка у нападі поганого настрою в'їдливо кинула: «Авжеж, ви, як на мене, чоловік хоч куди. Могли б навіть тішитись, якби справді були саме тим, ким так хочете бути». Коли не звертаєш на них уваги, вони в тебе вірять. Отож якщо хочеш, щоб вони в тебе вірили, — а це може бути таки вельми приємно, — ти повинен про них забути. Отоді вони враз і згадають про тебе. Коли їхня віра тобі так потрібна, саме тоді її в них і нема, бо вона їм тоді вже незручна, вже не те, чим кортить її мати й чим вона завжди і є за своєю природою: радістю. Серед всевладних, цебто в салонах, віра — це просто нагода, щоб згаяти час в інтелектуальних розвагах. У простолюду віра може бути пов'язана з нуждою й нестатками, але й тут вона не багато вартує й рясних плодів не приносить. Розбійник не вірив в Едіт ані на крихту, але кохав її. Кохання — це світ у собі, який просто межує із царствами віри й надії. Якби це було те саме, то й назва для всього була б лиш одна. Кохання — це щось цілком самостійне і незалежне. Віра — це щось таке, що потребує підтримки. Надія — жебрачка. Розбійникові не потрібна була ні надія, ні віра. Потрібна була йому власність, і він її мав.

Міркувати про власні страждання так нецікаво, так нудно, зате про чужі, навпаки, — так захопливо. Узяти, скажімо, оцих двох завсідниць у ресторані, котрі помалу вже починали здаватись розбійнику просто нещасними. Вони ж бо завжди метушилились у пошуках хоч крапельки щастя. Атож, саме такий вони мали вигляд. «Не можна ніколи дозволяти собі мати вигляд, немовби ти сповнений туги, чекання і

життям загалом невдоволений, — думав розбійник. — Це справляє погане враження, а потрібно по змозі завжди мати вигляд такий, щоб тебе цінували й любили. У кого на лобі написано, що він шукає кохання, той не знаходить ні ласки, ані кохання, з того просто глузують. А хто живе в супокі, з собою у злагоді, хто змиривсь і з собою, і з власною долею, у кого стриманий, урівноважений вигляд, той викликає до себе любов. А ось тому, кому, як видно по ньому, чогось бракує, не лише не додають у житті трохи радощів, а ще й мимоволі їх відбирають, бо такий уже світ, і він іншим ніколи не буде. Хто видається вдоволеним тим, хто він є і чим володіє, той має всі шанси на додачу одержати ще щось, бо люди до нього виявляють прихильність, адже вони бачать, що він тямить давати лад власності, а для цього потрібно якраз мати тям. Ох, йому було шкода обох отих дамочок, які справжніми дамами і не були, бо, щоб бути дамою, потрібно хоч і не дуже багато, але водночас і дуже багато. Жінка, котра бажає бути справжньою дамою, повинна, насамперед, досить рідко з'являтися у товаристві, бувати на людях не часто, щоб у людей склалося вигідне враження чи навіть упевненість, нібито в неї бракує часу, вона нібито десь заклопотана, звісно ж, дуже приємними й дуже важливими справами, десь розважається у товаристві веселому, товаристві дотепному, чи, скажімо, десь подорожує, чи, може, десь на сонячній корті грає у теніс, чи сидить десь у кріслі, поклавши свої ноженята на низенький ослінчик, і картину цю можна дуже легко в думках собі намалювати. Справжню даму люблять собі уявляти і за шитвом чи плетінням або з яким-небудь розгорненим ученим чи навіть невченим часописом, одне слово, такий жінці треба бути такою, про яку пересічна людина може лиш скромно помріяти. А коли звичайнісінький парубок або й чоловік у літах зустрічає якусь певну особу на кожному кроці, то про неї він уже навіть не думає, а якщо все ж таки й думає, то як про особу звичайну, й мимоволі починає її критикувати, розриває її, розкладає на складові й цим розкладанням, розгляданням і вивченням завдає їй такого приниження, що вона викликає вже в нього глибоку зневагу, і стається так лишень через те, що вона надто часто потрапляла йому на очі. Таке пильне й доскіпливе розглядання жінок чоловіками — річ узагалі і нікчемна, й огидна. Погляд безцеремонно і непоштиво мандрує лише уздовж ліній жіночої постаті й нічого не робить цим ані розумного, ані доброго, а тільки

руйнує, бо чинить це без тепла і любови, і позаяк багато хто поводить ся так і на вулиці чи десь у залі, то жінка, що хоче зберегти і красу, і привабливість, повинна неодмінно про це пам'ятати і, пам'ятаючи, не прагнути часто бувати у випадкових товариствах, де ще від часів Греції й Риму тон задають байдужість і безвідповідальність. Пристойність була і лишається надзвичайно важливою, а безтурботні прогулянки-гулянки, якщо говорити про тактовність і ніжність, — вони якраз і непристойні, бо неперемінливість і нерозважливість призводять до грубости, а одноманітність, сіра буденність — усе це, повірте, спричиняється до отупіння, одразу відбивається на рисах обличчя, на рухах, манері провадити бесіду і взагалі на всій вашій подобі. А в жінки, що прагне стати справжньою дамою, завжди має бути щось незвичайне, в ній має дихати, я б навіть сказав, прозирати або, ще краще сказати, світити й звучати щось таке особливе, що віддає новизною, невинністю, щирим уболіванням і широтою мислення — тут на увазі я маю щось не в сенсі освічености, а в зовсім природному, світському сенсі. Вона має здаватися майстерним малюнком, має плинути, мов та поема, мов притча, яку ще ніхто не читав і про яку, попри всю її цінність, не всі навіть чули. У такій дамі є щось неторкане, хоч вона аж ніяк не повинна, до речі, бути втіленням бездоганности, їй просто достатньо вирізнитися з-поміж решти жінок таким собі досить шляхетним блиском, а ще більшу шляхетність вона показала б, якби з нею було і цікаво, і весело, і щоб жити собі потихеньку, і дозрівати поволеньки, мов на дереві плід, що сховався під листячком, і щоб люди, таку жінку забачивши, мимоволі й собі набиралися трохи від неї шляхетности, щоб мимоволі чогось навчалися, її споглядаючи, навчалися в разі потреби і міною, й поглядом виражати повагу, адже повага — це та основа й опора, це, можна сказати, той підмурівок, на якому стоїть усе наше суспільство. Ох, щось дуже банально і надто розумно та правильно я тут розмірковую. А шкода, дуже шкода. Я мушу тепер неодмінно повернутись до Сельми, є в ній ота вмисно підкреслена дамська струнка. О, як відгукнулася в ній справжня дама, коли вона мовила до розбійника: «Не смійте зробити так ще раз!» Диво з див: самим лише поглядом вона вмiла його просто знищити. Тієї хвилини вона витирала пил з його письмового столу. Він сидів просто в неї за спиною і не придумав нічого кращого, як обійняти її за талію. Сельма

вжахнулась і, обернувшись, цілісінькі дві хвилини мовчки дивилась на нього. Скільки усього промайнуло за ті дві страшні, такі довгі й усе ж такі короткі хвилини! Цілий світ роздумів. Нарешті вона здогадалася, так, вона здогадалася, як себе опанувати, й кинула оту вже наведену фразу, до краю його принизивши. Ще й додала:

— Людина, як ви, на світські манери не має ніякого права.

Розбійник не дав Сельмі приводу повторити слова ці іще раз, йому стачило й цього одного разу, тож він, повен збентеження, але водночас і твердої рішучості, просто сказав:

— У вас такий легкий стан.

Тоді вона скрикнула:

— Що-що в мене легке? — І знову дві повні хвилини осявала його голубим диво-блиском своїх оченят із прекрасного роду, а він преспокійно сидів у тім сяєві й дивився на неї цілком доброзичливо, поки із вуст її раптом спурхнуло: — І все ж таки ви, попри все, дуже мила людина. Я мушу про це вам сказати. Тож коли-небудь, як трапиться слушна нагода, ви дістанете право, можливо, зробити іще раз те саме, що зробили сьогодні.

— Тепер, коли ви дали дозвіл, я цього не зроблю вже ніколи.

У відповідь Сельма знов зайшлася пронизливим сміхом, а до нього тим часом із коридору долинула легка ступа студентки. Його надзвичайно вражало, що студентка, яку він лиш чув, самої її, по суті, не бачачи, завдяки своїй легкій ступі обернулася для нього на даму. За всі ці чверть року він бачив її разів зо три.

— У неї суцільний безлад. Гадаєте, вона б спромоглася бодай застелити вам ліжко? — Це сказала розбійнику Сельма, помітивши, як він шанує студентку, що господині не дуже подобалось.

— А чому це в кімнаті у дами має бути доконче лад? — відказав він.

— У дами? За це зауваження, яке викликає у мене щонайглибшу зневагу, ви заслуговуєте, щоб я вам показала на двері. Як же ви смієте до мене так ставитись? У цьому помешканні, що належить мені, є лиш одна, одна-однісінька особа жіночої статі, яка має право носити непосильне звання справжньої дами, і особа ця — я. Ви зрозуміли? А ви ж бо живете у мене, як у Бога за пазухою! — По цих словах риси її обличчя, походженням із найдостойніших кіл, осяяло невимовне самовдоволення, і вона, відчувши приплив свіжих сил, перейшла в

наступ: — Дірку, яку ви пропалили мені сигаретами у покривалі, що на моїй канапі, я впишу, щоб ви знали, у ваш рахунок. А щоб вас трохи утішити, я зараз хутенько принесу той роман і попрошу вас у нього уважно вчитатись.

Вона вийшла й повернулася з книжкою, яку наш розбійник того самого дня слухняно почав читати, але її зміст навів на нього втому, і ми тут відразу скажемо чому. У тому романі мова йшла про жінок, що, як судити з усього, мали б скромно поводитись, бо тільки й уміли награвати по нотах сонати і т. ін. та ще, може, базарувати, а їх там підносили до бозна-яких справжніх дам, і від цього відгонило фальшу. «Як на мене, то з цими міщанами надто вже носяться. Стільки апломбу...» — позіхнувши, зухвало подумав розбійник. У романі набухало й здувалося щось недостатньо в собі обґрунтоване. Господи, як копили губки, як гнули кирпичу оті фігурки, підбадьорені автором! Якби панна Сельма почула, що він про все це сказав сам до себе, їй би знов довелося стати перед ним на повен зріст. Та свої враження він лишив при собі. А згодом сказав:

— Цю книжку написано для тієї численної публіки, яка зовсім не знає життя. На жаль, це — одна з тих багатьох книжечок, які у мізерні душі висівають пихатість.

Офіцерів, які у публічних місцях поводяться неблагородно, зарозуміло, негідно, потрібно негайно позбавляти звання. Грандіозна ремарка у цей повоєнний час, просяклий вульгарним мисленням і сподіваннями своєю зухвалістю відвоювати все те, що було втрачено через упертість. Офіцерам, котрі вважають, що вміти поводитись — це для них зайве, місце в хліву, і край. Досить сміливу я висловив думку, еге ж? Папір стерпить усе, та чи стерпить, скажімо, майбутній читач або, зокрема, читач пересічний — це зовсім інше питання. Панна Сельма частенько набридала йому якимсь офіцером. Річ у тім, що ця панна була безнадійно закохана якраз в офіцера.

— То чом же він, власне, не кличе вас заміж, коли ви давно уже ходите парою і так добре ладнаєте?

Наївне запитання! Панна Сельма від жаху аж сплеснула своїми долонями, що походили із шляхетного дому.

— Він-бо не може взяти заміж мене, адже він — офіцер і стоїть куди вище від мене. І збрече ж вам у голову...

— То вам здається, що ви — гатунку якогось нижчого, аніж офіцери?

— Щодо мене і офіцерів, — відповіла панна Сельма, — то діло таке: я вся аж тремчу, щойно подумаю про офіцерський мундир. У майбутньому нам можна чекати добра лише від офіцерів чи, в крайньому разі, від простих вояків, які ладні за своїх офіцерів з тріумфом піти у вогонь і воду. Вам здається, що я трохи з'їхала з глузду, і так воно, мабуть, і є. Та чи маєте ви хоч яке-небудь право зазирати мені у душу? Ні, ви на це ані найменшого права не маєте. Кожен, хто мислить тверезо й, насамперед, сповнений щирих людських почуттів, усвідомлює: відновлення нашої цивілізації залежить цілком від піднесення офіцерського чину до рангу святині. Невже ви забули, що у війну офіцери чинили не тільки можливе, а й неможливе? Роблячи все можливе, робили вони, як на людські мірки, і неможливе, а саме: не лише поїдали той хліб, що був призначений для їхніх підлеглих, а й продавали його спекулянтам, аби на вторговані гроші купувати шампанське, бо щоб захищати вітчизну, вважали вони, потрібно смакувати шампанським. Ой, та що я плету, я ж бо геть розгубила думки. Забудьте усе, що я сказала. Адже серце у вас, мабуть, щире, еге ж? Отож ви зі своїм щирим серцем, яке таки маєте чи нібито маєте, неодмінно повинні самовіддано присвятити себе пошануванню усіх офіцерів, бо ніколи ще це не було таким доконечним, як саме нині, обов'язком кожного, хто здатний тверезо мислити. Жодні часи не обходяться без свого марнотратства, без якогось свого безглуздя, а наші часи просто захрясли в офіцерським безглузді, і ви, чоловік христолюбний, яким, сподіваюсь, і прагнете бути, мусите, звісно, усе це відчайдушно терпіти, навіть якщо це вам коштує здорового глузду. Ми, жінки, що zostалися у старих паннах, покликані й власних зусиль докладати, щоб цей світ ставав догори дригом, щоб розквітала дурість і щоб здоровому глузду не бачити волі. Для вас це, гадаю, цілком очевидно.

— Люба моя панно Сельмо, ваш розум і те, як він тлумачить наш час, мене просто засліплює, і тепер я, нещасний і грішний, щоразу, як стріну на вулиці такого шанованого офіцера, негайно ставатиму перед ним на коліна.

— З вашого боку це дуже розумно. Нині повсюдно набуває поширення якийсь різновид католицизму. Хрест піднесено. І кожне з

готовністю має взяти його на себе.

— Ви міркуєте навдивовижу глибоко, — щиро зізнався розбійник.

Він весь обернувся на слух для розмірковувань Сельми. А втім, згадав мимохідь і про забуту вигнанку, що вже не траплялась на очі. Та поки розбійник і Сельма вели поміж себе такі дивні розмови, безталанна маленька Вандочка жила собі геть усамітнено й замкнено. Тепер вона стала предметом міських пересудів і боялася вийти на люди. Батько й мати держали її під замком, бо трималися поглядів консервативних і вбачали неабиякий прогріх у тому, що їхня доця на вулиці зупинилась і слухала якогось розбійника. Ох уже ця делікатність! А той нечема категорично відмовився співати серенад під її вікнами, бо вона йому якось гукнула з балкона: «Скажи, що тобі тут потрібно?» Тож тепер їй один раз на тиждень для науки всипали різок. Адже після такого глибокого духовного краху, яким для багато кого обернулася всесвітня війна, в численних родинях знов почали вдаватись до різки як до застережного засобу. Сотні років різка дрімала у забутті. Ванду карали за те, що вона привернула до себе увагу вже цілого міста, а в розбійника відпало бажання складати вірші на честь її вроди. Частенько її заганяли під крижаний душ, а коли не помагало і це, то заганяли у скляний ящик і в ньому виставляли на дах під найпекучіше сонце. І все лише через розбійника, цього клятого ловця за дівчатами, що тепер перед Сельмою спокійнісінько, без найменших докорів сумління розігрував такого собі дивака, і ця роль була йому вочевидь до вподоби. А Сельма читала йому кілометрові проповіді, раз у раз затинаючись, коли її глузд, уже трохи завернувши за розум, лишав її напризволяще. Промовляючи, вона теребила безперестанку гудзики на своїй мантильї. А якось сказала:

— Я б вам дозволила взяти заміж мою Марію, бо на мені ви одружитись не можете, адже у голові в мене самі офіцери, більш нічого, а ви не досягли ще такої високої чести і здатности доводити свої ділові якості. А якщо я зведу вас зі своєю Марією, яка сліпо вірує у мою вроду — щоправда, з роками ця врода вже стала не тою, та про це ви не повинні казати уголос, а то я розгніваюсь, — то Марія однаково вашою не стане ніколи, вона буде й далі лише і тільки моєю, а я не перестану і далі вважати її цілковито і неподільно своєю. Сходитись близько, доторкатися одне до одного я вам не дозволю ніколи і заявляю про це відразу.

— Те, що називають людською повагою, я уже втратив такою мірою, що охоче пристану на ваші, звичайно, не дуже й суворі умови. Адже Марія не молоденька вже і не велика красуня, і якщо я буду позбавлений права торкатись її чи гладити, ба навіть дихнути на неї, то для моєї душі це навіть стане полегкістю. Конституція в неї міцна і груба, а манера торкатись речей — як у вантажника, і якщо ви забороните їй у майбутньому шлюбі торкатись мене, то кому вигідніше це буде, аніж оцьому покірному вашому слугі?

— Про цілунки, про ласки забудьте і думати.

— У цьому й не буде потреби. У Марії занадто вугласте обличчя, і якщо я пригорну її голову, як це зазвичай роблять, коли обіймаються, то вона стане враз голомозою, адже Марія — геть лиса, просто вона носить досить пристойну перуку.

— Оці ваші випадки, досить зухвалі, проти Марії мені чути приємно, бо я вже боялася, що вона вам подобається.

— О, у певному сенсі і певною мірою я ціную її досить високо, хоч про неї й висловлююсь тут необачно.

Очі у Сельми зненацька убивчо зблиснули, і вона розлютовано скрикнула:

— Тоді вам Марія не дістанеться ні за яких умов! Я віддала б її вам, а вас — їй, лишень якби ви не могли одне одного й духу терпіти. Я вас провчу за цю вашу взаємну симпатію.

Щасливого шлюбу панна Сельма й уявити собі не могла без того, щоб одразу не впасти в озлоблений настрій, зате про ті шлюби, котрі були мов руїни і розпадалася, не встоявши перед вітрами непорозумінь і незгод, вона міркувала часто, подовгу і з задоволенням, яке нам не варто недооцінювати. Коли Сельма казала: «Ніякого щастя нема, є виконання обов'язку», — то нишком думала: «Щастя я не знайшла, то нехай не знаходить його ніхто». Можна сказати, що розбійника Сельма причарувала. До яких засобів вона задля цього вдалася? О, як же ми тягнемо час, оце дряпаючи щось на папері. Так ніби й нас вона полонила своїми чарами. Але ми себе опануємо. У розбійника мовби переселилася покірна натура Едіт, розмовляв він поштиво і стримано, як і вона, так, як навчився у неї. Він з насолодою копіював її рухи, і Сельма про це здогадалася, отож якось наважилась заявити йому: «Відтепер я до вас у кімнату ступатиму так, немовби вона — моя, і попередньо у двері не стукатиму. Сподіваюся, ви з цим погодитесь». І

ось одного разу це призвело до непередбачених наслідків. Розбійник лежав на канапі роздягнений, бо сонечко тепло й приємно світило в його дивовижний світ, і коли до кімнати ступила Сельма, маючи намір сказати, що забула тут щітку для одягу й хоче її забрати, то вздріла те, що мало не коштувало їй життя; вона враз скам'яніла, мов горгона Медуза, коли перед тою розверзлась безодня. Панна Сельма також заніміла. Вона була схожа на нещасну дитину, що заблукала у лісі, й, звикла лише до надзвичайно галантних офіцерських манер, заперечливо хитнула голівкою, прошепотіла: «І як же так можна...» — й тихесенько вийшла. Відтоді вона перед тим, як увійти до кімнати розбійника, спершу завбачливо стукала в двері. В її поведінці з'явилась якась нерішучість, що згодом, щоправда, зникла. Смішно було б намагатися покласти провину за той епізод на розбійника. Сказати відверто, із цього нічого не вийшло б. А іншого разу у нього за спиною наробив тарараму якийсь офіцер — зумисне, щоб роздратувати розбійника і вивести його з рівноваги. Наш розбійник сидів, як слухняний хлопчик. Едіт налила йому в келих вина. Невшательського. А в пляшку потрапила крихта від корка. Едіт взяла пляшку і вийшла, щоб дістати ту крихту. Ні, так не можна, краще подати на стіл нову пляшку. А тим часом у нього за спиною кілька зухвалих добродіїв — серед них і один офіцер — зчинили гармидер. Розбійнику зрештою набридло сидіти тихенько, мов дурненькому хлопчику, у товаристві, поведінку якого назвати пристойною не можна було аж ніяк, тож він узяв і пожбурих Едіт чайові з таким гнівом і люттю, що вона від несподіванки аж скам'яніла. Та загалом він тримався природно, цілком. Гнів його був справедливий, бо пробудили цей гнів зумисне. Розбійник не має вибачатися перед якимсь офіцером, хай він навіть буде найвищого рангу у світі. Радше розбійник кине́ться в бійку. І якщо він так і зробить, то я, щоб ви знали, засміюся і, певно, йому допоможу. А той офіцерик — просто ганьба для його полку. Одначе коли, іншим разом, він щось нашкрябав простим олівцем і кинув писульку Едіт, то було вже скоріше зухвальство. Та що тут казати? Він був трохи заведений. А з другого боку, чом би йому і не бути заведеним? З військами й військовими наша історія взагалі не має нічого спільного, вона розгортається цілком і повністю в рамках суспільства цивілізованого. А щодо різки, якою немовбито періщили Ванду, то це — просто жарт, хоч декотрій дівці якраз у наш час різка,

либонь, і не завадила б. Та щоб самому мені закортіло усипати Ванді різок, то ні, не такий я. Якось розбійник купив собі дуже смачну, соковиту грушу. З нею він підійшов дуже близьенько до Ванди, ніби щоб похвалитися: мовляв бач, лагоминка. А Ванда взяла й посварилася на нього пальчиком. Тим своїм пальчиком вона, либонь, пожартувала, як і ми отією різкою. «Як тобі спало на думку украсти його у мене?» — потім звернулася вона до Едіт у дзеркальній залі. Нам часто здається, що над нами вчинили розбій і нас обікрали. Які ж дріб'язкові ми душі!

У посередності коріння, либонь, врешті-решт італійське. Невдовзі до цього я ще повернусь. Декому слово це видасться, мабуть, незвичним. А поки що я прошу вас гарненько над цим поміркувати. Минулої ночі моя поведінка була бездоганна. Я довго не міг заснути, тобто повіки у мене раз у раз немовби й змикалися, але сон все не йшов і не йшов. Я нишком лежав собі, мовби принц із кіно і мовби довкола стояла особиста моя охорона, яка, звісно, тільки за тим і пильнує, щоб усе було чинно та мирно. Й аби врешті заснути, я весь час намагався як можна ширше розплющити очі. І раптом таки міцно заснув. Виходить, щоб швидше заснути, потрібно щосили вператися сну. Намагатись заснути не треба. Щоб кохати, слід упиратись коханню. І тоді враз покохаєш. Щоб домогтись поваги, спершу потрібно побути у неповазі, і тоді по якимсь часі відчуєш потребу в повазі. Ці чудові поради я даю вам безплатно. Спробуйте їх дослухатись — не задля послуху, а задля власної втіхи і вигоди, адже поради дають задля того, щоб людей ошчасливити, а не задля того, щоб вони ці поради приймали, але той, хто приймає пораду, починає і діяти, а діяльність уже сама собою підносить настрій. І ось навколо мене замерехтіло і заяскріло. Ціле море думок. Про те, що вночі мені думалось, уранці я зазвичай уже не пам'ятаю. Вранці думки в мене нові. Ох, як я тепер усвідомлюю, що в усій цій історії винен не хтось і винне не щось, а винна посередність того дядька з Батавії. Як він посмів у здоровий такий і розважливий спосіб зійти з цього тлінного світу! Його смерть, поза будь-яким сумнівом, — це найочевидніша із посередностей, які лиш бувають. Він помер у страшенно належний момент, не надто рано й не надто пізно. Він був повсякчас чоловіком солідним, той дядько, а сума, яку він залишив розбійнику, — чи не була і вона, поза будь-яким сумнівом, також певним чином таки

посередня? А гроші розбійнику пришились надзвичайно до речі. Той капітал, хоч його було й дещиця, завдяки тому, що опинився в руках розбійника, у певному сенсі потрапив якраз у десятку. До речі, восени наш герой має намір поїхати до самого Парижа, днів на десять-п'ятнадцять. Він хоче скласти такий собі кавалерський супровід одній своїй родичці, що про нього постійно турбується, і в такий спосіб зробити тій жінці з народу приємну послугу. Річ у тім, що Парижем вона просто снить, а розбійник, як, врешті-решт, і кожна розумна, тямуща людина, певна річ, також снить тим великим містом, де вже відбулося так багато значущих подій. Хтозна, може, розбійнику було б навіть краще, якби той солідний і клятий дядько з Батавії поки що спокійнісінько жив собі далі. Та що сталось, те сталось, чоловік перебрався до іншого світу, а розбійнику дісталися гроші, і тепер він, підтриманий ними, мав змогу виставляти себе кавалером, — він, про кого як про світську людину не могло бути й мови, він, хто, як для такої людини, був чимось куди, куди більшим, але водночас і чимось куди, куди меншим. Але так уже склалося, і тепер, повертаючись до того італіанізму, лишень зауважимо, що він ґрунтується просто на жестах та міміці, і міркування про нього на цьому, гадаємо, найкраще завершити. Якось на днях я пізнього вечора йшов додому й почув, як одна жінка казала сусідкам, що з ними сиділа на лавці: «До молока мені байдуже. Молоко не потрібне мені й задурно. Балачки про молоко мене просто дратують. Дайте мені з ними спокій. У молоці я не тямлю анічогісінько. Як хочеш мені сподобатись, то напій мене кавою. Кава незмінно викликає у мене не тільки повагу, а й захват, і про це я заявляю сміливо, на повен голос! Мені не до шмиги, коли ходять за мною назирці. Та коли хтось назирає і підглядає за мною із дружнім і благородним наміром запросити мене на каву, то нехай не спускає із мене очей хоч і цілісінький рік. А коли при мені хтось огуджує каву, зате молоко, навпаки, нахваляє, то з такою людиною я рішуче незгодна і навіть на неї злюся. Молоко, як на мене, — річ непотрібна не меншою мірою, ніж кава — потрібна. Геть молоко, бо воно не смакує мені, і квіт, і, навпаки, слава каві, бо вона мені дуже смакує!» Як ці слова розтинали п'тьму, слова, повні зневаги до молока й похвали на адресу кави! Люди, котрі цілісінький рік сидять сидьма у місті, люблять співати хвалу сільському повітрю й отак, його прославляючи, немов з насолодою впиваються ним. Хто в мене стає на

шляху, той і собі заважає рухатись далі. Не важко збагнути цю істину, але багатьом вона все ж не спадає на думку. У математиці все, що просте, — звісно, дуже просте, та в суспільнім житті — аж ніяк. Люди схильні недобачати в житті найпростіших речей. Це дивно і смішно. На людській сліпоті наживаються всі адвокати. Вони теж хочуть мати свій кусень хліба. Тямущість — це щось посереднє. Посередности всім нам занадто бракує. Багато людей, а жінки особливо, посередности не годні терпіти і то через те, що вона — не фальшива або через те, що до посередности в них прокидаються ревності. Жінки посередніші, а отже, розумніші, аніж чоловіки, і тому воліють мати до діла з ким-небудь таким, хто не схожий на решту, цебто з не дуже розумним, таким, який би їх розвеселяв, з якого б вони сміялися, адже сміх їх робить щасливими. Такій незвичайній людині, певна річ, не позаздриш, вона ж бо далеко не піде, це в неї на лобі написано, й позаяк прочитати це можуть усі, то всім її вигляд — бальзам для душі. Звичайно, незвичайній людині про це знати не треба, але часом вона здогадається і стає тоді вже звичайною, тобто рівнею всім. Адже незвичайність людини полягає у тому, що вона бачить щось хибно, а кожен, хто бачить нехибно, хоче мати до діла із тим, хто бачити так не вміє, — просто задля розваги, адже це, очевидно, нестерпно — весь час бачити речі й людей достеменно такими, які вони є насправді, а іноді ж хочеться, щоб тебе бачили не достоту таким, яким ти виглядаєш. Тож люблять і домагаються того, хто має цілком своєрідну і неповторну, себто трішечки хибну манеру дивитись у світ — сказати б, ще немовби очима дитини. А оскільки жінкам притаманне чудове вміння давати правдиву оцінку, то в них прокидаються ревності до кожного чоловіка, котрий також вміє давати правдиву оцінку, і вони відчувають цілком природну потребу позбутися своєї здорової здатності давати оцінку, тобто потребу, сказати б, у чомусь іншому, позаяк це їхнє вміння їм набридає, адже вони хоч-не-хоч розуміють, що їм так рідко трапляється привід посміятися з себе чи, коли хочете, себе навіть висміяти. Жінки одна одній надто мало цікаві, бо всі вони дуже розумні і в цьому так жахливо одна на одну схожі, що жодній уже не вдається пошити решту посестер у дурні, наплести їм сім мішків вовни, чого іноді аж-аж-аж як кортить, адже для людини нема більшої втіхи, аніж відчувати свою вищість над рештою. З цієї причини нам видаються такими смішними собаки, коти і мавпи, та найдужче

людську посередність потішає який-небудь недоумок у людській подобі, дитинність його й легковірність. Одначе коли такий легковірний і простодушний це помічає, він починає вдавати із себе велике цабе і навіть, буває, залюбки відповідно й поводитьсь. Та усвідомлення свого становища може й завдати йому болю. А що, коли біль цей дасть йому втіху? Що, коли ця своєрідна втіха викличе в нього сміх і коли в цьому своєрідному сміху він знайде лише утіху? І позаяк така посередність — я хочу сказати, ця прекрасна властивість — набула, нам здається, такого поширення, то, можливо, всі ці посередності — насправді зовсім не посередності, а ми тільки гадаємо, що вони — посередності? І коли в тій дзеркальній залі Ванда дорікнула Едіт, що та, як розбійниця, відібрала у неї розбійника, Едіт відказала:

— Я ж бо дівка проста і його зовсім не розумію. Хіба я його домагалася? Аж ніяк. Одного чудового дня він побачив мене і був, як про це часом кажуть, приголомшений. Він шукав дівчину, на яку міг би спертися, щоб із нею приспати думки, які ти у ньому розбурхала, приспати, як маленьких дітей, що стомилися пустувати й вибрикувати. Ти дуже його замордувала. Це банально звучить, але, мабуть, схоже на правду. Ти завше його цуралася, й тому він почав придивлятись до інших, став шукати таку, яка б тихо-мирно лишалася з ним. Ти раз у раз утікала від нього і цим, очевидячки, грала йому на нервах. Гадаю, ти й сама розумієш. Перед тобою стоїть оце дівчина, що вважає себе порядною. Щодо цього я могла б тобі ще багато чого розповісти. Від розбійника ти вимагала лише геніальних учинків, та щойно він якось легенько тобі натякнув, що ладен утнути, якщо можна так висловитись, щось геніальне, ти відразу заволала на гвалт. До того ж насправді ніхто з ним серйозних стосунків не мав. Він зв'язався зі мною, тому що хотів, щоб я мала з ним справжні стосунки. Але справжніх стосунків я з ним не мала і навіть сама до пуття не знаю, чому я на них не зважилась. Він був, як здавалось мені, такий мовчазний і це навіть трохи підкреслював. Він був зачарований мною. З одного боку, це мені лестило, а з другого, в отому своєму зачаруванні він здавався мені вже надто нудним. Ні, я не хотіла позбавляти розбійника того його зачарування, тож і подумала: хай уже буде таким, який є, хоч таким мені він і не дуже подобався. Він здавався мені водночас і зворушливим, і жалюгідним, але я все одно неабияк його

поважала. Як на мене, він був незвичайний, та, може, я відкрила б у ньому й що-небудь звичайне, якби придивилась до нього пильніше. Перед ним я вдавала, ніби дуже бентежуся, бо гадала, що поводитись так мені буде зручно, та так воно, врешті, й було. Ми з тобою взагалі любляємо зручність. Адже з ним тобі, Вандо, було теж дуже зручно, та якби й сам він, зі свого боку, був трохи зручніший, то хіба б ми на нього так дуже тепер нарікали? Не думаю, що ми на це мали б яке-небудь право. Тобі, звісно, зручно закидати мені, нібито я відбила його у тебе. Ми обидві поводитися щодо нього, по суті, однаково. Я теж утікала від нього, а коли він мене віднаходив, я вдавала, що цим невдоволена, а він від мого невдоволення — як на нього, неповторно-прекрасного — був, звісно, у захваті. Певна річ, я була змушена замикатись від нього в собі і казала йому: «Покинь мене». Точнісінько, як оце ти. До речі, мені дуже приємно, що ти намагаєшся поговорити зі мною, що ти намагаєшся щось почути від мене, але в тебе нічого не вийде. Я просто не можу сказати тобі усю правду про те, як воно вийшло, бо правди всієї не знаю й сама, та й не дізнаюсь ніколи. Річ у тому, що я, власне, не знаю ані саму себе, ані його, ані тебе, й не можу сказати всю правду тому, що вона схована за мільйонами гір у долині, й він здебільша буває тепер саме там, а тут його бачать нечасто. Дехто стверджує, нібито десь у гайочку він влаштував собі дуже розкішне ложе й на ньому годинами спокійнісінько обміркує, що в нього сталося з нами двома, і про мене йому міркувати любіше, аніж про тебе, я йому нібито ближча, бо і йому, і самій мені пояснити мене дуже важко, і тому я, мовляв, — найчарівніша, хоч насправді ти від мене й чарівніша, та про це він, одначе, забув. Лишень про одне я шкодую — і про це мені краще б не знати: що він задоволений. Та я переконую сама себе в тому, що хай уже так воно й буде.

Яка вона стала гарна, коли ці слова промовила! Насправді розбійник щодо Ванди почувався, мов батько, а щодо Едіт — мов хлопчик. Але дівчата про це не знали. Едіт подала руку Ванді, а та проказала:

— Вона мені не до вподоби.

Щоправда, проказала вона це анітрохи не різко, а лиш награно накопиливши губки. «Вони не лихі одна на одну», — подумав слухач. Ви ж бо уже здогадалися, хто був цей слухач, — той, що стояв за порт'єрою. Пригадую, я про це вже писав.

Щодня, ідучи до Едіт, він чув, як дорогою люди із вельми заклопотаним виглядом рішуче казали: «Він робить її нещасною». Либонь, оте шепотіння дійшло й до її вух. Вона зробилася дуже, дуже замислена. А якось застигла з обличчям, білим як сніг. Може, саме подумала, що має колись померти, хоч нині, така рожева й щаслива, ще ходить попідруки із ним, посередністю. Сьогодні в розбійника геть блідий вигляд — через цю писанину, ви ж бо собі уявляєте, скільки зусиль докладає він, добросовісно мені помагаючи в роботі над оцією книжкою. До кавалера Едіт, атож, до тієї ж таки посередности — загалом він, до речі, справляє враження чоловіка доволі кремезного, — розбійник звернувся одного дня зі словами, в яких повідомив, що допомагає одному автору писати роман; сам роман невеликий, мовляв, але змістом багатий і весь густо просяклий, просто буяє культурою, а присвячений він переважно Едіт, яка й виступає у ньому головною фігурою. Сказавши про це, розбійник всміхнувся, а приятель тої Едіт аж затремтів, тамуючи лють, і через силу промовив:

— Погань.

— Як казати по суті, — заперечив розбійник, — то всі ми, хто пише романи й новели, у певному сенсі — погань, бо, коли натискаємо на гачок нашої зброї, я хочу сказати, беремо на мушку свої вельми поважані прототипи, — усі ми вдаємося до шанобливої нешанобливости, до несміливої смілости, до безстрашного страху, до стражденних веселощів і веселих страждань. Такі уже звичаї в літературі. Ви, мій поштивий добродію, з поетичним мистецтвом, як здається мені, не дружите, а то добре подумали б, перше ніж кинути оте чудернацьке слівце. Але я, слово чести, за це на вас не ображаюся і шкодую, що вжив тут трохи сильні слівця «слово чести», які можуть видатись не зовсім доречними й вам, і самому мені. Я бачу, ви ось курите люльку.

— А чом би мені й не курити?!

— Про куріння й про люльку в романі також, певна річ, буде згадано.

— Я не знаходжу слова, щоб ним означити всю вашу жорстокість!

І вони розійшлися, й кожен вибрав свій шлях. Він, либонь, розповів — ну звичайно! — Едіт, що розбійник допомагає одному письменнику писати якусь історію, і Едіт, либонь, спробувала приховати свій переляк під личиною удаваної байдужости. Але приятель розгадав її

переляк. У своїй посередності він не знайшов і кількох путніх слів, щоб утішити дівчину. А вона була дуже стривожена й тихенько пробурмотіла собі під ніс:

— Хто б міг подумати, що воно так обернеться... — І в очах її зблиснула немовби солодка, гаряча сльозинка обурення. Дівчина думала: «Я прогнала його, й він пішов до якогось відомого автора, все йому розповів, і тепер вони вдвох, у спілці й супрязі, щось виплітають і пишуть про мене, а я захиститись не годна, й за мене ніхто не заступиться. Я мушу миритися з писаниною-вигадкою цього скупердяги, який жодного разу не розкрив гамана й не розщедрився навіть на сотню франків. А найжахливіше в усій цій історії — те, що він мене любить, а грабує, мов той розбійник, просто з прихильності й відданости, а цілий світ знає ж бо, що сама я такого повік не допустила б. Господи на небесах, дай мені сили помститися».

Вона згорнула на грудях руки, а тим часом будинки, що стояли у цьому гарненькому місті тісно один побіля одного, то темнішали під хмаровинням, то світлішали в сонячнім сьйві, а коні тягли екіпажі, а трамвай скреготав, тобто мчав, і гримів, і побрязкував, авта котилися, а хлоп'ята заводили гру, а матері тримали за руку маленьких дівчаток чи хлопчиків, а чоловіки гуртувались, щоб грати у карти, а подругисороки із нетерпінням ділилися своїми новинами, і все це жило і рухалось, люди одні відбували, другі зате прибували — пішки чи потягом, хтось ніс картину, дбайливо загорнену, хтось — драбину, а хтось — навіть канапу, і можна було спокійнісінько дати віднести додому й себе, а за містом ці люди гуляли в зелених лугах і лісах, а посеред міста над дахами будинків здіймалася церква, мов сторож, що закликає до любови і єдности, або мов струнка молодиця, що тягнеться до справжніх, серйозних сімейних стосунків, бо навік молодими лишаються миті, коли відчуваєш, що життя — річ серйозна, що воно зеленіє, кривавить, всміхається, воно — ніби віра, що становить початок і — після тривалих сумнівів, а може, й зневіри, — багато у чому або вже й у всьому помалу стає кінцем і нагадує прорість, а кінець і початок, відмирання й зародження нерозривно пов'язані. Горда вежа у своїй непохитності мовби похитувалась. Те, що не гнеться, нерідко згинається непомітно всередині, а те, що не рухається, прагне зрушити з місця, починає рухатись колами і наближається до тої вежі, щоб її роздивитися, та побачити вежу йому не щастить, хоч

воно й докладає зусиль. Хто йде, той переймає на свої плечі ношу того, хто ходити не годен; що кам'яне, те прагнуть розм'якшити, а що м'яке, те саме переводиться в камінь. Чом же людина для віри зводить таку мовчазну споруду, а потім співає, очі здійнявши до світла, й полишає ті високі склепіння, повна снаги і втіхи, уроча й окрилена? А якось один чоловік кинув розбійнику: «Ти зсунувся з глузду», бо той завів мову про відданість праці. Але ми й самі надто часто говоримо різко тому, що нам кажуть про те, що ми щойно сказали собі вже й самі і тепер змушені змиритися з тим, що почули. А приятель тої Едіт сказав їй: «Щоб ти мені більше про нього й не думала!» Але наш розбійник тинявся по вулицях, свято вірячи в те, що вона час від часу про нього думає. І ось якось пополудні дійшло до вже згаданої церковної катедри і до отої проповіді.

У призначений час у церкві сиділи майже самі дівчата, але з-поміж них і кілька жінок, кожна з яких становила, можна сказати, видатну особистість, як от, наприклад, пані фон Гохберг, відома усім добродійниця, що своїм розумом, а також люб'язністю засягнула блискучої слави. Кажали, що вона полюбляє обплітати себе своєрідним віночком із молоді, цебто віддає перевагу веселій компанії. Сфери фінансів і вчености відрядили до церкви по одній представниці. Панувало неймовірне пожвавлення. Не важко собі уявити, як нетерпляче присутні — серед них представники й чоловічої статі, хоч, певна річ, і трохи меншим числом, — чекали розбійника. Стрілки годинників дійшли вже до пів на четверту. Збігали хвилини, час, звісна річ, не стояв на місці. Те, що йому не спадає ніколи на думку зрештою взяти і зупинитись, декому з вельми тямущих людей видається чимсь дивовижним. А було б так цікаво, так по-новому, якби все, геть усе раптово немовби сумирно вляглося у ліжечко, і задрімало, і спочивало б собі й спочивало. Але такого, як видно, ніколи не станеться. І ось перед тими, хто зібрався у церкві, з'явився священник, статечний добродій, і відрекомендував розбійника — свого «любого друга і працюовитого ближнього», як він назвав його не без ноток веселого настрою в голосі, й розбійник піднявся на катедру — піднявся природно і звично, себто такими легенькими, можна навіть сказати, грайливими кроками, що це вже були і не кроки, а радше крочки. Усі дихали трішечки занепокоєно. Як поведеться він на такому почесному

місці? Це тривожне запитання мимоволі промайнуло у кожного в думці тієї хвилини, коли гість, тихесенько разів два кашлянувши — він зробив це, не в змозі побороти в собі відчуття, яке підказало йому, що на такому врочистому місці показати легеньке збентеження буде доречно, — промовив:

— Шановне моє товариство, з дозволу пана священика, який виявив ласку і особисто провів мене на це місце молитви й піднесення духу, я звертаюсь до вас зі словами любови, і та, що її я кохаю, либонь, також прийшла послухати, які помисли осявають мене і що я скажу. О, якою прекрасною має стати для мене ця мить!

Певна річ, убрався розбійник, як і годиться, у строгий, хоч, може, і трохи дешевий, костюм. Під секретом зізнаємось: костюм його коштував шістдесят франків, і розбійник прийшов сюди просто з крамниці готового одягу, де він після годинних чи й триваліших пошуків, удаючись до порад фахівців, знайшов-таки те, що хотів. Адже виступати він мав не як офіційна, а як приватна особа. Сорочка на ньому була без манжет. Але цього браку ніхто не помітив. Обличчя — трохи змарніле від життєвих незлагод, як у людини, що стужилася за душевним спокоєм, а його все нема і нема, і вона мовчки воює за нього удень і вночі. На слухачів його вираз обличчя справляв враження досить коректне. Звернувшись до них, він задер голову високо-високо, як співак, що співає до високості, а не в підлогу. Ванда сиділа в ряду аж тринадцятім, це достеменно з'ясовано. Сиділа вона поміж літнім добродієм і якимсь хлопцем. Завдання людей маленьких і полягало, і полягає в служінні людям великим. Дивно, що про це ми згадали саме тепер. Однак ми не маємо наміру через це зауваження порпатись у своїй пам'яті, навпаки, повідомимо, що Ванда виглядала чудово, вона була ніжна, немовби вишнева квіточка, й огорнена чорним серпанком, який не доконче мав означати жалобу. Чи, може, в неї помер наречений? Про це ми не знаємо, про це ми не маємо та й не бажаємо знати. Вандині очі дивилися владно. Люди маленькі нерідко поводяться владно — так ніби для того, щоб дати нам привід поусміхатися. В її вельми поважному вигляді було щось потішне. Як вона чарувалася своєю застиглою поставою! Чи вона не нагадувала одну із равеннських картин із часів раннього християнства, на якій вірні із подивом усвідомлюють свою досі незнану набожність, що закралася їм у душу, і через те в них так широко, так напрочуд

прекрасно і широко розплющені очі? А чи була в церкві й Едіт? Звичайно, була. Сиділа вона у переднім ряду, була вбрана в усе білосніжне, а її щоки... Щоками її донизу спадав рум'янець, неначе смертельно стомлений лицар летів зі стрімчастої скелі в безодню, щоб самопожертвою зняти закляття із рідного краю. Ах, як чарівно горіли у неї щічки! А її ніжки у вишуканих черевичках постукували одна об одну, немовби усе хвилювання було зосереджене саме у них і немовби вони туркотіли, сварилися поміж собою, як двійко розгніваних голубків. Едіт була наче втілена цнотливість. Так наче вона геть не хотіла сюди приходити, а щось притягло її на срібних мотузках. Її кавалер сидів поруч. Чи його втаємничили в суть того, що тут діялось, з'ясувати вже важко, а розбійник тим часом говорив далі, і сказав він таке:

— Величний цей храм, повен спраглих послухати...

Щойно слова ці злетіли із уст його, рядами відразу пройшовся тихесенький шепіт, і хихотіння, і легеньке кахикання, та скоро все змовкло. Усі вочевидь схаменулися хутко і знову уважно прислухались. Здавалося, всі на хвилинку забули, де вони, а тепер ніби знов повернулись до тями. «Він повинен за все відповісти!» — холодною хвилею вдарила думка в Едіт, і ество її враз оскляніло і забриніло від рішення, яке в ньому проклюнулось. Але жодного рішення Едіт іще не ухвалила. Рішучість пронизала її, як сонячний промінь пронизує прозору посудину.

— Коли я в новому костюмі простував щойно містом, — провадив розбійник своє «виправдання» далі, — то почув, як за спиною в мене хтось кинув: «А костюм йому личить». Ці короткі слова мене трохи окрилили. У житті я частенько впадав у потік ейфорії від якихось малозначущих обставин, і його хвилі несли мене так, ніби я був чимось плавким і легеньким. За цей гріх — певна річ, невеличкий, а з другого боку, можливо, і дуже великий, — у дорогих моїх ближніх я прошу прощення.

«Він і тут навіть не думає про свого Бога», — промайнуло як заклик до справедливості радше в душі, ніж у голові, Едіт. Так ніби вона хотіла собі сказати: «Він зізнався».

— Я не хотів би хизуватися тут своїми недоліками, хоч мені було б легко покаятись і в такий спосіб розважити серце. Я весь час тільки й думаю про всі ці дрібниці, скажімо, про те, як одного чудового дня, так

би мовити, низько вклонився коханій, а на мене вона ледве й глянула, чи про те, як серед білого дня перед тою книгарнею, що в середмісті, знепритомніла дівчина, так наче невидима сила украла у неї свідомість. Потім багато разів я збирався подарувати їй квіти, фіалки, але так цього і не зробив. Такий ось букетик фіалок можна придбати всього-на-всього за півсотні сантимів, але, запевняю вас, не скупість мені завадила зробити тій дівчині таку невеличку приємність. Я схильний скоріше до марнотратства, аніж до скупости, й те, що вона тепер сидить унизу тут і мене слухає, що прийшла, щоб мене покарати і поцілувати, дає мені своєрідну втіху, і в душі я з повнісіньким правом сміюся над нею, а те, що, з мого боку, це, знову ж таки, дуже і дуже негарно, тільки подвоює, звісно, моє шанобство і ще більше поглиблює в мені насолоду, цю мою сутність, яку я відчуваю, як помах крил і як поєднання усіх властивостей. Людей треба просто любити, і треба їм слугувати, скажете ви, і я з вами погоджуюсь. Але я увесь час, що вже сплив, кохав дівчину, з якої сміюся, бо кохаю її, бо кохання до дівчини, усвідомлення, що маєш кохану, немовби окрилює, сповнює глибоким-глибоким спокоєм і задоволенням, і ти не відчуваєш уже майже нічого, крім вдячності й радощів, і якщо це кохання ще й складається потім щасливо — а кохання, по суті, завше щасливе, тому що збагачує, і вся земна куля повертає до тебе своє миле обличчя вже через те, що в тобі відродилося серце, — то та, що сидить унизу оце, виходить, обдарувала мене, сама того, можливо, і не бажаючи, вона догоджала мені, так наче я був її владарем, а вона, бідолашка, — моєю служницею, хоч стати такою їй би ніколи, либонь, і не навернулось на думку. Тим-то я з повним правом і називаю її бідолашкою. Пані й панове, чи не впадає вам в очі, що тепер я дивлюся повз неї, так ніби її вже й немає — тієї, котру я спокійнісінько і без докорів сумління використовував як тільки хотів? Я бачу її у глухій комірчині, спустошену і покинуту, й нехай вона має хоч тисячу приводів тішитись, в очах моїх ця бідолашка і досі лишається жертвою розбійного пограбування, і мені неспромога позбутися враження, що я став переможцем над нею, і я мало не падаю, не лечу шкереберть, неначе той віз, плодами перевантажений, а плоди ті насправді належаться їй, їх забрано в неї, і душа моя з усіма її дзвінками хвилинами щастя належить їй. Бо звідколи я покохав її, мене ні на мить не полишає безглузде і воднораз чарівне відчуття, немовби в душі

моїй висить багато-багато дзвіночків, і вони виграють чарівливу мелодію — тільки, здається, для того, щоб розважати мене у найкращому сенсі слова. Тій, хто мене слухає, я завдячую всі ці дзвінкоголосі радощі, на які вона мала б підстави мені позаздрити, якби про них знала, але я ніколи не вважав її аж такою тямущою. Загалом вона завше поводитись так, ніби стала моїм власним деревом, і я під його кроною непогано собі почувався. Я ховався у її затишній тіні. Поки я ще не знав її і не почав цінувати, то, якщо можна так висловитись, мляво вештався світом, а тоді дістав змогу опуститись на одіння цієї принцеси і відпочити, мов на ложе із моху, і я досхочу користався з цієї приємної змоги, і присутні тут пані й панове, мабуть, зрозуміють, що такою неймовірною щедрістю я зовсім не нехтую, ні, цього я не хочу сказати, однаке й не мушу надміру її цінувати. Я її використовую — ту, що сидить тут, — і потішаюся з неї. Я їй належу, хоч від мене вона геть нічого й не має. Я кохаюся в коханні до неї. Мені це кохання нічого не коштує. Дбає про неї отой, посередній. Його я за це хтозна-як поважаю і хочу звернутись до нього з проханням піклуватись про неї і далі. Він теж, як здається мені, сидить тут. Мені це досить виразно підказує тонка моя нервова система. І я його щиро вітаю, хай навіть не сумнівається. Я завжди цілував їй руку. Ні, не могла вона заборонити мені вгортати її у розкішні єдваби моєї ніжності. Коли я хотів бути поруч із нею, я казав: «Явися!» І вона миттю з'являлася. Вона завше була дуже слухняна, така, якою я лишень міг її побажати. Ніколи вона не відмовлялася бути для мене усім, і я, звісно, багатший, куди багатший від неї, бо кохаю її, а тому, хто так кохає, завжди дістається те, що йому треба для повного щастя і навіть більше, тож йому навіть доводиться пильнувати, щоб не набрати зайвого. І ось образ цієї дівчини став мені просто жахливим, і причину цього ви тепер зрозумієте: вона стала образом жертви розбійного пограбування. Щойно її побачивши, я втікав геть і втікав, певна річ, не з легкодухости. Мені зовсім не важко було заговорити до неї. Я й бажав цього і водночас не бажав у жодному разі, я боявся розмови із нею, бо вважав, що вона — невеликого розуму і в її товаристві я занудьгую. А хіба має право занудьгувати такий, як оце я? Ні, нудьгувати не має він права і не повинен. Та й навіщо? А тепер вона чує усе, що я кажу, і словами своїми я хочу завдати їй болю, такого глибокого, аби вона відчула, наскільки я її перевершую, наскільки її

перевершує дух, що промовляє моїми вустами, — дух батька і матері, дух виховання, дух гуманности й звичаїв, а ще — дух батьківщини. Вона — з тих людей, котрі тільки першого серпня, тобто на свято закладення найголовніших засад нашої незалежности і свободи лиш на мить згадують про свою країну. Загалом вона, як і більшість таких, як вона, постійно лише розважається. Так живуть ті, кого називають звичайними, в кого розуму катма і хто в цьому світі й сам ледве присутній, бо не має чи майже не має зв'язку із минулим. Донині вона жодного разу не бувала у церкві. Сьогодні сюди привела її просто цікавість. До речі, вона б залюбки перемовилась словом-двома зі мною, але я завше робитиму все задля того, щоб цього не сталося. Якось вона попросила мене зробити щось задля сліпих, щось там пожертвувати, але я відмовився, аби лиш побачити, яку вона скривить міну, почувши мою відмову. Вона мала тоді розчарований вигляд, і ще дужче я покохав її за це співчуття до нещасних сліпих, які зовсім не бачать троянд, чий образ нагадує Євангеліє, не бачать і гір синьо-білих, лугів зелено-усміхнених, лісу, не бачать своїх коханих, але тим сліпим людям однаково можна, мабуть, позаздрити, бо їм геть нічого не видно, а бачать вони тільки внутрішнім зором, отож спершу мають придумати, що хочуть побачити, хоч потім завжди бачать це так само виразно чи навіть багато виразніше, аніж видющі. Адже кохання хоче бути сліпим, і я, мабуть, утік від Едіт, щоб не стати видючим. Щораз, коли я її бачив, на мене наринало якесь потьмарення. Бачити свою кохану для мене було все одно, що її втратити або бачити перед собою щось велике-велике, таке, що своїм образом заступало собою весь білий світ, навіть мене і саму її. Про це ота байдужлива, ота нездогадлива і не здогадується. Нічого вона не відчуває, навіть тепер. Вона, бачте, гадає, що відчувати — це надто для неї низько і може завдати їй шкоди. Нічого вона не сприймає серйозно. Її кавалер — також невимовна буденність, з нього вона аж пре, що, одначе, мені не завадило поцілувати її на сходах, устелених килимом; але докладніше я ті сходи не хочу описувати. А тепер приготуйтеся почути про один неприємний випадок. А втім, доведеться кілька хвилин зачекати, бо вона ще не зібралася з духом, щоб помститись за себе. Едіт знає, яка вона боягузлива. Щоб її подратувати, я завше з'являвся на її очі одягненим казна-як, а тепер у моїй кишені ще й лежить гонорар. Дістав я його за історії, що їх про неї ж таки і вигадував, зо сміху аж

падаючи зі стільця. От було б здорово, якби я і тут оце брик — і гепнувсь додолу. Тоді можна було б зі мною що завгодно робити — узяти мене, віднести кудись у шатро й укласти на зеленому листячку.

І раптом він гепнувсь додолу. Тихий скрик пролунав під високим церковним склепінням. Едіт стояла, гордо піднісши голову. З її рук вислизнув револьвер. Сходами від катедри вниз стікала дорогоцінна розбійницька кров. Інтелектуальніша кров не проливалася ще ніколи.

— Інтелектуал щонайвищої проби, а водночас і дурень! — прошепотіла Ванда.

Кілька добродіїв шанобливо стали довкола німотно застиглої месниці. Її кавалер і цієї хвилини поводивсь тактовно, інакше й не скажеш, а отже, як посередність. Пані фон Гохберг поклала розбійнику руку спершу на груди, тоді на чоло. Якась дівчинка тихо промовила:

— Серце б'ється, я чую, як воно б'ється.

Його підняли з підлоги. Хтось телефоном викликав швидку допомогу, і вона вже невдовзі й приїхала.

— Він говорив аж надто вже вільно, — зауважила пані дружина професора Амштуца.

Пострілу майже не чули. Те, що він не пролунав, усі сприйняли як загадку.

— Провчити його й належало, — промовив один із добродіїв, що клопоталися біля Едіт.

Вона була безпорадна. Той, хто карає, нерідко опиняється в скруті. До того ж нервове напруження... Ні, жінці не просто стати суддею. Задля годиться Едіт тимчасово взяли під арешт. Зробили це якнайобережніше. Губки у неї тремтіли. Певна річ, вона діяла у гарячковому стані. А втім, вона і сама підтвердила, що розбійник був дорогий її серцю. Усі це збагнули відразу. Усі наперед її виправдали. А пані фон Гохберг підійшла до красуні й спитала:

— Чому ви так учинили?

— Тому що мені під секретом сказали, нібито він лихословив із приводу смерти Вальтера Ратенау.

Цю заяву зустріли з неабияким захватом ті, кому випало щастя допитати Едіт. Ті люди подумали, що на цей вчинок її вповноважив якийсь комітет.

— Це правда? — хотілося знати пані фон Гохберг.

— Ні, я сказала це просто так.

Церква збезлюдніла. Едіт попросили наразі перейти до однієї хатини; мовляв, її проведуть туди, і вона там трохи посидить, підперши рукою голову. Там вона зможе, мовляв, подумати про свою долю і, зрештою, мати досить чарівний вигляд. Та хатина уславлена тим, що лишилася ще від часів Директорії^[24] і стоїть посеред своєрідного національного парку, хоч однозначно про це ніде і не сказано. Це нам спало на думку між іншим. Є в тому парку колона, мальовничо потріскана і поколена, й Едіт, прихилившись до неї спиною, змушена, тобто, щоб не так різко казати, має сидіти й чекати, поки по неї прийдуть.

Поки я чипів над цими рядками, один концерт довелось, певна річ, пропустити. Знов я прогавив нагоду почути й побачити таку знаменитість. Укотре вже? Я маю реальні шанси завести знайомство з однією із най-шляхетніших жінок у нашій країні. Вона вельми прихильно цікавилась моєю простою особою. То й що?

— Позаяк у пізнанні людей ми усе ж таки лиш початківці, а в бажанні пізнати самих себе такі боягузи чи, краще сказати, такі ледарюги, то дозвольте провести вас до вашого розбійника, що лежить у шпиталі, люба Едіт, якщо ви не ображаєтесь, що я звертаюсь до вас отак просто й довірчо, як і колись, ви ж бо така мила й гарненька, — промовила пані фон Гохберг до дівчини із одиночної камери, зізнавшись, що від неї у захваті, й попросивши її іти за собою.

— Ой, та не треба, ласкава пані, — як завжди, незворушно й покійно відхилила Едіт запропоновану честь і з так званою тривоною в голосі відразу спитала: — Як він там?

— Самі ж і побачите.

Пані фон Гохберг не стала відповідати на запитання цієї гарненької, лебединої дівчини, і всю дорогу обидві мовчали. А їхня дорога, до речі, вела повз одне видавництво, яке випускало переважно книжки наукові. Автори белетристики трудилися провідниками у горах чи крутили завивки на побігеньках у перукарів і кривили якомога привітнішу міну через сувору оцю необхідність ширити ниву свого заробітку. Розбійник наш щойно поїв і тепер спочивав. Про витрати на його лікування потурбувалась громада, вона це вважала за свій обов'язок, адже розбійника, так би мовити, вивели з ладу, коли він виконував громадську роботу. У лікарів та медичних сестричок цей пацієнт, такий незвичайний, викликав своєрідну симпатію. За

обстеження і процедури він щоразу всім дякував, мов справжнісінький янгол. Схоже, просто він був людиною з досить тонкими смаками. Читати йому ще не можна було. Його мозок потребував відпочинку. Газети, звичайно, ґрунтовно описали той романтичний випадок у церкві, надрукувавши про нього розлогі й докладні репортажі. Численні листи, в яких люди цікавились, як почувається такий дорогий їм усім пацієнт, лягали щодня йому якщо й не на ліжку, то принаймні на столик із коліщатами, щоб хворий мав змогу однією рукою без зайвих зусиль підкотити його до себе й відкотити назад. Як ми дізналися, щонеділі він смакував своєю улюбленою соковитою куркою. Та годі вже отак з головою поринати в усі ці подробиці. А то нам ніколи із них не вибратись. Він почувався поруч із нею, близенько-близенько, і їхні узи, такі нерозривні, здавались йому природними, а їхня розлука — незбагненною і неприродною. Едіт навіть могла б заховати його до своєї кишеньки — таким зовсім маленьким, нікчемно маленьким, як здавалось йому, він став через те, що належав цій дівчині. Що менша людина у своїх почуттях, то щасливіша вона. З-поміж листів він одержав одного й від особи досить поважної — від того самого сексуального авторитету, в якому, до речі, вельми відчутно билася, і стугоніла, і рвалась назовні потреба удовольняти його сексуальність духовним шляхом чи, краще сказати, потреба пізнавати чужу сексуальну душу. Тож коли ці дві жінки опинилися перед дверима із номером 27, бо у шпиталі саме такий був номер палати розбійника, баронеса нарешті промовила:

— Перше ніж ми увійдемо, я маю ще з'ясувати одну просту річ. Що я хочу сказати вам? Те, що ми хочемо кому-небудь сказати, зненацька, дуже часто буває, вилітає нам з голови, якщо тої самої миті на думку спаде щось інше. Але ми повинні тримати свою пам'ять постійно в напрузі, щоб вона залишалася вірною точності й любові до істини. Надто ви мені милі, щоб я з вами сварилася. А щодо тих славнозвісних ста франків, які він давно мав би віддати вам уже навіть із чемности, то, гадаю, тепер його повністю звільнено від цього боргу, адже ви покарали його за ухиляння якраз від цієї повинности. Та про це ми ще зможемо побалакати будь-коли. Тож ті гроші для вас аж ніяк не втрачені, і якщо ви dokonче бажаєте, то право на них і надалі застається за вами. Він завдав вам глибокої кривди, і ви теж завдали йому глибокої помсти. Може, навіть надмірної. Одначе розбійник —

особистість така повносила, що від болю він дістає насолоду. До того ж усе наше місто визнало, що він вас загіпнотизував, що він шукав вашої помсти, що ви стали жертвою його вміння накидати жінкам свою волю, тому вас і виправдали. Останні відомості свідчать про те, що його батьківщина — очевидно, Калабрія. Та хай ні в словах, ані в діях його не відчувається швейцарського духу, я все одно вважаю, що він — щирий і добрий швейцарець, рівні йому не знайти. Він вас кохає безмежно, безтямно, святобливо і навіжено. Я, звісно, не маю ані найменшого наміру давати поради, як вам його судити, одначе ви маєте все ж таки визнати, що не скоро знайдете ще одного такого, чий світ почуттів сповнений такої глибокої ніжності і хто для себе не хоче нічого, а хоче лише віддавати усе, що має. Вам досить було б йому тільки сказати: «Дай мені», — бо він лиш на це і очікував, пристрасно й тужно. Але чоловік, украй полохливий, якимсь дивовижним чином зазвичай розполохує всіх дівчат, а той, котрий вас, цебто дівчат, поважає, викликає у вас повагу. Так зване життя він, певна річ, добре знає, та позаяк він ще й прагне любити його і таки любить, то може скластися враження, що він життя не розуміє, й тоді він справляє враження такого собі нетямущого. Та це я між іншим. Головне полягає у тому, що в ньому вирує невичерпна енергія самовіддачі. Ви могли б улаштувати його на роботу з умовою, що заробіток припадатиме вам, а йому платою стане насправді дозвіл один раз на рік побачити вас. Річ у тому, що такий чоловік, як цей ваш розбійник, гаряче прагне служити, тим-то йому треба давати доручення. Але ж ви, безперечно, не повинні були розгадувати, що там у нього в душі, тож добре вже те, що все сталося так, як сталося, а зараз ви вельми мене потішили б, якби його поцілували. Він саме спить, тож не бійтеся, що така ваша ласка викличе в нього сміх. Він, бачте, просто не може не посміятися з усього прекрасного й доброго, святого і мудрого, і саме за це всі на нього і ображаються, цим лиш доводячи, які вони сентиментальні. Так-так, більшість із нас, людей нинішніх, — сентиментальні.

З цими словами вони увійшли до палати.

— Погляньте, яке хлопчаче у нього обличчя! Щоправда, він, попри це, може бути, либонь, чоловіком цілком справдешнім, — зауважила пані фон Гохберг.

— Едіт, ти простила мене? — прошепотіли вуста того, що спав, таким тоном, який мало не викликав усмішку.

Розбійник сказав це вві сні. Виходить, навіть у сні йому не забракло зухвальства бути поруч із нею. Вона нахилилась над ним, поклала долоню, якою розбійник милувався так часто, на гаряче від лихоманки чоло і припала до його вуст своїми вустами, які він любив понад усе на світі і які обернулись для нього, по суті, вже на святиню.

— І хутра мені він теж не купив. Такого паскудника світ ще не бачив.

Але та, котра щойно сказала це, була йому й уві сні наймиліша. Витала вона в піднебессі, і що гіршої думки про нього була, то вище й чарівніше підносила у його помислах.

— До чого покликані ми — до порозуміння поміж собою, чи нам, навпаки, судилося одне одного не розуміти, не бути надто щасливими і щастям своїм не дорожити, і щоб наші взаємини переростали в роман, неможливий у тому разі, якби знали ми одне одного краще? — промовила пані фон Гохберг; бувши жінкою зрілою, вона кинула своє запитання в обличчя світу, назвавши Едіт своєю милою, слухняною донею й намагаючись вивести її із палати. — Він часто стояв навколішках у себе в кімнаті й, згортаючи руки на грудях, благав Господа Бога, щоб він подарував тобі щастя. Не забувай про це. А зараз, якщо ти не проти, вийдімо трохи на люди.

І нарешті, на завершення книжки, ще таке резюме. Усе це, як здається мені, — неначе велика, неймовірно велика іронія долі, смішна й незбагненна. Привід для всіх цих описаних розмислів нам дала акварелька, накидана юним художником, що ледве чи й виріс із хлопчачого віку. Порадіймо такій перемозі мистецтва! Сьогодні, любі пані й панове, я собою, по суті, пишаюся. Я від себе у захваті! Колись ви й самі знов охочіше й швидше повірите в мене. Хто сумнівається в цьому, той анітрохи не має почуття гумору. Стверджую ще раз, як на початку цього книготоргового й літературного заходу: хто не має грошей, той негідник. Цур тобі й пек, розбійнику! Припадай до ніг кельнерки! Тобі саме час покоритися. Шельма вже визирає з-за могутнього дерева. Отже, він уже повиписувавсь із усіх богаділень на світі. У нього аж вітер гуде у кишнях, але він здоровіший, ніж будь-коли. А Едіт — та застигла аж ген на вершині своєї закоханости. Хай собі дівчина тішиться, хай тріумфує. А в якій мірі вона з цим розбійником — ми йому, власне, усім читачам на подив, і досі ще не приліпили й імені — просто, сказати б, лиш гралася, і чи не грався із нею, з усіма її чарами та чаруваннями, можливо, і він, — нехай ця загадка вже кане в могилу очевидної неочевидности і нерозгаданости. Ні, не всі таємниці слід розкривати й пояснювати, а то читачеві, який тішиться цією історією, не буде про що замислитись. Тож подбаймо про те, щоб серед нас ще лишилися ті, котрі думають, мислять і відчувають. О, на узліссі чудово! Збагни це, прощу тебе, любий мій

хлопчику. Навряд чи зустріти йому коли-небудь іще одну таку саму цікаву й для нього важливу, як ця відкинута, так і ськ розмальована, вся блиском осяяна дівчина. А надто ми тішимось тим, що не доведеться вже тягти цього розбійника до Едіт. Необачно взяла вона в руку тоді револьвера. Відчайдухи викликають у всіх симпатію. Тож не йому довелося шукати її, а сама дівчина шукала його, і, як наслідок, сподобилася такої високої чести. Пані фон Гохберг уславилась своїм надзвичайним смаком. Про мене, хай Едіт залишається чимсь недосяжно високим для цього страшка і торговця різкими дотепами. Ми з ним, принаймні, — не пара. Ми його маємо за несосвітенного дурня, бо в нього порожні кишені, а гроші в житті — це мов чарівна паличка, якою із самотности й прикрощів вичаровують море кохання і радощів. Під його сповнених болю очима залягли чорні скорботні кола. Та ми залишимо цього негідника бовтатись у морі його наївности. Хай сам пошукає обірвища для потоку своїх почуттів, щоб потім сказати самому собі: «Це — найкращий у світі водоспад особистости». Руки його — мов ті вінценосці, до піднебесся піднесені, а потім на землю повергнені. Чи вам до вподоби такі гарні слова? Сексуальну квасольку поглитав один чоловік із високим званням і становищем, а за Вальтера Ратенау належно відомщено. Нам надійшла нещодавно поштова листівка з Голландії, в ній хтось запитував, у яким стані оце наше творіння. Ми припускаємо, що нам хочуть запропонувати директорський пост. Я й справді відчуваю покликання роздавати накази. Хіба ви вже давно не помітили цього з моєї манери розповідати? Запізніле осяяння — це теж непогано. Губи Едіт для баламута розбійника — все ще несповідима загадка. Стою на своєму: він і досі під наглядом. Йому симпатизують сотні спідничок. Коли він вийшов з лікарні, то з півгодини спершу завмерло стояв серед вулиці, тоді несміливо ступив кілька кроків, потім знову спинився і вигукнув:

— Повсюди — вона й лиш вона! Цілий світ — це вона!

Ми, звісно, не хочемо брати на себе відповідальність за таку пишномовність, ми тільки повідомляємо, якого напруження набув його розум. Богу хвала, нас ще вважають при здоровому глузді. А добра слава — це вже ознака тверезого розуму. Посестри у долі, себто жінки, створіть же нарешті могутній таємний союз для боротьби проти кепського настрою і роздратування у чоловіків! Згуртуйтеся, і я стану вашим керманичем. А ту листівку з Голландії надіслав один друг

Ратенау. Самі тепер бачите: таке безневинне дитя природи, як я, щиро і глибоко поважають по всіх усюдах. На вас це має справити враження. А цими днями Едіт промчалася на мотоциклі містом. Я — це я, а він — то він. Я гроші маю, а він їх не має. У цьому і полягає велика різниця між нами. Працюючи над собою, ми навчилися поглядати на Ванду спогорда. Чи хтось, такий самий поважний, як я, облизував коли-небудь чиюсь кавову ложечку? Це щось неймовірне. Недільними ранками такі індивіди, як я, розмовляють з добірними юнаками і юнками про великого Ѓоте. Талант його співпрацювати з провідними газетами, а також його допомога у підготовці цього манускрипту вже почали діставати належну оцінку. Його радо вітає у себе професура всіх університетів. А цей бовдур не знаходить з собою спільної мови. Дурень, та й годі. Якби він не мав у голові своїй стільки дурости, то був би лишень половинкою самого себе. Його ми вважаємо, з одного боку, втіленням самого нехлюйства, а з другого — втіленням совісті всіх народів. Он як глибоко ми копнули. Життя з усією суворістю дивиться нам в обличчя, я підводжу назустріч погляд і, хоч це видається і нелогічним, з непохитною вірою заявляю про свою згоду з усіма тими, хто тримається думки, що вважати розбійника чоловіком приємним, бути особисто знайомим і вітатися з ним — віднині це не суперечить законам пристойности.

Серія «МАЙСТРИ СВІТОВОЇ ПРОЗИ»

Джордж ОРВЕЛЛ

1984

Один з найголовніших і вже точно найважливіший роман минулого сторіччя. Важко пригадати якийсь інший літературний твір, який би без зайвої манірності, настільки ж чітко, правдиво і жорстко поставив перед загалом таку ж важливу проблематику. А саме: що таке влада? Яка її природа? Куди прямує сучасне суспільство? Що таке справжня смерть, і яка саме смерть є справжньою — фізична смерть індивіда, а чи смерть його внутрішнього єства, при збереженні фізичного тіла? Що таке свобода, і як вона співвідноситься з владою? Чи можливий прояв свободи, нехай у вигляді можливості мати свої приховані, вільні від примусу думки, в умовах абсолютної тоталітарної влади?

Переклад з англійської Віктора Шовкуна

Джордж ОРВЕЛЛ
КОЛГОСП ТВАРИН

Твір був написаний у 1944 році і мав на меті показати західному суспільству справжнє обличчя Радянського Союзу, який, прикриваючись облудною пропагандою і нібито соціалістичними ідеями, насправді здійснював репресії над мільйонами власних громадян, водночас прагнучи увесь зовнішній світ перетворити на один великий концтабір за власними лекалами.

Роберт Вальзер

/Robert Walser/

Роберт Вальзер */Robert Walser/*

Швейцарський поет і прозаїк (1878–1956), попри багаті його новаторські пошуки в прозі й захоплене ставлення до нього Роберта Музіля, Томаса Манна, Германа Гессе і Франца Кафки, тривалий час лишався аутсайдером літературного світу, і тільки наприкінці минулого сторіччя його визнано класиком світової літератури.

Читати Роберта Вальзера – однаково що піти на прогулянку до місцевого парку, а опинитися в дикому лісі. Тут незвично, незатишно, а всі стежки раптом перестають кудись вести і робляться ніби втіленням алогічності. На відміну від ранніх романів Вальзера («Якоб фон Гунтен», «Помічник», «Родина Танер»), «Розбійник» анітрохи не підлаштовується під читача, твір від самого початку не призначався для друку і широкого загалу. Тож слід бути готовим спіткнутись уже на другому реченні («Едіт його кохає. Але про це – потім») і вже ні на мить не втрачати пильності. І не варто ставити запитання: а що цим хотів сказати автор? Треба просто отримувати насолоду – від численних сюжетних пластів, що раз у раз змінюють один одного, від повної чи ілюзорної автобіографічності кожного фрагмента (сам Вальзер називав їх частинами безкінечного роману про себе самого), від наявності чи відсутності логіки, зв'язку, черговості в розповіді.

ISBN 978-966-2355-66-6

9 789662 355666 >

Швейцарський поет і прозаїк (1878–1956), попри багаті його новаторські пошуки в прозі й захоплене ставлення до нього Роберта

Музіля, Томаса Манна, Германа Гессе і Франца Кафки, тривалий час лишався аутсайдером літературного світу, і тільки наприкінці минулого сторіччя його визнано класиком світової літератури.

Читати Роберта Вальзера — однаково що піти на прогулянку до місцевого парку, а опинитися в дикому лісі. Тут незвично, незатишно, а всі стежки раптом перестають кудись вести і робляться ніби втіленням алогічності. На відміну від ранніх романів Вальзера («Якоб фон Гунтен», «Помічник», «Родина Танер»), «Розбійник» анітрохи не підлаштовується під читача, твір від самого початку не призначався для друку і широкого загалу. Тож слід бути готовим спіткнутись уже на другому реченні («Едіт його кохає. Але про це — потім») і вже ні на мить не втрачати пильності. І не варто ставити запитання: а що цим хотів сказати автор? Треба просто отримувати насолоду — від численних сюжетних пластів, що раз у раз змінюють один одного, від повної чи ілюзорної автобіографічності кожного фрагмента (сам Вальзер називав їх частинами безкінечного роману про себе самого), від наявності чи відсутності логіки, зв'язку, черговости в розповіді.

Примітки

1

На думку критики, прототип Емми Ленц-Гройб, у якої в Берні 1922–24 рр. Р. Вальзер винаймав помешкання.

2

Бруно Касіерер — берлінський видавець Р. Вальзера.

3

Мається на увазі роман Ф. Стендаля «Червоне і чорне».

4

У 1807 р. тут перебував під арештом Гайнріх фон Кляст.

5

У 1803 р. тут перебував під арештом і помер уродженець Гаїті генерал Туссен.

6

Певно, натяк на персонажа з «Приборкання непокірного» В. Шекспіра.

7

Очевидно, авторська помилка, насправді — граф Валковський.

8

Дора Шлаттер (1855–1915) — авторка творів для жінок, зокрема роману «Жіночі цілі й жіночі шляхи».

9

Вальтер Ратенау, міністр закордонних справ Німеччини, якого 1922 р. у Берліні вбили націоналісти-антисеміти. Р. Вальзер особисто знав Ратенау ще доти, як той став міністром.

10

Персонаж із розважального роману «Рінальдо Рінальдіні» німецького письменника К. А. Вульпіуса (1762–1827), автора класичної схеми т. зв. розбійницького роману.

11

Мається на увазі «Поцілунок крадькома» Ж. О. Фрагонара (1732–1806).

12

Юний, палкий і нещасний персонаж із «Пармської обителі» Ф. Стендаля.

13

В «Історії Фрідріха Великого» Франца Куглера, про яку йдеться, нема опису, що відповідав би образу, змальованому Р. Вальзером.

14

Псевдонім швейцарського письменника Альберта Біціуса (1797–1854), автора книжок «для народу» з життя простолюду Бернського кантону.

15

Йдеться про пам'ятник Оскарові Бідеру (1891–1919) у Берні.

16

Друга частина німецького слова Штокгорн (Horn) означає «ріг».

17

Натяк на постать Гертруди Штауффахер з поеми Ф. Шілера «Вільгельм Тель». У Швейцарії цим ім'ям зазвичай називають дбайливу, моторну господиню дому.

18

Деякі швейцарські історики вважають, що нейтралітет їхньої країни почався з битви під Мариньяно, яку швейцарська армія 1515 р. програла французам під проводом Франциска I.

19

Рибніц-Дамгартен, німецьке містечко на північний схід від Ростока.

20

Курортна місцевість у Швейцарії.

21

Популярне місце відпочинку в Швейцарії.

22

Знавця світських манер, житейської мудрости (фр.).

23

Французькі політики XVI–XVII ст.

24

Устрій і період в історії Франції 1795–99 рр.